

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.5Valvasor

Prejeto: 15. 1. 2014

Boris Golec

dr., izr. prof., znanstveni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Valvasorjev izvor, družina in mladost – stare neznanke v novi luči (3. del)

IZVLEČEK

Prispevek obravnava izvor, sorodstvo, primarno družino in prvih trideset let življenja kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693). Z novimi viri so osvetljeni njegovo genealoško, socialno in družinsko ozadje ter okoliščine, v katerih se je osebno oblikoval in rasel, preden se je ustalil na Bogenšperku in se v celoti posvetil znanstvenemu delu. Dejstvo, da je Valvasor po starših pripadal tako staremu kot novemu kranjskemu plemstvu, se je odražalo tudi v njegovi percepciji rodne dežele Kranjske.

KLJUČNE BESEDE

Valvasor, Medija, Ljubljana, kranjsko plemstvo, štajersko plemstvo, plemiška vzgoja in izobrazba, baroni Rauber

ABSTRACT

VALVASOR'S ORIGIN, FAMILY AND YOUTH – THE OLD UNKNOWNNS IN NEW LIGHT (PART 3)

The contribution focuses on the origin, relatives, immediate family and the first thirty years of the life of the Carniolan polymath Johann Weikhard Valvasor (1641–1693). New sources shed light on his genealogical, social and family background, as well as on circumstances in which he pursued his personal growth and development before he settled down at Bogenšperk (Wagensberg) Castle and immersed himself entirely in his scholarly work. The fact that, through his parents, Valvasor belonged to both the old and new Carniolan nobility also reflected in his perception of the native province of Carniola.

KEY WORDS

Valvasor, Medija, Ljubljana, Carniolan nobility, noble upbringing and education, Rauber barons

2. Valvasorjeva primarna družina, otroštvo in mladost

Sodobni viri o prvih tridesetih letih življenja Janeza Vajkarda Valvasorja so izjemno redki. Po krstu 28. maja 1641 v Ljubljani¹ je prvič omenjen pri šestnajstih v materini oporoki z datumom 10. junij 1657,² drugič proti koncu šolanja ob vpisu v ljubljansko jezuitsko kongregacijo Marije Vnebovzete 15. avgusta 1659,³ tretjič in četrtič pa šele 9. oktobra 1671, ko so kranjski deželni stanovi obravnavali njegovo prošnjo za podelitev čakarine (*Wartgeld*) v okviru deželne konjenice in mu o tem izdali dekret.⁴ V kranjskih virih se nato redno pojavlja od 6. februarja 1672, ko se je kot deželan začel udeleževati zasedanj deželnega zbora,⁵ nato pa se je v istem letu prvič poročil in se ustalil na kupljeni posesti gradov Bogenšperk, Črni potok in Lihtenberk.⁶ Vedenje o njegovem otroštvu in mladosti temelji tako v znatni meri na njegovih poznejših lastnih pričevanjih v *Slavi* in deloma v pismih tajniku londonske Kraljevske družbe. Medtem ko razmeroma dobro poznamo razmere, v katerih je Valvasor odraščal in se šolal, so s sodobnimi viri povsem nedokumentirana leta njegovih mladostnih potovanj.

2.1 Polihistorjeva primarna družina v luči genealogije

Za razliko od prenekatero starejše osebnosti iz slovenskega prostora se o starših, datumu in kraju rojstva kranjskega polihistorja niso nikoli pojavljali dvomi. Lahko bi rekli, da je bila Valvasorju sreča mila, ker so ga krstili v ljubljanski stolnici, drugje kot skoraj vse njegove številne brate in sestre, katerih krsti danes niso dokumentirani. Od 24 otrok očeta Jerneja Valvasorja iz dveh zakonov poznamo vpis krsta v krstno matico le za tri, med katerimi je Janez Vajkard najstarejši. Za obstoj večine njegovih sorojencev sicer ne bi niti vedeli, ko ne bi kranjski polihistor vseh njihovih imen objavil v kronološkem zaporedju na rodovnem deblu Valvasorjeve

rodbine v IX. knjigi *Slave vojvodine Kranjske* (1689).⁷ Na tem dragocenem prikazu najdemo datume le pri njem samem in pri njegovih otrocih: za rojstva in smrti otrok, obe njegovi poroki in smrti prve žene. Za vse drugo sorodstvo je rodovno deblo zgolj suh prikaz imen in sorodstvenih odnosov. Čas rojstva 21 polihistorjevih sorojencev, o katerih torej nimamo podatkov iz krstnih matic, je tako mogoče ugotoviti le približno. Pri tem so edine oporne točke trije znani krstni datumi, datuma obeh Jernejevih poročnih dogovorov, zadnja omemba prve žene kot še žive ter datuma njegove druge poroke in smrti. Niti pri enem otroku si ne moremo pomagati s podatkom o starosti ob smrti, tako da so v posredno pomoč le drugi znani podatki iz njihovega življenja, kot so redke omembe v šolskih evidencah, datumi porok in rojstva njihovih otrok.

Janez Vajkard je bil šele devetnajsti otrok Jerneja Valvasorja, dvanajsti v njegovem drugem zakonu, a vendar prvi, čigar krst najdemo v krstni maticni knjigi kate-re od kranjskih župnij. Krstne matice iz tako zgodnjega časa se za prenekatero župnijo resda niso ohranile ali jih tam sploh še niso vodili, toda ohranjene so za obe župniji, v katerih je Jernejeva družina prebivala – za Vače in ljubljansko stolno župnijo sv. Nikolaja.⁸ V maticah vaške župnije, pod katero je spadal Valvasorjev rodbinski grad Medija, naletimo na Jerneja Valvasorja enkrat samkrat, in to v vlogi krstnega botra (1635),⁹ ne pa tudi na krste njegovih otrok. V Ljubljani so bili krščeni le trije mlajši otroci, poleg Janeza Vajkarda (28. maja 1641) še Wolfgang Jernej (30. septembra 1646) in Janez Ferdinand (27. februarja 1649).¹⁰ A kot razkriva omenjeno rodovno deblo, ti trije niso prišli na svet drug za drugim, ampak sta se med poznejšima polihistorjem Janezom Vajkardom in duhovnikom Wolfgangom Jernejem rodila še dva sorojenca, za Janezom Ferdinandom pa najmlajša sestra. Postavlja se torej vprašanje, kje so zagledali luč sveta vsi ostali Jernejevi otroci – sedem iz prvega in štirinajst iz drugega zakona – ter kje so jih krstili.

Preden se pomudimo pri obeh vprašanjih, se kot nujno zastavlja vprašanje, o kakšnem časovnem okviru rojstev govorimo. Pri drugem zakonu Jerneja Valvasorja postavljata časovni razpon dva trdna mejnika, datum poroke z Ano Marijo Rauber 20. april 1632¹¹ in datum Jernejeve smrti 15. januar 1651.¹² V manj kot 19 letih so torej polihistorjevi starši spravili na svet kar 17 otrok, kar pomeni izjemno pogostnost rojstev.¹³ Prvi otrok Janez Ditrih bi se lahko rodil kot nedonošen že konec leta 1632, zadnja Marija Izabela pa najpozneje zgodaj jeseni 1651, če je bila posthumna. Vseh 17 se je torej nujno

¹ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, R 1638–1643, pag. 163.

² ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani (odslej: Testamenti), II. serija, fasc. V 1–16, testament V–3, 10. 6. 1657; objava: Radics, *Johann Weikhard* (1910), str. 49–53.

³ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 233. Prim. Reisp, Nekaj dopolnil, str. 576.

⁴ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 895, sejni zapisniki 21, 1654–1673, fol. 279v; šk. 900, sejni zapisniki 26, 1671–1677, fol. 25. Prim. Reisp, Nekaj dopolnil, str. 575.

⁵ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 900, sejni zapisniki 26, 1671–1677, fol. 57v.

⁶ O njegovi poroki 10. julija 1672, dokumentirani v poročni matici župnije Šmartno pri Litiji (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Maticne knjige, P 1660–1720, s. p.) sta pisala Radics in Reisp (Radics, *Johann Weikhard*, str. 80; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 91), šele pred kratkim pa je prišel na dan zelo pomemben dokument, ženitno pismo z dne 5. julija 1672, sestavljeno na Graffenwegerjevem gradu Slatna pri Litiji (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 5. 7. 1672; prim. Golec, Plemstvo v cerkvenih, str. 99). O nakupu posesti gl. natančno: Golec, Valvasor kot zemljiški gospod (v tisku).

⁷ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109.

⁸ Za župnijo Ljubljana–Sv. Nikolaj obstajajo krstne matice skoraj kontinuirano od leta 1588, za župnijo Vače pa od 1621 (Krampač, *Vodnik po maticnih knjigah*, str. 56, 117).

⁹ NŠAL, ŽA Vače, Maticne knjige, R 1628–1635, s. p., 25. 7. 1635.

¹⁰ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, R 1638–1643, pag. 163; R 1643–1653, pag. 143 in 218.

¹¹ Prav tam, P 1632–1651, pag. 2.

¹² ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 38.

¹³ Na rodovnem deblu v *Slavi* navaja Valvasor poleg sebe devet bratov in pet sester ter dvojčka brez navedbe spola (*Die Ehre IX*, str. 109). Pri opisu gradu Krumperk se nekoliko ušteje, ko pravi, da so imeli njegovi starši poleg njega še osem bratov in šest sester (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 317).

moralo zvrstiti med decembrom 1632 in oktobrom 1651, v povprečju eden na manj kot 14 mesecev. Datum krstov treh mlajših, rojenih v letih 1641, 1646 in 1649, le nekoliko pomagajo pri ugotavljanju intervalov, k razumevanju teh pa pripomore tudi podatek, da sta se pred Janezom Vajkardom rodila dvojčka, ki nista preživela ali sta prišla na svet že mrtva. Dvojčkov je bilo glede na veliko število otrok morda več (izključeni niso niti trojčki), zato je treba čas rojstva vsakega posameznega otroka vedno določiti tako, kot da se je rodil v paru, in v največjem možnem časovnem razponu. Izjemna so seveda tisti trije, ki so potrjeno prišli na svet sami.

Večje težave se pojavljajo pri ugotavljanju časa rojstva sedmih otrok iz Jernejevega prvega zakona. Trdna referenca je samo datum sklenitve poročne pogodbe z Marijo Elizabeto pl. Dornberg 7. februar 1617,¹⁴ ki mu je zelo kmalu sledila poroka.¹⁵ Zatem je žena izpričana le še dvakrat, prvič 5. maja 1625, ko je bila v Ljubljani krstna botra,¹⁶ in drugič 16. avgusta 1630 ob sprejemu v ljubljansko kongregacijo Marije Vnebovzete.¹⁷ Umrla je med letoma 1630 in 1632, vsaj nekaj tednov pred 5. aprilom 1632, ko je Jernej sklenil svojo drugo poročno pogodbo.¹⁸ Potencialni razpon rojstev njenih otrok sega torej vse od konca leta 1617 do začetka leta 1632. Drugo vprašanje pa je, kdaj je Marija Elizabeta rodila zadnjega, sedmega otroka – malo pred smrtjo ali več let prej? Na svet bi lahko prihajali v dveletnih razmikih od 1618 do 1630 ali tudi v drugačnih. Ker prav za nobenega otroka ne vemo, koliko let je štel ob smrti, je čas njihovega rojstva določljiv le približno. Trdna opora je samo zaporedje, kot ga navaja rodovno deblo v *Slavi*. Manj si lahko pomagamo s podatki iz njihovega poznejšega življenja, tako še največ iz podatkov o šolanju dveh sinov in njunem včlanjenju v jezuitsko Marijino kongregacijo v Ljubljani. Drugorojeni Karel je postal njen član leta 1632 (kot ljubljanski jezuitski dijak), tri mesece za (vrstnikom) Janezom Ludvikom Schönlebnom (1618–1681) in sočasno z bratrancema (Jurijem) Sigmundom in (Janezom) Sigfridom,¹⁹ deset let zatem, leta 1642, pa ga zasledimo kot študenta prava v Padovi.²⁰ Njegov mlajši brat Franc Adam, četrti Jernejev otrok iz prvega zakona, se je v Marijino kongregacijo vpisal leta 1639,²¹ ko mu je bilo prav tako vsaj 13 ali 14 let.²²

¹⁴ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 7. 2. 1617.

¹⁵ Med sklenitvijo Jernejeve druge poročne pogodbe 5. aprila 1632 in poročnim obredom 20. aprila je, denimo, minilo 15 dni (Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 220–221).

¹⁶ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1621–1626, pag. 182.

¹⁷ Sprejeta je bila skupaj z materjo Marijo Salomo (baronico) Dornberg in s soprogovo nečakinjo Polikseno Elizabeto Valvasor (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 724).

¹⁸ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 5. 4. 1632.

¹⁹ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 122, 123.

²⁰ Po Radicevih izpiskih iz objav padovanskih univerzitetnih matric je Karel v matriki »nemških juristov« 7. oktobra 1642 naveden kot kranjski deželan z Medije in Gamberka: »Valvasor de Gollnegg et Gallenberg provincialis Carnioliae« (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 5, mapa XIX, II b O rod-bini nasplošno).

²¹ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 149.

²² Po razdelitvi kongregacije na dve (1640) so v kongregacijo Marije Vnebovzete sprejemali dijake višjih razredov (Bizant,

Eno glavnih vprašanj v zvezi z družino, v kateri se je rodil Janez Vajkard, je torej vprašanje, kje so krstili 21 njegovih sorojencev. Izhajati je mogoče iz spoznanja, zakaj so bili v štiridesetih letih 17. stoletja trije mlajši krščeni v Ljubljani, kot prvi med njimi prav polihistor. Oče Jernej je bil tedaj službeno vezan na deželno prestolnico, saj je v letih 1640–1643 in 1646–1649 opravljal funkcijo poverjenika kranjskih deželnih stanov,²³ ta pa je zahtevala bolj ali manj stalno prisotnost v mestu. Prav med obema Jernejevima poverjeniškima mandatoma so se rodili Janez Vajkard (1641), po dveh vmesnih otrocih Wolfgang Jernej (1646) in neposredno za njim Janez Ferdinand (1649). Treh v Ljubljani krščenih otrok zagotovo niso prinesli h krstu z oddaljene Medije – še zlasti ne tretjega, rojenega pozimi –, ampak so se morali roditi v mestu. Kot bomo videli, je imel Jernej Valvasor konec štiridesetih let ali najpozneje leta 1650 v najemu stanovanje na Starem trgu, v poslopju mestne tehtnice. Na zadrževanje dela Valvasorjeve družine v Ljubljani kaže še podatek, da je Jernejeva hči iz prvega zakona Marija Klara 18. aprila 1649, slaba dva meseca po krstu svojega zadnjega polbrata, šla za krstno botro otroku bratranca Janeza Krstnika Valvasorja.²⁴

Tako kot v ljubljanskih krstnih maticah ni krstov drugih otrok Jerneja Valvasorja, pogrešamo v njih starejša dva otroka bratranca Janeza Krstnika, gospodarja dvorca Zavrh pri Svibnem.²⁵ Ko bi se v Ljubljani rodili tudi drugi njuni otroci, bi bili v krstnih knjigah stolne župnije vsekakor vpisani. Stolne matice so namreč vodene zgledno, vpisi krstov, zlasti otrok pomembnih družin, zlepa niso izostali zaradi malomarnosti staršev ali duhovnikov, otroci kranjskega plemstva pa so sploh pogosto zagledali luč sveta prav v Ljubljani, tudi če so sicer živeli na gradovih. Ta dejstva kažejo, da so se drugi otroci Jerneja Valvasorja rodili zunaj Ljubljane, kjer so jih tudi krstili. V krstnih maticah stolne župnije najdemo le še osamljeno botrstvo Jernejeve prve žene Marije Elizabete, rojene pl. Dornberg (1625).²⁶

Sledi logičen sklep, da sta obe Valvasorjevi ženi rojevali na Mediji, vendar se pri iskanju podkrepitev tega pojavljajo težave in na prvi pogled utemeljeni ugovori. Kontinuirano ohranjene krstne matice župnije Vače, v katero je Medija v 17. stoletju spadala – o tem piše ne nazadnje Valvasor sam²⁷ – se začinjajo zgodaj, že leta 1621,²⁸ toda v njih zelo dolgo ni krsta nobenega Valvasorja. Na prvega naletimo šele leta 1677, ko je na Mediji gospodaril polihistorjev brat Janez Herbard in se mu je

Marijine kongregacije, str. 147), zato je bil Janez Vajkard sprejet šele pri osemnajstih (1659) (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 233).

²³ Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 224. Prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 73.

²⁴ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1643–1653, pag. 223.

²⁵ Krstne matice župnije Svibno niso ohranjene za čas pred letom 1653, ko je bil Janez Krstnik Valvasor že tri leta pokojni (Krampač, *Vodnik po maticnih knjigah*, str. 101).

²⁶ Gl. op. 16.

²⁷ Valvasor, *Die Ebre VIII*, str. 830.

²⁸ Datum prvega vpisa v najstarejšo krstno matično je zabrisan, naslednji vpis pa datiran 22. januarja 1621 (NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, R 1621–1628).

tu rodil četrti otrok.²⁹ Je torej mogoče, da Jernej Valvasor ni stalno prebival na rodbinskem gradu in je krste njegovih otrok treba iskati drugje? Precej trdno referenco za kranjske župnije predstavlja Schiviz von Schivizhoffnova zbirka genealoških podatkov o plemstvu v matičnih knjigah (1905), čeprav izpiski niso popolni, za del župnij pa so bile matice že tedaj izgubljene. Vendar tudi zbirka ne pomaga zadostiti naši nepotešenosti o tem, kje je prebival Jernej Valvasor s svojima ženama in otroki.³⁰

Glavno domovanje Jerneja Valvasorja in edino, ki ga je spremljalo od otroštva do smrti, je bila Medija. Da je njegova družina na tem gradu vsaj večidel živela v polihistorjevih mladih letih, torej v štiridesetih in petdesetih letih 17. stoletja, izhaja posredno tudi iz opisa Medije v XI. knjigi *Slave vojvodine Kranjske*, kjer polihistor govori o gradnji grajske kapele in ustanovitvi beneficija pri njej.³¹ Ključna potrditev, da so Valvasorjevi tu domovali konec tridesetih let, je Jernejev lastnoročni zapis iz leta 1639 v medijskem urbarju, v katerem navaja, kakšno obutev je naročil izdelati čevljarju in za koga. Med 16 imeni prepoznamo na prvih mestih sedem njegovih starejših otrok iz obeh zakonov, tem pa sledijo grajski posli, med njimi tri dojlje otrok iz drugega zakona. Zapis, ki ga v urbarju najdemo med izdatki, je hkrati nadvse dragoceno pričevanje o družini Jerneja Valvasorja, saj je osem od skupno desetih izpričanih otrok tedaj sploh prvič omenjenih v virih.³² Ne nazadnje je Jernej medijski grad v tem času občutno povečal, zgradil leta 1637 tik ob njem kapelo z rodbinsko grobnico³³ in v njej malo pred smrtjo, leta 1650, ustanovil beneficij s stalnim duhovnikom.³⁴ Leta 1657 pa so na Mediji popisali skoraj vso zapuščino njegove vdove Ane Marije,³⁵ ki je tu malo pred odhodom v večnost napisala tudi oporoko.³⁶

Toda pred rojstvom Janeza Vajkarda, ko se je rodila velika večina Jernejevih otrok, bi bila lahko družina manj povezana z Medijo. Kot njeno dotedanje in poznejše bivališče pridejo v poštev drugi trije gradovi v Jernejevi lasti. Tako je pred letom 1637 postal kratkotrajni gospodar Starega gradu pri Novem mestu,³⁷ po njegovi prodaji pa leta 1640 oziroma 1641 lastnik deželskosodnega gospostva Gamberk v sosesčini Medije.³⁸ Le za kratek čas, med letoma 1630 in 1632, je prevzel tudi posestvo Širje pri Zidanem Mostu.³⁹ Zal si ne moremo veliko pomagati z matičnimi knjigami župnij, v katere so navedeni trije gradovi tedaj spadali. Ohranjena je samo najstarejša krstna matica župnije Loka pri Zidanem Mostu, ki pa o navzočnosti družine Jerneja Valvasorja v teh krajih molči.⁴⁰ A bilo bi zelo nenavadno, ko bi se Jernejeva družina začasno preselila v osrčje Dolenjske ali v samoto nad izlivom Savinje v Savo, saj je imela vendar ves čas na razpolago Medijo, s katere so pozneje zlahka upravljali kupljeni Gamberk in od koder je bilo tudi najbližje do Ljubljane. Prav v času kratkotrajnega posedovanja Širja je bil Jernej kot glavni prejemnik kranjskih deželnih stanov (1630–1633)⁴¹ toliko bolj navezan na deželno prestolnico, v letih njegovega lastništva Starega gradu pa je na Mediji, kot smo videli, dokumentirana intenzivna gradbena dejavnost.

Vrniti se moramo torej k maticam župnije Vače in ugotoviti, ali pričajo vsaj o navzočnosti Valvasorjev na Mediji, če že ne vsebujejo vpisov krstov Jernejevih otrok. Pomenljivo je spoznanje, da se člani Valvasorjeve rodbine do sedemdesetih let 17. stoletja v njih omenjajo tako zelo redko. Jerneja Valvasorja srečamo, kot je že znano, enkrat samkrat (*Dnus Bartholomaeus Valvasor de Galneck*), ko je leta 1635 skupaj z drugo plemiško botro Dorotejo Paradeiser z oddaljenega Mehovega botroval plemiškem otroku, hčerki Jurija Sigmunda Hallerja.⁴² Pozneje, do krsta prvega v maticah vpisanega Valvasorja (1677), so se v vlogi krstnih botrov znašli še trije Valvasorji: Jernejev nečak Jurij Sigmund (1655), hči Marija Klara (1658) in snaha Marija Magdalena (1671), vsi kot botri neplemiškim otrokom,⁴³ pa tudi sam grad Medija je izpričan samo nekajkrat.⁴⁴

V–3, 10. 6. 1657; objava: Radics, *Johann Weikhard*, str. 49–53.

³⁷ Golec, *Valvasorjev izvor* (2. del), str. 226.

³⁸ Prav tam, str. 226–227.

³⁹ Prav tam, str. 225.

⁴⁰ NŠAM, Matične knjige, Loka pri Zidanem Mostu, R 1632–1669. – Ohranjene matične knjige župnij Čemšenik in Št. Peter–Otočec, ki sta pokrivali Stari grad in Gamberk, ne segajo v ta čas (Umek, Kos (ur.), *Vodnik po matičnih knjigah*, str. 72, 692; Krampač, *Vodnik po matičnih knjigah*, str. 18, 112).

⁴¹ Golec, *Valvasorjev izvor* (2. del), str. 223.

⁴² NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, R 1628–1635, s. p., 25. 7. 1635. – Glede na nemirni čas kmečkega upora bi pri starejših krščenec in pri botri lahko šlo za begunce, ki so se zatekli na Medijo. V velikem kmečkem uporu leta 1635 sicer tudi Mediji. Grad so 6. maja, sočasno z Gamberkom, ki tedaj še ni bil Valvasorjev, osvojili ostriški, laški in domači podložniki (Koropec, *Mi smo tu*, str. 140).

⁴³ NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, R 1643–1656, s. p., 26. 3. 1655; R 1656–1665, s. p., 19. 10. 1658 (kot Ana Klara); R 1666–1672, s. p., 31. 5. 1671.

⁴⁴ V maticah naletimo na grad dvakrat v dvajsetih letih (*von Galnakh, in arce Madef*) in nato še leta 1671 (*in Mudai*); vsa-kič so bili krščenec otroci grajskega osebja ali pa je to botrovalo (NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, R 1621–1628, s. p., 26. 9.

²⁹ NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, R 1673–1689, s. p., 5. 12. 1677.

³⁰ Enkrat samkrat je kot krstna botra izpričana Jernejeva prva žena Marija Elizabeta, in sicer kot že znano, leta 1625 v Ljubljani (Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Krain*, str. 2).

³¹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 164–165.

³² ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, I/30u, urbar Medija 1635–1678, 2. del, fol. 95–95v, 7. 8. 1639. – Po vrsti so navedeni otroci: Karel, Doroteja, Elizabeta (*Lisikha*), Hieronim, Diritih, Klara (*Clarl*) in Franc (*Franzl*), med posli pa Maruška, dojljka pokojne Sidonije, Urša, Volfova dojljka, in Marjeta, dojljka otroka, ki so ga ljubkovalno imenovali *Diedl* in bi bil lahko kateri koli od štirih otrok, rojenih med Volfgangom Kajetanom in Janezom Vajkardom: Janez, Franc ali dvojčka brez znanih imen. Ker sta dvojčka skoraj zagotovo takoj umrla, prideta v poštev samo Franc in Janez, v družini drugi s tem imenom. Zgoraj navedeni *Franzl* je dobil lastno obutev, zato ne more biti identičen s tedaj komaj rojenim Francem, temveč s Francem Adamom. – Od desetih otrok sta pred tem omenjena le dva, oba v knjigi ljubljanske jezuitske kongregacije Marije Vnebovzete: Karel 23. maja 1632 in Franc Adam 25. marca 1639 (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 123, 149).

³³ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 164. – Prepis plošče zakoncev Valvasor z letnico 1637 (deloma netočen) v: Stopar, *Grajske stavbe. I. Gorenjska. Peta knjiga*, str. 104–105.

³⁴ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 164–165. – Prepis ustanovne listine: ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 237, RDA, L 242, Medija, No. 12, 2. 8. 1650.

³⁵ ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani (odslej: Zap. inv.), šk. 130, fasc. XIV, lit. Z 4 1/2, 20. 8. 1657.

³⁶ ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. V 1–16, testament

Tabela 1 – Otroci Jerneja Valvasorja – rojstva in smrti

Zap. št. I. oz. II. zakon	Ime po rodovnem deblu v <i>Slavi</i> ⁴⁵ in po drugih virih (v oklepaju)	Čas in kraj rojstva ⁴⁶	Čas in kraj smrti ⁴⁷
1/I	Gotfrid	1617–1619, [Medija]	pred 1657, neznano kje, najverjetneje v mladosti
2/I	Karel (Janez Karel) ⁴⁸	1617–1620, [Medija]	3. 1. 1697, Belnek pri Moravčah
3/I	Doroteja (Marija Doroteja) ⁴⁹	1619–1626, [Medija]	po 7. 8. 1639, pred 29. 4. 1679, neznano kje
4/I	Franc Adam	1624–1626, [Medija]	marec 1633, Celje
5/I	Elizabeta (Marija Elizabeta), ⁵⁰ klarisa	1624–1630, [Medija]	ne pred 1689, samostan klaris Mekinje
6/I	Hieronim	1625–1632, [Medija]	po 7. 8. 1639, najpozneje 1689, najverjetneje v mladosti, neznano kje
7/I	Marija Klara	1625–1632, [Medija]	med 29. 4. in 1. 5. 1679, Kamnik
8/II (1)	Janez Ditrih	1632–1633, [Medija]	po 13. 1. 1683, najpozneje 1689, najbrž Sv. Jurij ob Taboru
9/II (2)	Sigmund	1632–1635, [Medija]	pred 10. 6. 1657, neznano kje
10/II (3)	Regina (Ana Katarina) ⁵¹	1633–1635, [Medija]	po 10. 6. 1657, pred 30. 3. 1678, najbrž Medija
11/II (4)	Marija	1633–1636, [Medija]	pred 10. 6. 1657, najbrž Medija
12/II (5)	Sidonija	1634–1636, [Medija]	pred 7. 8. 1639, najbrž Medija
13/II (6)	Janez – prvi s tem imenom	1634–1637, [Medija]	1634–1639, najbrž Medija
14/II (7)	Volf (Volfgang Kajetan) ⁵²	1635–1638, [Medija]	ne pred 1652, pred 10. 6. 1657, najbrž Ruše ali Medija
15/II (8)	Janez – drugi s tem imenom	1637–1639, [Medija]	pred 10. 6. 1657, najbrž Medija
16/II (9)	Franc	1637–1639, [Medija]	pred 10. 6. 1657, najbrž Medija
17/II (10)	N. (prvi dvojček)	1639–1640, [Medija]	1639–1640, najbrž Medija
18/II (11)	N. (drugi dvojček)	1639–1640, [Medija]	1639–1640, najbrž Medija
19/II (12)	JANEZ VAJKARD	krščen 28. 5. 1641, Ljubljana ⁵³	september ali oktober 1693, Krško
20/II (13)	Rozalija Konstancija, poročena Faganelli	1642–1645, [Medija]	po 10. 1. 1675, pred 14. 1. 1684, neznano kje
21/II (14)	Janez Herbard	1642–1645, [Medija]	16. 4. 1681, Medija
22/II (15)	Volfgang Jernej	krščen 30. 9. 1646, Ljubljana ⁵⁴	med 14. 9. 1691 in 26. 3. 1692, najverjetneje Žalec
23/II (16)	Janez Ferdinand	krščen 27. 2. 1649, Ljubljana ⁵⁵	pred 10. 6. 1657, najbrž Medija
24/II (17)	Marija Izabela, poročena Klančnik	1650–1651, [Medija]	med 13. 1. 1683 in 19. 5. 1685, najverjetneje Gornji Grad

1625, 9. 5. 1628; R 1666–1672, s. p., 31. 5. 1671). Pogosto se sicer pojavlja zaselek Medija pri Borju (*Mudia*). Glede na botre krščencev, ki prihajajo iz sosednjih zaselkov, je neizpodbitno, da z Medijo ni mišljena okolica medijskega gradu, kaj šele sam grad, temveč omenjeni istoimenski zaselek.

⁴⁵ Valvasor, *Die Ehre LX*, str. 109.

⁴⁶ Razen za tri sorojence, krščene v Ljubljani, je čas rojstva izračunan glede na znane podatke in opredeljen z najširšim možnim razponom (NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1638–1643, pag. 163; R 1643–1653, pag. 143, 218).

⁴⁷ Vsi razen štirih sorojencev so leta 1689 na rodovnem deblu v *Slavi* označeni kot pokojni. V izogib podvajanju navedb bodo utemeljivše časa in kraja smrti obravnavane v četrtem, zadnjem delu razprave.

⁴⁸ Sodobni viri ga praviloma imenujejo le Karel. Dvojno ime Janez Karel srečamo pri krstu njegove najmlajše hčerke Eve Maksimile 13. oktobra 1668 (NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige R 1664–1669, pag. 143).

⁴⁹ Kot že pokojno »gospodično sestro« Marijo Dorotejo jo v svoji oporoki štirideset let pozneje omenja sestra Marija Klara (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–6, 29. 4. 1679).

⁵⁰ Z dvojnimi imenom Marija Elizabeta jo imenuje mačehina oporoka (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–3, 10. 6. 1657).

⁵¹ Ime Regina na rodovnem deblu v *Slavi* je bodisi napaka ali pa so Ano Katarino tako klicali. Kot Ana Katarina je navedena v materini oporoki leta 1657 (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–3, 10. 6. 1657) in nato še v

Tako kot je potrjeno, da je družina Jerneja Valvasorja stalno prebivala na Mediji, ni dvoma o tem, da je medijski grad ves ta čas ležal v župniji Vače, čeprav je bil tik ob njeni meji z župnijo Čemšenik. O župnijski pripadnosti Medije priča najbolj neposredno Jernejeva ustanovna listina za medijski beneficij (1650).⁵⁶ Poleg tega najdemo v najstarejši vaški krstni matici že v dvajsetih letih dva krščena stanovalcev medijskega gradu oziroma zaselka ob njem (1625 in 1628).⁵⁷ Z Medije

pobotnici in odpovednem pismu, ki ju je brat Volfgang Jernej 30. marca 1678 izdal za po njej prejeto dediščino (ARS, AS 740, Gospostvo Jablje, fasc. 8, Medija, Familiaria, Janez Herbert Valvasor, pobotnica in odpovedno pismo 30. 3. 1678).

⁵² Z imenom Volfgang Kajetan je Volf izpričan leta 1652 med novimi učenci latinske šole v Rušah (ŽU Ruše, Notata Rastensia etc., fol. 14v; prim. Mlinarič, Seznam imen, str. 138).

⁵³ NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1638–1643, pag. 163.

⁵⁴ Prav tam, R 1643–1653, pag. 143.

⁵⁵ Prav tam, R 1643–1653, pag. 218.

⁵⁶ V listini je navedeno, da preide prezentacijska in konfirmacijska pravica po Jernejevi smrti na vdovo in po njeni smrti na vsakokratnega najstarejšega moškega potomca, in sicer pod nadzorom (domačega) župnika na Vačah (prepis v: ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 237, RDA, L 242, Medija, No. 12, 2. 8. 1650).

⁵⁷ 26. septembra 1625 je bil krščen sin Janeza Nahtingala »von

je bilo sicer dlje do domačega župnijskega središča na Vačah kakor do Čemšenika, čeprav je višinska razlika do čemšeniške župnijske cerkve (620 m n. m.) skoraj sto metrov večja kot do vaške (525 m n. m.).⁵⁸ Ker grajski duhovnik – sacelan v Jernejevem času ni izpričan, ni izključeno, da so Valvasorjeve otroke krščevali tudi duhovniki s Čemšenika, ne le z Vač, toda vpis takšnega krsta v čemšeniške krstne matice bi predstavljal kršenje župnijske jurisdikcije. Izgube matičnih knjig župnije Čemšenik (uničene so za čas pred letom 1815) torej vsaj v tem pogledu ni treba posebej obžalovati.⁵⁹ Valvasorje bi morda našli v njih kot krstne botre, nemara celo večkrat kakor v vaških maticah, kjer jih skoraj ni zaslediti, to pa je tudi vse. Da Valvasorji niso hodili na Vače botrovat kmečkimi in trškimi krščencem, niti najmanj ne preseneča, saj v tamkajšnjih maticah skorajda ne srečamo plemiških botrov. Oddaljenost od župnijskega središča je bila lahko samo še dodaten razlog, da so otroke Jerneja Valvasorja krščevali na domačem medijskem gradu, od leta 1637 v novozgrajeni prostorni kapeli ob grajskem kompleksu.⁶⁰ Tisti otroci Jerneja Valvasorja, ki jih ne najdemo v ljubljanski krstni matici, so torej vsi ali vsaj velika večina zagledali luč sveta na Mediji. Poglavitni vzrok za njihovo odsotnost v vaških krstnih maticah pa je ta, da v tem času krstov mnogih plemiških otrok preprosto niso vpisovali v matične knjige.⁶¹

Najbrž ne bomo nikoli izvedeli, od kod je polihistor pri sestavljanju rodovnega debla za *Slavo* črpal genealoške podatke: iz lastnega vedenja in spraševanja sorodnikov ali tudi iz pisnih predlog, ki so morda vsebovale več natančnejših podatkov, a jih ni objavil? Bržčas je oče Jernej vodil evidenco o rojstvih in smrtih svojih otrok, Janez Vajkard pa je nato iz nje prepisal le njihovo zaporedje in imena. Nekaj takih evidenc kranjskih plemiških rodbin iz 17. stoletja poznamo, med njimi v pričujoči razpravi večkrat citirane koledarske zapiske s Krumperka.⁶²

Tabela 1 na prejšnji strani navaja **podatke o rojstvu in smrti vseh 24 otrok Jerneja Valvasorja** iz njegovih dveh zakonov.

Galnakh« in njegove žene Neže; krstni boter je prihajal iz neposredne sosesčine, a že iz čemšeniške župnije – iz Podturna, tj. z današnjih Izlak: »Podturnam ex Parochia Zemshenikh«. 9. maja 1628 so krstili nezakonsko hčerko tedanjega medijskega grajskega stanovanca Janeza Markušiča (»tunc temporis in arce Medaj«) in njegove ljubice (»meretricis eius«) Elizabete Koprivnikar s Paveljka; boter je bil isti kot pri prejšnjem otroku (»Pod Turnom ex Parochia Tschemschenikh«). NŠAL, ZA Vače, Matične knjige, R 1621–1628, s. p.

⁵⁸ Zdi se, da jim je bila cerkev na Čemšeniku celo za polovico bliže, saj je pot do Vač vodila skozi gozdove pod Sveto goro ali pa naokrog po dolini preko Kandrš.

⁵⁹ Starejše čemšeniške matice so leta 1815 zgorele v požaru (NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 375, Čemšenik, pola B).

⁶⁰ O kapeli Stopar, *Grajske stavbe. I. Gorenjska. Peta knjiga*, str. 104–105.

⁶¹ O tem Golec, *Plemstvo v cerkvenih*, str. 88–98.

⁶² Iz Jernejevega in malo mlajšega časa poznamo več takšnih evidenc. V integralni obliki sta objavljeni družinski kroniki Hansa in Andreja Galla pl. Rudolfscka iz obdobja 1529–1606 (Radics, Familien-Chroniken, str. 2–15) ter Bernardina in Ernesta Gotliba Barba iz let 1651–1678 (prav tam, str. 16–25). T. i. krumperški koledarski zapiski rodbine Rasp (najpoznejše 1607 – ne pred 1738) so znani le iz objav posameznih delov (Vrhovnik, Plemenitniki, str. 77, 90, 91, 92, 95, 98).

Polihistor Janez Vajkard je zagotovo poznal le tri najst ali dobro polovico od svojih triindvajsetih sorojencev. Od sedmih otrok svojega očeta iz prvega zakona večino, tj. dva polbrata in tri polsestre, od šestnajstih pravih sorojencev pa le pet bratov (zadnjega je kmalu izgubil) in tri sestre ter poleg teh morda iz obeh zakonov še katerega, ki je zgodaj umrl. Dognano je, da je bila ob njegovem rojstvu že pokojna sestra Sidonija, enako pa lahko sklepamo tudi za dvojčka, rojena neposredno pred njim, in za pet starejših sorojencev, ki jih oče Jernej leta 1639 ne omenja pri izdatkih za obutev.⁶³ Potrjeno ga je preživel samo starejši polbrat Karel, medtem ko za zdaj ni dokazano, ali je bila ob njegovi smrti (1693) še živa polsestra klarisa Marija Elizabeta. Življenjskim potem polihistorjevih sorojencev in njihovim odnosom z Janezom Vajkardom je na koncu razprave posvečeno posebno podglavje.

2.2 Otroštvo v Ljubljani in na Mediji

Prvi zapis o obstoju Janeza Vajkarda Valvasorja je na vso srečo vpis njegovega krsta v krstno matico ljubljanske stolne župnije sv. Nikolaja. Na vso srečo zato, ker poznamo vpise krstov le za vsakega osmega otroka Jerneja Valvasorja. O krstu bodočega polihistorja je neznan stolni duhovnik zapisal: »Maj 1641. [...] 28. Krščen je bil Janez Vajkard, zakonski sin odličnega in plemenitega gospoda Jerneja Valvasorja itd. in matere Marije. Botra sta bila plemeniti gospod Konrad Ruess, baron, in Regina Dorotheja Raspova.«⁶⁴

Ime krstitelja ni izpričano niti ni ugotovljivo iz drugih vpisov v krstni matici, le pri mlajšem bratu Volfgangu Jerneju je v takšni vlogi naveden župnik in kanonik Jakob Stopar.⁶⁵ Kot sta ugotavljala že oba Valvasorjeva življenjepisca, med rojstvom, ki v krstni knjigi časovno ni opredeljeno, in krstom ni moglo miniti veliko časa.⁶⁶ Pri plemiških otrocih se je sicer neredko dogajalo, da so

⁶³ Med stroški za obutev je Jernej Valvasor leta 1639 navedel Maruško, dojiljo pokojne Sidonije: »gewester Sidon: Amell« (ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, I/30u, urbar Medija 1635–1678, 2. del, fol. 95, 7. 8. 1639). V zapisu o naročeni obutvi pogrešamo imena najstarejšega polbrata Gotfrida Sigmunda, sester Regine in Marije (od katerih pa je ena, najverjetneje prva, pozneje izpričana kot odrasla z imenom Ana Katarina), dveh bratov z imenom Janez in brata Franca; eden od zadnjih dveh se skriva za imenom dojenčka, imenovanega *Diedl*. Gotfrid bi bil glede na starost tedaj lahko še živ, vendar zdoma ali dovolj dobro preskrbljen z obutvijo, tako kot najverjetneje tudi ena od omenjenih dveh sester. Morda tudi katera od dojilj ni potrebovala novih škornjev ali čevljev in zato ne izvemo za še katerega tedaj živega otroka.

⁶⁴ »28. Baptizatus e[st] Joannes Waichardus legitime natus ex patre perillustri et generoso D[omi]no Bartholomaeo Valvasor etc. et ex matre M[a]r[i]a. Patrini erant generosus D[omi]n[u]s Conradus Rues L[iber] B[aro] et Regina Dorothea Raspin.« (NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1638–1643, pag. 163).

⁶⁵ Leta 1641 se krstiteljevo ime pojavi samo trikrat (prav tam, pag. 140, 141 in 168). Vsakič je šlo za vikarja Lovrenca Breškvarja, toda pisava pri teh treh vpisih je drugačna kot pri vpisu polihistorjevega krsta. O krstitelju brata Volfganga Jerneja: NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1643–1653, pag. 143.

⁶⁶ Radics, *Johann Weikhard*, str. 57; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 71.

jih doma iz preventivnih razlogov krstili v sili, s čimer so jih obvarovali pred morebitnimi posledicami naporne poti do krstne cerkve. Krstni obred so nato dokončali šele več tednov ali celo mesecev pozneje v cerkvi pri krstilniku.⁶⁷ V našem primeru je takšna možnost le malo verjetna, saj so v mestu rojene zlahka prinesli v cerkev še isti ali naslednji dan, ni pa izključena, če je bil otrok telesno zelo šibek. V vsakem primeru je bil Janez Vajkard majski otrok, rojen blizu 28. maja, najpozneje tega dne in v Ljubljani, ne na oddaljeni Mediji.

Jernej in Ana Marija Valvasor, kolikor poznamo krstne matice, nista bila vabljeni za krstne botre otrok plemiških rodbin ne v Ljubljani ne drugje, razen Jerneja leta 1633 na Krumperku⁶⁸ in 1635 na Vačah⁶⁹ ter verjetno še komu na Čemšeniku, česar zaradi uničenih krstnih matic ne vemo. Na drugi strani sta sama svojim trem v Ljubljani krščenim sinovom skrbno izbrala botre iz po večini uglednih plemiških rodbin. Janezu Vajkardu (1641) sta botrovala Konrad Ruess baron Ruessenstein in teta Regina Doroteja Rasp, rojena Rauber, Volfgangu Jerneju (1646) Wolfgang Engelbert grof Auersperg, kranjski deželni maršal in predsednik poverjeniškega urada, in Marija Elizabeta pl. Posarel, žena Jernejevega nečaka Janeza Jurija pl. Posarela, Janezu Ferdinandu (1649) pa Herbard grof Auersperg in Ana grofica Ursini-Blagaj.⁷⁰ Na Mediji, kjer je bila očitno krščena velika večina Jernejevih otrok, tako imenitnega in raznolikega nabora botrov ne bi mogli pričakovati, medtem ko je bila izbira v Ljubljani velika. Pri tem je Jernej z vsakim krščencem segel više, saj je od barona in svakinje prešel na svojega predstojnika grofa Auersperga in nazadnje na grofa in grofico iz različnih rodbin. Ko je bil denimo 18. aprila 1649, slaba dva meseca za krstom Janeza Ferdinanda, krščen v Ljubljani otrok Jernejevega nečaka Janeza Krstnika Valvasorja, sta mu šla za botra zgolj sorodnika po obeh starših, materin brat Bernardin pl. Barbo (skorajšnji baron) in očetova sestrična Marija Klara Valvasor, Jernejeva hči.⁷¹

Posebej se kaže pomuditi pri **krstnih botrih Janeza Vajkarda**. Vse kaže, da je vsak od staršev izbral enega, saj je bila botra materina sestra Regina Doroteja Rauber, poročena Rasp, o kateri smo že obširno govorili, boter pa – zagotovo po očetovi izbiri – Konrad Ruess baron Ruessenstein,⁷² ki je malo pred tem postal glavni prejemnik kranjskih deželnih stanov in opravljal to pomembno službo sedem let do leta 1648.⁷³ Desetletje

prej je bil nosilec iste službe Jernej Valvasor in za krstnega botra svojemu sinu je torej zdaj prosil mlajšega kolega; sam je medtem prejšnje leto prvič postal stanovski poverjenik (1640–1643).⁷⁴ Navzočnost tedaj 37-letnega barona Ruessensteina (1604–1668) pri krstilniku daje z današnje perspektive vtis, kot bi rojenice poslale Janezu Vajkardu za botra kar najbolj primernega človeka. Ruessenstein je bil namreč raziskovalen duh, ki se je veliko ukvarjal z naravoslovjem, po mnenju M. Žvanut »v marsikaterem pogledu pravenimtna in celo za živopisni baročni čas nevsakdanja osebnost«.⁷⁵ Tako kot polihistorjev oče je izvirjal iz novega plemstva, iz koroške rodbine Ruess, ki se začne v kranjskih virih pojavljati kmalu po letu 1600. Njegov oče, prav tako Konrad, sin protestantskega duhovnika, je dobil plemiški naslov leta 1594. Poročen je bil s hčerko podjetneža Salomona Zeidlerja, ki je leta 1590 kupil grad Hmeljnik pri Novem mestu. Po gradu so Ruessi prevzeli plemiški predikat »von Hopfenbach« in tu je odraščal tudi Konrad, rojen po viru druge roke leta 1604 v Novem mestu.⁷⁶ Morda se je najprej šolal na jezuitski gimnaziji v Ljubljani, a vsaj od petega razreda v Gradcu.⁷⁷ Njegova stara očeta sta bila sicer protestanta, eden celo predikant, starejši brat Janez, čeravno gojenec ljubljanskega jezuitskega seminarja, se je leta 1615 zaradi vere izselil iz dežele, Konrad pa je bil vzgojen že v duhu katoliške prenove.⁷⁸ Po končni zmagi nad protestantizmom in očetovi smrti sta z mlajšim bratom, častnikom Danijelom, postala leta 1630 barona s predikatom pl. Ruessenstein⁷⁹

1641; v sejhnih zapisnikih deželnih stanov ni podatkov o njegovi izvolitvi (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 891, sejni zapisniki 17, 1634–1646, fol. 413v). Na prejemniškem mestu mu je 1. maja 1648 sledil Jurij Andrej baron Trillek (prav tam, šk. 129, fasc. 83, snopič 3, 23. 4. 1676). O potrditvi Ruessensteinovega sedemletnega obračuna gl. prav tam, snopič 2, 24. 3. 1649. O službi glavnega prejemnika prim. tudi: Žvanut, Valvasorjev boter, str. 190; ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, osebna kartoteka Deželne zadeve, Ruess Konrad pl. Ruessenstein.

⁷⁴ Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 224.

⁷⁵ Žvanut, Valvasorjev boter, str. 184.

⁷⁶ Prav tam, str. 184–189. – Po A. Globočniku (Der Adel in Krain, str. 56) je avtorica kot leto poplemenitve Konrada st. povzela letnico 1602 (prav tam, str. 188), ki pa se v resnici nanaša na viteški stan. V plemiča je bil »za zasluge habsburški hiši« povzdignjen že osem let prej (ARS, AS 1064, Zbirka plemiških diplom, št. 93, Ruess, 2. 5. 1594).

⁷⁷ Leta 1621 ga najdemo v petem gimnazijskem razredu, na etiketi: »Conradus Rues, Nobilis, Prouin. Carniolus«, in sicer skupaj s polihistorjevim bratrancem Janezom Jurijem Posarelom (Andritsch, *Die Matrikeln. Band 1*, str. 64). Naslednje leto je v prvem razredu izpričan Konradov mlajši brat Danijel, imenovan po Hmeljniku: »Daniel Rues, Nob. Carniolus in Stoffenboh [prav: Hoffenboch] (prav tam, str. 71).

⁷⁸ Žvanut, Valvasorjev boter, str. 189. – O šolanju Janeza Ruessa pri ljubljanskih jezuitih: Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 52. Isto leto 1605 je kolegiju podaril svoje dotedanje posojilo (*Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 51, pag. 48).

⁷⁹ Baronska diploma, ki jo je cesar Ferdinand II. izdal 21. oktobra 1630 v Regensburgu (prim. Frank, *Standeserhebungen. 4. Band*, str. 204), posebej poudarja vojaške zasluge Danijela Ruessa (ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Rues von Ruessenstain, Konrad und Daniel, 21. X. 1630, fol. 2–6v). Natančneje so opisane v povzetku prošnje, kjer je njun oče naveden kot že pokojni (prav tam, prezentirano 18. 8. 1630, fol. 8). Ker je bilo obvestilo o pobaronjenju poslano v Gradec šele 19. marca 1632 (prav tam, 19. 3. 1632, fol. 7–7v),

⁶⁷ Golec, Plemstvo v cerkvenih, str. 93–94.

⁶⁸ Vrhovnik, Plemenitniki, str. 91.

⁶⁹ NŠAL, ŽA Vače, Maticne knjige, R 1628–1635, s. p., 25. 7. 1635.

⁷⁰ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, R 1638–1643, pag. 163; R 1643–1653, pag. 143 in 218. – Marija Elizabeta pl. Posarel je navedena brez osebnega imena, zgolj kot soproga mitničarja (*Illu Dna ... Telony praefecta*), s polnim imenom pa je kot botra izpričana malo zatem, 24. oktobra 1646 (R 1643–1653, pag. 145). O Janezu Juriju kot nakladniškem prejemniku gl. Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 57.

⁷¹ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, R 1643–1653, pag. 223.

⁷² Izvor in življenje Konrada Ruessa barona Ruessensteina je temeljito raziskala M. Žvanut in popravila več ponavljajočih se zmot (Žvanut, Valvasorjev boter).

⁷³ Ruessenstein je kot glavni prejemnik prvič izpričan 19. maja

in naslednje leto je Konrad dobil še kranjsko deželanstvo.⁸⁰ Prvič se je poročil z neplemkinjo, s hčerko ugledne novomeške trgovske družine Raab, v polihistorjevih otroških letih pa je kot vdovec popeljal pred oltar že pripadnico visokega plemstva, grofico Attemsovo.⁸¹ Dobro so mu uspevali tudi posli, saj je v prvi polovici štiridesetih let kupil kar tri gradove, podpiral ljubljanske jezuite in skupaj z ženo daroval za zgraditev nove avguštinske cerkve v Ljubljani (v spomin na leta 1645 umrlega sina). Domači grad Hmeljnik, hišo v Ljubljani in dvorec Preddvor je nato prepustil hčerki ter se z novo ženo umaknil na Strmol pri Cerkljah na Gorenjskem, kjer se je ukvarjal s povsem drugimi stvarmi kot dotlej. Tu se je živo zanimal za naravo okoli svojega gradu in začel kopati zlato, za zdaj pa ni mogoče z gotovostjo trditi, da se je posvečal kemijskim poskusom in alkimiji, kot je znano za njegovega sina Henrika Konrada iz drugega zakona.⁸²

Valvasorjeva rodbina je bila z baronom Ruessensteinom dokazano povezana vsaj še desetletje po polihistorjevem rojstvu.⁸³ Tako je leta 1651, ko je bilo Janezu Vajkardu deset let, izpričan baronov novi rudnik svinca, ki ga je imel na območju Svibnega pri Radečah skupaj s polihistorjevim bratrancem Jurijem Sigmundom Valvasorjem.⁸⁴ Potem ko je ta leta 1657 zaradi poroke s kmečkim dekletom izgubil kranjsko deželanstvo in plemiške časti ter zapustil rodno deželo, se je v šestdesetih letih znašel v rudarski službi na Koroškem,⁸⁵ do katere bi mu s svojimi zvezami utegnil pomagati prav nekdanji partner baron Ruessenstein. Ne le, da je Konrad po obeh starših izviral s Koroške, ampak se je tam z rudarstvom in fužinarstvom ukvarjal že njegov ded po materini strani.⁸⁶

O poznejših stikih med botrom Konradom in kr-

ščencem Janez Vajkardom ni neposrednih pričevanj, a kaže nanje Valvasorjevo dobro poznavanje dogajanja v Ruessensteinovi družini in na njenem gradu Strmol. Tako je precej natančno opisal botrov poskus kopanja zlate rude nedaleč od gradu »pred več kot štiridesetimi leti«, torej v svojem otroštvu, nekje v štiridesetih letih 17. stoletja. Presekana zlata žila je izginila, kar so ljudje pripisali škratu, Valvasor pa označil kot rudarsko pripovedko. Nasprotno je bil prepričan, da ima strmolnska grajska kapela moč odrešitve z zlim duhom obsedenih oseb, kar naj bi se potrdilo že dvakrat. S kapelo je povezana tudi njegova pripoved o nenavadni smrti Ruessensteinove hčerke Cecilije Renate (* 1651), ki je morala zapustiti ta svet kmalu zatem, ko je neke noči slišala v kapeli blagozvočno glasbo. To naj bi se zgodilo »pred približno tridesetimi leti«, potemtakem nekje konec petdesetih ali v začetku šestdesetih let, ko je bil Valvasor še gimnazijec ali pa se je že odpravil na svoje prvo daljše potovanje.⁸⁷ Že v mladih letih bi polihistorjevo pozornost utegnili pritegniti zanimanje njegovega botra za naravoslovje in morda tudi za alkimijo, s katero se je precej pozneje potrjeno ukvarjal Ruessensteinov sin in naslednik Henrik Konrad (1654–1715).⁸⁸ Janez Vajkard se je kot otrok in mladenič zelo verjetno kdaj mudil na Strmolu. Poleg tega vloga krstnega botra ni bila gola formalnost. Baron Ruessenstein jo je moral jemati tem resneje, ker je njegov krščencem zgodaj izgubil očeta in kmalu še mater. Sklepati je mogoče tudi na njuna srečanja v šestdesetih letih, kadar se je mladi Janez Vajkard po daljših odsotnostih vračal v domovino (doma je bil vsaj dvakrat). Ne nazadnje se je v Valvasorjevi grafični zbirki v Zagrebu ohranil načrt nagrobnika Konradovemu sinu Karlu, ki so ga starši nameravali postaviti v Rimu, kjer je mladenič umrl in bil pokopan (1645).⁸⁹ Konrad Ruess baron Reussenstein je umrl leta 1668,⁹⁰

se v literaturi pojavlja za povzdignitev v baronski stan zmotna letnica 1632, doslej pa je ostajalo odprto tudi vprašanje, ali je bil tedaj pobaronjen Konrad ali njegov oče (Globočnik, *Der Adel in Krain*, str. 56; prim. Žvanut, Valvasorjev boter, str. 188.)

⁸⁰ Žvanut, Valvasorjev boter, str. 188; prim. Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Krain*, str. 499.

⁸¹ Žvanut, Valvasorjev boter, str. 189, 191. – Ruessensteinova prva žena Felicitia je umrla 25. aprila 1647 v Ljubljani (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 94). Ž Ano Katarino grofico Attems se je glede na krst hčerke 18. marca 1651 (NŠAL, ŽA Cerklje na Gorenjskem, Matične knjige, R 1649–1654, s. p.) poročil najpozneje leta 1650.

⁸² Žvanut, Valvasorjev boter, str. 190–191. – F. K. Lukman je Konradu baronu Ruessensteinu kot alkimistu namenil kratko geslo v *Slovenskem biografskem leksikonu*, v katerem je pomešal njegovo in sinovo identiteto (Lukman, Ruessenstein Konrad, str. 163). Prim. Žvanut, Valvasorjev boter, str. 184.

⁸³ Ruessenstein je leta 1643 kupil Strmol od Leopolda pl. Raumschüssla, očima polihistorjeve matere, ki je bil tedaj varuh otrok Valvasorjeve odvojele sestrične Poliksene Valvasor, poročene Schwab pl. Lichtenberg, Strmol pa dediščina omenjenih otrok (Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 51).

⁸⁴ Zoper njun rudnik se je pritoževal Mihael Watz baron Watzenberg, češ da posega na območje, za katerega je Watzenberg s svojimi brati trideset let prej dobil rudokopno dovoljenje (StLA, IÖ Reg., Cop 1651–IX–90, 7. 7. 1651; Gut 1651–XI–35; IÖ HK, 1651–VII–84, 26. 7. 1651).

⁸⁵ Golec, Lažni Valvasor, str. 14–16.

⁸⁶ O Ruessensteinovih prednikih: Žvanut, Valvasorjev boter, str. 184–187.

⁸⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 562. – Cecilija Renata je bila rojena na Strmolu in krščena 18. marca 1651 v Cerkljah (NŠAL, ŽA Cerklje na Gorenjskem, Matične knjige, R 1649–1654, s. p.). Drugič in zadnjič je izpričana v očetovi in materini oporoki, napisani 27. septembra 1655 na Strmolu, ki govori tudi o sinu Henriku Konradu (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, testament R–6, 27. 9. 1655; prim. Žvanut, Valvasorjev boter, str. 191). O času njene smrti nimamo poročil. Cecilija Renata ni vpisana v najzgodnejši mrliški matici župnije Cerklje na Gorenjskem, ki se začenja 3. januarja 1658 (NŠAL, ŽA Cerklje na Gorenjskem, Matične knjige, RPM 1658–1675), niti v ljubljanskih mrliških maticah (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, M 1658–1735).

⁸⁸ Žvanut, Valvasorjev boter, str. 190–192. – Henrik Konrad je bil krščen 1. novembra 1654 v Cerkljah (NŠAL, ŽA Cerklje na Gorenjskem, Matične knjige, R 1649–1654, s. p.). Ljubljanska mrliška matica mu ob smrti 24. julija 1715 pripisuje 66 let ali pet preveč (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 228).

⁸⁹ Žvanut, Valvasorjev boter, str. 190.

⁹⁰ O njegovi smrti 12. avgusta 1668 na Strmolu pričata vira druge roke: Schönleben–Dolničarjeva kronika (Žvanut, Valvasorjev boter, str. 191) in Ruessensteinova genealogija (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, 168r, s. p.). Smrt ni vpisana ne v mrliško matico župnije Cerklje ne v mrliško knjigo ljubljanske stolne župnije (NŠAL, ŽA Cerklje na Gorenjskem, Matične knjige, RPM 1658–1675; ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735). V oporoki sta z ženo izrazila željo, da ju pokopljejo v njuni grobnici v avguštinski cerkvi v Ljubljani (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45,

ko se je tedaj 27-letni polihistor ponovno mudil v tujini.

Tako kot so bile Valvasorju zvezde naklonjene, ker so ga krstili v Ljubljani in si zgodovinarjem ni treba beliti glave z vprašanjem o času in kraju njegovega rojstva, mu je bila sreča ob rojstvu mila še v enem pogledu, a le na videz. Znano je, da njegov oče tedaj v kranjski prestolnici ni premogel lastne hiše, bilo pa naj bi izpričano vsaj to, kje je imel najeto stanovanje in katera bi torej lahko bila **Valvasorjeva rojstna hiša**. O najemniških stanovanjih je sicer razmeroma malo pričevanj. Najemniki se pojavljajo v mestnih davčnih knjigah ob zasebnih lastnikih hiš, vendar ne vsi in ne dosledno.⁹¹ Več jih je v redkih cerkvenih popisih, ki popisujejo družinske poglavarje⁹² in potrjujejo tozadevno pomanjkljivost davčnih knjig. Tako v davčnih knjigah ne najdemo Jerneja Valvasorja, kakor tudi ne pozneje njegovega sina Karla,⁹³ ki se pojavi šele v prvem popolnem popisu družinskih poglavarjev leta 1660.⁹⁴

Po uveljavljenem mnenju je imel Jernej v času polihistorjevega rojstva v najemu stanovanje v hiši, ki je bila last mesta in zato vodena v urbarjih mestnega komornega urada. P. Radics je hiši prišel na sled konec 19. stoletja med prebiranjem zapuščinskega inventarja polihistorjeve matere Ane Marije (1657), po katerem so v pokojnični zapuščini našli šest pobotnic za plačilo najemnine v hiši mestne tehtnice v Ljubljani. Tako je leta 1900 objavil svoja spoznanja o stavbi in njeni povezanosti z Valvasorji, ki so ga privedla do sklepa, da je našel rojstno hišo kranjskega polihistorja.⁹⁵ Šlo je za poslopje na Starem trgu, povečano malo pred polihistorjevim rojstvom, v katerem so bili mestna tehtnica, skladišče in kruharna. Mestni svet je namreč hišo spomladi 1636 sklenil prezidati, dvigniti za eno nadstropje in »sobek« oddajati v najem (*aus den Zimmern der Zins eingebracht werden mag*).⁹⁶ Po B. Reispu žal že od začetka 20. stoletja ni več v evidenci urbar za obdobje 1640–1643,

v katerem naj bi Radics kot enega od dveh najemnikov našel Jerneja Valvasorja. V vrsti urbarjev je pogrešan tudi urbar za leti 1646–1647, ki bi ga, sodeč po njegovih navedbah o najemnikih, Radics prav tako še moral imeti v rokah. Ne enega ne drugega urbarja sicer ni izrecno navedel, ampak je vse urbarje zajel v formulaciji »Urbare der Stadt Laibach von 1636 bis 1648«.⁹⁷ Po Radicsevih podatkih sta v letih 1640–1643 kot najemnika zgornjega, tj. drugega nadstropja, vpisana Hans Stieff in »gospod Jernej pl. Valvasor« (*Herr Barthlmä von Valvasor*). Za obdobje 1637–1639 navaja isti avtor kot najemnika zgornjega dela hiše (*von dem obern theil des Niderlag haus*) odvetnika Andreja Vidmajerja.⁹⁸ V še danes ohranjenem urbarju iz navedenih let je Vidmajerjevo ime dejansko pripisano.⁹⁹ Dodano je bilo torej enkrat v času triletnega vodenja urbarja, potem ko je mestna komora nadzidano nadstropje sploh prvič oddala v najem. Ker ima še ohranjeni urbar iz let 1643–1645 kot najemnika zgornjega nadstropja spet odvetnika Vidmajerja,¹⁰⁰ bi se moral Valvasor leta 1643 izseliti, Vidmajer pa medtem nekaj let stanovati drugje. Po Radicsu je bil Andrej Vidmajer najemnik od leta 1643 do 1648, kar lahko danes deloma potrdimo s primarnima viroma, z urbarjema za obdobje 1643–1645 in za leto 1648. Njegovo ime je kot prvo zapisano in nato prečrtano še v naslednjem urbarju 1648–1656. Neznankdaj med nastankom urbarja leta 1648 in svojo smrtjo v začetku leta 1651 ga je nasledil Jernej Valvasor (*Barthlme Valvasor*) in tega spet Hans Stieff.¹⁰¹ Ta urbar je danes tudi edini preverljivi vir o povezavi med hišo in polihistorjevim očetom. Najemnica za celotno drugo nadstropje hiše je vseskozi in še pozneje znašala 42 goldinarjev.¹⁰²

Pri vsej stvari je nenavadno, da bi si isti najemniki podajali kljuko stanovanja v krogu: Vidmajer (prvič) – Stieff in Valvasor (oba prvič, najverjetneje drug za drugim) – Vidmajer (drugič) – Valvasor (drugič) – Stieff (drugič). Vsiljuje se pomislek, da se je Radics o urbarju 1640–1643 motil in so se omenjeni trije možje v resnici zvrstili le po enkrat, in to šele v kratkem času po letu 1648. Prvi pojavitvi Jerneja Valvasorja in Hansa Stieffa se zdita namreč vrinjeni v prezgodnji čas.

Preden se posvetimo vprašanju na podlagi novih dognanj, si pogledjmo, kam so privedle Radicseve ugo-

testament R–6, 27. 9. 1655), in tja naj bi barona tudi položili (Žvanut, Valvasorjev boter, str. 190). V ljubljanski mrliški matici so sicer tisto leto vpisani trije pokopi v avguštinski cerkvi (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 41, 42).

⁹¹ Za leto 1641 gl. ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, šk. 437, Cod. XVII, knj. 25a–25c. – Kriteriji, kateri stanovalci oziroma najemniki (praviloma navedeni kot *darineni*) so vpisani kot davkoplačevalci in kateri ne, niso znani. Neposreden dokaz, da določenih družinskih poglavarjev ni v davčnih knjigah, ponuja primerjava med davčnimi knjigami za leto 1660 (prav tam, šk. 447, Cod. XVII, knj. 44a–44d) in cerkvenim popisom družinskih poglavarjev iz istega leta (NŠAL, NŠAL 100, KAL fasc. 58/17, Ljubljana).

⁹² Za zgodnjenevoveško Ljubljano so iz časa malo po smrti Jerneja Valvasorja deloma ali v celoti ohranjeni trije popisi družinskih poglavarjev z letnicami 1656, 1660 in 1662 (Valencič, Popis družinskih poglavarjev), iz leta 1706 imamo popis plačnikov mesnega krajcarja (Valencič, O gospodarski strukturi), tovrstni daleč najpopolnejši vir pa je poimenski popis ljubljanskega prebivalstva, nastal ob prvem terezijanskem ljudskem štetju leta 1754 (Valencič, Prebivalstvo Ljubljane).

⁹³ Za obdobje 1640–1660 gl. ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, šk. 436–447, Cod. XVI.

⁹⁴ NŠAL, NŠAL 100, KAL, fasc. 58/17, Ljubljana, Nomina Communicantium, Restantium et Cathecumenorum annotata 1660 [...] Tractus D. Vicarii Baschtianschitsch.

⁹⁵ Radics, Valvasors Geburtshaus, str. 815–816.

⁹⁶ Prav tam, str. 815; Radics, *Johann Weikhard*, str. 58; prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 73.

⁹⁷ Radics, Valvasors Geburtshaus, str. 815–816; isti, *Johann Weikhard*, str. 58. – Obstoj urbarja za obdobje 1646–1647 lahko le slutimo iz Radicseve navedbe, da je Andrej Vidmajer izpričan v stanovanju od leta 1643 do 1648; njegovo ime namreč najdemo v urbarju 1643–1645 in na začetku urbarja 1648–1656. – O vrzelih, nastalih v vrsti urbarjev še pred Aškerčevim oštevilčenjem gradiva, gl. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 73, 296 (op. 4–5).

⁹⁸ Radics, Valvasors Geburtshaus, str. 815; isti, *Johann Weikhard*, str. 58.

⁹⁹ ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, šk. 386, Cod. XVI, knj. 6, urbar mestnega računovodstva 1637–1639, fol. 7v.

¹⁰⁰ Prav tam, knj. 7, urbar mestnega računovodstva 1643–1645, fol. 9.

¹⁰¹ Prav tam, knj. 8, urbar mestnega računovodstva 1648, fol. 12; knj. 9, urbar mestnega računovodstva 1648–1656, fol. 9.

¹⁰² Tako tudi v naslednjih urbarjih: prav tam, knj. 10, urbar mestnega računovodstva 1655–1656, fol. 9v; knj. 11, urbar mestnega računovodstva 1657–[1658], fol. 9v; knj. 12, urbar mestnega računovodstva 1659–1667, fol. 10v).

Tabela 2 – Najemniki zgornjega nadstropja hiše mestne tehtnice na Starem trgu v Ljubljani

Urbar 1637–1639	Urbar 1640–1643 (domnevni)	Urbar 1643–1645	Urbar 1646–1647 (domnevni)	Urbar 1648	Urbar 1648–1656
Andrej Vidmajer, odvetnik – pripisan	Hans Stieff in Jernej Valvasor	Andrej Vidmajer, odvetnik	Andrej Vidmajer, odvetnik	Andrej Vidmajer, odvetnik	Andrej Vidmajer, nato Jernej Valvasor , za njim Hans Stieff, nizalec biserov, nato Peter Wabl, zlatar

tovitve. Nekdanja mestna tehtnica, danes trinadstropna hiša na Starem trgu št. 4, je na podlagi Radicsevih ugotovitev obveljala za rojstno hišo Janeza Vajkarda Valvasorja in je leta 1929 dobila spominsko ploščo z napisom »TV JE BIL ROJEN JANEZ VAJKARD VALVASOR 28 V 1641«. ¹⁰³ Stvar je doslej problematiziral le V. Fabjančič, avtor v letih 1940–1944 nastale tipkopišne *Knjige ljubljanskih hiš in njih stanovalcev*. Ker ni več mogel uporabiti dveh domnevnih izgubljenih urbarjev (1640–1643 in 1646–1647), je zapisal in podčrtal, da ni dokaza za Radicsevo trditve, po kateri je Jernej Valvasor tu stanoval od leta 1640 do 1643. Sam je Andreja Vidmajerja označil kot stanovalca v obdobju od 1638 do 1646 (sic!), Jerneja Valvasorja pa od približno 1648 do približno 1651. ¹⁰⁴ Svoj sklep o pomanjkanju dokazov za Valvasorjevo rojstno hišo je Fabjančič podkrepil z besedami: »Tudi sicer ni v nobeni mestni listini nobenega migljaja o tem, da bi se v tej hiši l. 1641. rodil Janez. Vajk. Valvasor.« ¹⁰⁵ Kot je poudaril B. Reisp (1983), pomeni zadnje (le), da Fabjančič ni našel novega gradiva, ki bi pomagalo osvetliti vprašanje. ¹⁰⁶ Po primerjavi razpoložljivih podatkov je Reisp zavrnil Fabjančičeve trditve in sklenil, da »lahko izključimo dvom, ki je nastal zaradi sedanje pomanjkanja primarnega vira, in z dokajšnjo upravičenostjo ostanemo pri tem, da je bila hiša na Starem trgu št. 4 rojstna hiša Janeza Vajkarda Valvasorja.« ¹⁰⁷

Če bi ostali pri tem in bi zaupali Radicisu, da je res videl danes izgubljeni urbar 1640–1643, kot je zaupal Reisp, bi bil izraz »dokajšnja upravičenost« na mestu. Predvsem zato, ker Radics ni natanko povedal, ali sta najemnika Hans Stieff in Jernej Valvasor v urbarju navedena sočasno ali zaporedoma, najprej Stieff, nato Valvasor. ¹⁰⁸ Treba je vedeti, da je bilo v drugem nadstropju

vse do leta 1674 eno samo stanovanje, šele odtlej razdeljeno v dve. ¹⁰⁹ Četudi govori sklep mestnega sveta leta 1636 o oddajanju sob, ¹¹⁰ si le težko predstavljamo, da bi Jernej Valvasor delil večsobno stanovanje s Stieffom, po poklicu nizalcem biserov (*Perlehefter, Perlsticker*). ¹¹¹ Če torej v stanovanju nista prebivala hkrati, in to je več kot verjetno, ga je Jernej najel enkrat do leta 1643, ko se domnevni urbar konča. Tedaj, med pomladjo 1640 in pomladjo 1643 je stanovanje tudi potreboval, ko se je kot stanovski poverjenik praviloma zadrževal v Ljubljani. ¹¹² To pa vseeno lahko pomeni, da je bil maja 1641, ko je prijokal na svet Janez Vajkard, najemnik še vedno Hans Stieff. Tako je mogoče zgolj ugibati, kje bi se v takem primeru rodil bodoči polihistor. Vsekakor v neki zasebni hiši, kjer pa mestne davčne knjige Jerneja Valvasorja niso registrirale. Glede na negotovost, v kateri nas je pustil Radics z navedbo dveh najemnikov drugega nadstropja hiše na Starem trgu št. 4, bi bile možnosti za to stavbo kot Valvasorjevo rojstno hišo in proti njej izenačene, a le, če bi vse drugo držalo. Zdi pa se več kot verjetno, da je Radics zavestno zamolčal podrobnosti, kako sta najemnika v urbarju navedena, pač v želji, da bi lahko hišo brez sence dvoma razglasil za polihistorjevo zibelko. ¹¹³ Na drugi strani se je Fabjančič z ignoriranjem drugih podrobnosti na vsak način trudil dokazati, kako Radicsevo odkritje nima osnove.

In vendar je imel Fabjančič prav. Dvome vzbujaja že zgoraj omenjeno kroženje najemnikov Vidmajerja, Valvasorja in Stieffa, ki naj bi se v hišo vselili vsak po dvakrat. V resnici skoraj ni dvoma, da je bil odvetnik Andrej Vidmajer najemnik vseskozi od konca tride-

¹⁰³ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 73–74.

¹⁰⁴ Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš. I. del. Stari trg*, s. p., Stari trg 4. – Fabjančičevo datiranje ni dosledno, saj v opombi pravi, da je Valvasor vpisan v urbarju 1648–1656 nad prečrtanim Vidmajerjem – tako res piše v urbarju –, to pa pomeni, da je bil omenjeni odvetnik najemnik vsaj še leta 1648 in ne zgolj do 1646. Tudi Fabjančičevi trditvi, da so hišo zgradili na istem mestu leta 1636 ali 1637, potem ko so njeno predhodnico podrli (prav tam), ni mogoče pritrditi, glede na to, da v citiranih virih ni najti nič o porušenju, ampak le o gradnji in dvigu stavbe za eno nadstropje (prim. Radics, *Valvasors Geburtshaus*, str. 815; isti, *Johann Weikhard*, str. 58; Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš, I. del. Stari trg*, s. p., Stari trg 4).

¹⁰⁵ Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš. I. del. Stari trg*, s. p., Stari trg 4.

¹⁰⁶ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 296, op. 7.

¹⁰⁷ Prav tam, str. 74–75.

¹⁰⁸ V podlistku v *Laibacher Zeitung* (1900) Radics pravi: »Hans Stieff und Herr Barthlmä von Valvasor (1640 bis 1643) und dann wieder Herr Andrä Vidmayr (1643 bis 1648)« (Radics, *Valvasors Geburtshaus*, str. 815–816) in povsem enako tudi v monografiji o Valvasorju (1910); v njej je na isti strani ne-

koliko drugačen podatek, in sicer naj bi polihistorjevi starši imeli stanovanje v najemu v letih 1640 do 1642 (isti, *Johann Weikhard*, str. 58), kar je očitno povezal s trajanjem Jernejeve funkcije deželnega poverjenika, kot ga navaja *Slava* (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 89).

¹⁰⁹ Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš. I. del. Stari trg*, s. p., Stari trg 4. – ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, šk. 386, Cod. XVI, knj. 15, urbar mestnega računovodstva 1674, fol. 9.

¹¹⁰ Gl. op. 96.

¹¹¹ O Stieffu gl. Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš, I. del. Stari trg*, s. p., Stari trg 4.

¹¹² Kot poverjenik je prvič izpričan 23. maja 1640, odstopil pa je 24. marca 1643 (Golec, *Valvasorjev izvor* (2. del), str. 224).

¹¹³ V podlistku v *Laibacher Zeitung* (1900) je še izrazil nekaj pridržka, ko je zapisal: »Dieses Haus Nr. 4 auf dem Alten Markte ist nach den bisher vorliegenden und vorstehend erörterten Belegen als das Geburtshaus unseres Chronisten anzusehen ...« (Radics, *Valvasors Geburtshaus*, str. 816). V monografiji leta 1910 je trditve že decidirana: »Als er das Verordnenamt antrat, nahm sich Herr Bartlme von Valvasor in Laibach eine Wohnung (1640), und zwar in dem städtischen Waghouse am Alten Markt (heute Haus Nummer 4), welches Haus das Jahr darauf zum Geburtshause unseres Historiographen wurde.« (isti, *Johann Weikhard*, str. 36).

Hiša nekdanje mestne tehtnice in kruharne na Starem trgu (foto: B. Golec, april 2013).

setih let do leta 1648 ali še malo čez. Pomenljiva sta tudi Radicsevo sumarno navajanje urbarjev, kot bi se hotel izogniti izrecni omembi ključnega urbarja za obdobje 1640–1643, in njegov kronološko nedoločljiv način navedbe najemnikov v tem času: Hans Stieff in Jernej Valvasor. Odgovor, zakaj takšna nedorečenost, se skriva v Radicsevem rokopisnem gradivu za članek o Valvasorjevi rojstni hiši. V njegovih izpiskih so namreč le podatki iz urbarjev 1637–1639, 1643–1645, 1648, 1648–1656 in poznejših, o obstoju najpomembnejšega urbarja za obdobje 1640–1643 pa ni v njih niti najmanjšega namiga (!).¹¹⁴ Radics ga potemtakem nikoli ni videl in urbar ni pogrešan šele od začetka 20. stoletja, kot je menil Reisp.

Kje v Ljubljani je Janez Vajkard Valvasor zagledal luč sveta, ostaja torej neznanka. Nekje v starem mestu, v nekem najetem stanovanju, morda prav blizu hiše, katere pročelje krasi spominska plošča v čast njegovemu rojstvu. A kakor koli, hiša v lasti mesta na Starem trgu (danes št. 4) je vseeno tesno povezana z Valvasorjevim otroštvom. Tu se je vsaj občasno zadrževal pozneje, ko je štel približno sedem do deset let in je njegov oče Jernej Valvasor plačeval najemnino za stanovanje v drugem nadstropju. Jernej je namreč izpričan kot najemnik v urbarju 1648–1656 za prečrtanim odvetnikom Vidmajerjem. V hišo se torej očitno ni vselil pred letom 1648, tukaj pa je bil najpozneje leta 1650, saj je že 15. januarja 1651 umrl. Sledil mu je Hans Stieff in temu zlatar Peter Wabl, čigar ime je v urbarju napisano z enakim črnilom, s katerim je pisar prečrtal Valvasorja in Stieffa.¹¹⁵ Zadnje obdobje pomagajo

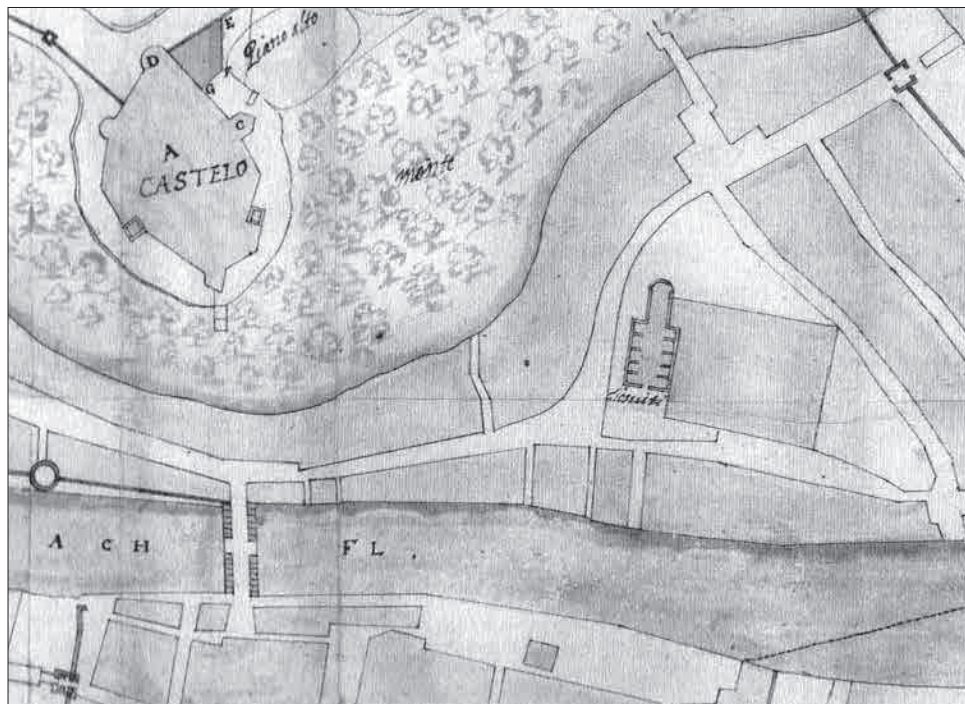
osvetliti mestne davčne knjige za Stari trg, v katerih so od leta 1651, žal pa ne že za čas pred tem, vodeni tudi najemniki v hiši mestne tehtnice. Kot prvi leta 1651 nizalec biserov (*Perlhaffter*) Hans Stieff, nato v letih 1652 in 1653 Gregor Macol (Mazol), ki ga v urbarju pogrešamo, in od 1654 dalje zlatar Peter Wabl.¹¹⁶ Stieff

Cod. XVI, knj. 9, urbar mestnega računovodstva 1648–1656, fol. 9. – V mestnem urbarju 1648–1656 je nad prečrtanim imenom odvetnika Andreja Vidmajerja, najemnika zgornjega dela hiše mestnega skladišča, najprej naveden Jernej Valvasor (*Barthlme Valuasor*) in nad njim Hans Stieff, oba z isto pisavo in prečrtana (hkrati) z enakim črnilom. Na čas odselitve Andreja Vidmajerja bi lahko sklepali, če bi se njegovo ime v letih 1648–1650 pojavilo kot ime obdavčenca v mestnih davčnih knjigah, a ga v njih pogrešamo (ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, šk. 440, Cod. XVII, knj. 32–32b (1648); šk. 441, Cod. XVII, knj. 33a–33b (1649), 34a–34b (1650)). Za ta čas imamo sicer le knjige za Mestni trg in Novi trg, medtem ko so vse tri za Stari trg izgubljene.

¹¹⁶ V davčnih knjigah za Stari trg hiša mestne tehtnice sicer ni izrecno navedena, vendar je dovolj trdnih dokazov, da je vsakokratni zadnji obdavčenec na Starem trgu (preden se začne popis davkoplačevalcev v Rožni ulici) res stanovalec te hiše. Prvič, pri slednjem manjka (osnovni) davek, ki so ga plačevali le lastniki hiš, drugič, zaporedje davkoplačevalcev ustreza vrstnemu redu najemnikov v urbarju (le da v tem ni Gregorja Macola), in tretjič – ključni dokaz – Peter Wabl je zadnjič naveden leta 1659, naslednje leto pa mu sledi zlatar Janez Koch, kar se ujema z navedbo v urbarju 1659–1667, da se je Wabl iz hiše mestne tehtnice in skladišča odselil in da sta se v stanovanje v drugem nadstropju na mihaelovo (1659 ali 1660) vselila Koch in Volf Sigmund Grabmayer, potem ko je bilo dotlej prazno (*labr* (sic!) *gestanden*). Bolj verjetno sta prišla nova stanovalca na mihaelovo leta 1660, saj tisto leto nista navedena v popisu družinskih poglavarjev, nastalem ob veliki noči (NŠAL, NŠAL 100, KAL fasc. 58/17, Ljubljana, Nomina Communicantium, Restantium et Cathecumenorum annotata 1660 [...] Tractus D. Vicarii Baschtiantschitsch). Pred

¹¹⁴ ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 4, mapa XVI, Radics: Geburtshaus Valvasors, Laibacher Zeitung 1900.

¹¹⁵ ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, šk. 386,

Pieronijev načrt Ljubljane iz leta 1639 (po: Seražin (ur.), Poročila in risbe, str. 57). Mestna tehtnica in kruharna je samostojno stoječa stavba ob Ljubljanici desno od Čevljarškega mostu. Na dveh straneh jo zamejujeta ozki ulici proti reki. Naprej po Starem trgu je jezuitski kolegij s cerkvijo, kjer je Valvasor obiskoval gimnazijo.

je torej sledil Jerneju Valvasorju kmalu po njegovi smrti (15. januarja 1651) ali morda že pred tem.

Tako kot se v stavbi mestne tehtnice in kruharne ni rodil Janez Vajkard, je treba drugje iskati tudi rojstno hišo njegovega mlajšega brata Wolfganga Jerneja, ki je bil v Ljubljani krščen 30. septembra 1646. Glede na to, da je oče Jernej kot najemnik na Starem trgu izpričan pozneje, a morda že leta 1648, pa bi tu lahko prišel na svet njegov najmlajši sin Janez Ferdinand, krščen 27. februarja 1649.¹¹⁷

Glede same hiše je treba poudariti, da je imela pomembno vlogo v gospodarski politiki mesta. Nudila je

namreč streho skladišču, v katerem so v skladu s skladiščnim pravom za določen čas shranjevali svoje blago tuji trgovci, preden so ga smeli ponuditi drugim kupcem ali odpeljati naprej. S tem je bila povezana mestna tehtnica, kjer so blago uradno tehtali in od njega pobirali pristojbino. Poleg tega je bila v hiši mestna kruharna, v kateri je imel vsak ljubljanski pek stojnico in smel samo tu pod nadzorom mestnih oblasti prodajati svojo vsakodnevno peko kruha. Nedaleč stran, blizu Tranče, je stala znana kaznovalna naprava – potapljalca za namakanje goljufivih pekov v Ljubljani, ki jo skupaj s kruharno mimogrede omenja tudi Valvasor.¹¹⁸ Pomen hiše se kaže že v njeni legi, saj je z dvema uličicama ločena od ostalih hiš, ki stojijo v strnjeni vrsti, pa tudi prostor pred njo je nekoliko večji kot drugod na Starem trgu. Po prezidavi v drugi polovici tridesetih let 17. stoletja je bilo v spodnjem, prvem nadstropju še naprej uradno stanovanje predstojnika mestne tehtnice in kruharne, medtem ko so v novem, drugem nadstropju, uredili stanovanje za oddajanje. V Valvasorjevem času je imela hiša na začelni strani proti Ljubljanici dva balkona in je šele pozneje dobila značilne, po vsej dolžini hiše speljane mostovže, kot jih vidimo danes.¹¹⁹

Družina Jerneja Valvasorja med letom 1640 in smrtjo Ane Marije leta 1657 – o tem pozneje – skoraj gotovo nikoli ni bila brez najetega stanovanja v Ljubljani ali vsaj ne brez prostora, v katerem so začasno hranili svo-

letom 1651 so davčne knjige za Stari trg pomanjkljive. Manjkajo knjige za leta 1648–1650, leta 1647 pa na poznejšem mestu mestne tehtnice in skladišča ni še nobenega obdavnice. – ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, šk. 440, Cod. XVII, knj. 31a (1647), s. p.; šk. 441, Cod. XVII, knj. 35a (1651), s. p.; šk. 442, Cod. XVII, knj. 36a (1652), s. p.; šk. 443, Cod. XVII, knj. 37a (1653), s. p.; šk. 444, Cod. XVII, knj. 39a (1655), s. p.; knj. 40a (1656), s. p.; šk. 445, Cod. XVII, knj. 41a (1657), s. p.; šk. 446, Cod. XVII, knj. 42a (1658), s. p.; knj. 43a (1659), s. p.; šk. 447, Cod. XVII, knj. 44a (1660), s. p. – ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, šk. 386, Cod. XVI, knj. 12, urbar mestnega računovodstva 1659–1667, fol. 10v. – V. Fabjančič navaja Gregorja Macola, tehniškega mojstra in mitničarja, kot stanovalca prvega nadstropja med letoma 1650 in 1652 (po mestnih sejhnih zapisnikih), ne pa tudi kot stanovalca drugega nadstropja v letih 1652 in 1653 (po davčnih knjigah); tako ima za to stanovanje praznino od leta 1652, ko naj bi bil v njem še Stieff, umrl tisto leto ali v začetku naslednjega leta, do 1654, ko je tu že stanoval Wabl (Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš. I. del. Stari trg*, s. p., Stari trg 4).

¹¹⁷ NSAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1638–1643, pag. 163; R 1643–1653, pag. 143 in 218.

¹¹⁸ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 686.

¹¹⁹ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 71, 73; Radics, *Johann Weikhard*, str. 58–59; Suhadolnik, Anžič, *Stari trg*, str. 15. – Prim. upodobitev na velikem bakrorezu Ljubljane v: Valvasor, *Die Ehre XI*, med str. 666 in 667.

je tamkajšnje pohištvo in opremo. Zaradi narave virov poznamo le njihovo stanovanje v lasti mesta, medtem ko ostajajo druga ljubljanska bivališča Valvasorjev neznanka.¹²⁰ Morda je ambiciozni Jernej najel stanovanje v kakšni zasebni hiši že kdaj v dvajsetih in tridesetih letih, saj je imel v deželni prestolnici pogoste opravke.¹²¹ V zapuščinskem inventarju Ane Marije (1657) ni namigov na lokacijo kakšnega drugega potencialnega bivališča v Ljubljani razen stavbe mestne tehtnice, do katere so privedle omenjene pobotnice.¹²² V istem viru naletimo še na omembo zapuščinskega inventarja Jernejevih razdeljenih premožnin, ki so se nahajale v Ljubljani, datiranega 7. marca 1652.¹²³ Predmete Jerneja Valvasorja, shranjene približno do njegove smrti v stanovanju v stavbi mestne tehtnice na Starem trgu, so medtem skoraj brez dvoma prenesli drugam, saj je kot najemnik stanovanja že leta 1651 izpričan Hans Stieff. Pred delitvijo so se najbrž znašli v novem najetem stanovanju, kjer so jih navedenega dne tudi popisali. Kot bomo videli, je imela namreč Ana Marija ob smrti pet let pozneje, leta 1657, v Ljubljani nekaj premožnin,¹²⁴ ne pa tudi lastne hiše, zato so morale biti stvari tedaj spet pod neko najeto streho.

Najzgodnejši vir, ki priča o tem, da je Janez Vajkard preživel vse nevarnosti otroških let, je prav oporoka njegove matere Ane Marije, podpisana 10. junija 1657 na Mediji,¹²⁵ ko mu je bilo torej že 16 let. Vse drugo, kar lahko z večjo ali manjšo gotovostjo zapišemo o njegovem dotedanjem življenju, se opira le na posredna pričevanja in na Valvasorjeve spominske utrinke v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689). Čeravno izvirajo ti neposredno od njega, so bili napisani z večdesetletno distanco, nimamo pa nobenih sočasnih pričevanj.

Dragocena so posredna pričevanja, ki govorijo o **življenju na Mediji** in jih najdemo na povsem nepričakovanem mestu, v medijskem urbarju za obdobje 1635–1642.¹²⁶ Od začetka vodenja urbarja takoj po velikem slovenskem kmečkem uporu leta 1635, med katerim je bil poškodovan tudi medijski grad,¹²⁷ se v drugem delu urbarja do leta 1651 vrstijo zapisi različne vsebine, delo več rok. Med pisci je neposredno, v prvi osebi, izpričan

upravitelj Vincenc Šorman (od 1647 dalje),¹²⁸ glede na vsebino pa prepoznamo na nekaterih mestih tudi Jerneja Valvasorja,¹²⁹ s čigar smrtjo vpisi skoraj prenehajo. Med zapisi davčne narave, zapisi o pogodbah z grajsko služinčadjo, podložniških dolgovih, obrtniških delih in drugem je nekaj zanimivih podatkov, ki zadevajo širšo družino Valvasor, njeno sorodstvo in grajske posle. Najzanimivejši, že znani Jernejev lastnoročni seznam naročil za novo obutev njegove družine in služinčadi, je iz leta 1639, torej še iz časa pred rojstvom Janeza Vajkarda.¹³⁰ Nedatiran, bliže letu 1650 kot začetku urbarja, je njegov zapis o pozlatitvi kapele in renoviranju oltarja; delo je zaupal slikarju Francescu Faienziju¹³¹ po rodu iz Bergama, delujočem na Dolenjskem in poročenem v Višnji Gori.¹³² Tik pred Jernejevo smrtjo je 29. decembra 1650 nastal seznam plačil služinčadi, delo neznane roke. Na isti strani je še pripis o orodju, datiran 15. januarja 1651,¹³³ tj. prav na dan, ko je Jernej Valvasor po viru druge roke preminil.¹³⁴ Razen nekaj poznejših drobcev do vključno leta 1653 se vpisi s tem končajo.

O Valvasorjevem otroštvu torej iz virov ne izvemo ničesar, kar je nasploh značilno za otroke tega časa. Tako tudi za plemiške, če niso umrli in njihova smrt ni vpisana v katero od mrliških matic, ali če niso bili vpleteni v dedovanjsko-varuške zadeve. Imena polihistorjevih sorojencev, navedena leta 1639 v medijskem urbarju pri naročilu nove obutve, so v tem kontekstu svojevrstna posebnost.¹³⁵ Nekateri osebnosti in njihovi sodobniki so o svojih otroških letih zapustili poznejše spominske zapise, kar pa velja za Valvasorja le v močno omejeni meri. Glede na celoto osebnih pričevanj v *Slavi vojvodine Kranjske* je otroštvo sicer odmerjena ustrežna količina podatkov, a jih je zelo malo. Poleg raznih navedb o medijskem in gamberskem gradu, ki ju opisuje nevtralnno, čeravno tudi iz spominov na prva leta svojega življenja, je kot edini dogodek, za katerega pravi, da se ga sam spominja, navedel odstrel medveda na Gamberku. Še za očetovega življenja, torej pred januarjem 1651, je na dvorišče gamberskega gradu prišel velik divji medved, ki so mu po lovsko priredili dobrodoščilo. Dogodek spada med zgodnejše, ki so se Janezu Vajkardu globoko vtisnili v spomin, saj pri opisu Gamberka pravi, da nikakor ne bi rad pozabil navesti česa, česar se spominja.¹³⁶

¹²⁰ Za Jernejevega leta 1624 umrlega brata Adama je iz zapuščinskega inventarja znano, da je imel stanovanje v Salitingerjevi hiši v današnji Salendrovi ulici št. 3 (Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 37).

¹²¹ V hišah v mestni lasti ne najdemo Jerneja Valvasorja kot najemnika. Iz časa pred letom 1643 so sicer ohranjeni samo urbarji mestne komore za leta 1620–1623 in 1637–1639 (ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, šk. 385, Cod. XVI, knj. 4, urbar mesta Ljubljane 1620–1622; knj. 5, urbar mesta Ljubljane 1623; šk. 386, knj. 6, urbar mestnega računovodstva 1637–1639).

¹²² ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 130, fasc. LIV, lit. Z 4 1/2, 20. 8. 1657, pag. 3–10.

¹²³ Prav tam, pag. 7/Nr. 15.

¹²⁴ Prav tam, pag. 92–99.

¹²⁵ ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–3, 10. 6. 1657.

¹²⁶ ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, I/30u, urbar Medija 1635–1678. – Arhivska datacija urbarja je drugačna zaradi poznejših vpisov, ki sežejo do leta 1678.

¹²⁷ O uporu gl. op. 42. Medijski urbar govori jeseni 1635 na več mestih o obveznostih posameznih podložnikov pri popravilu gradu (2. del, fol. 76, 77, 79).

¹²⁸ ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, I/30u, urbar Medija 1635–1678, fol. 53.

¹²⁹ Prav tam, fol. 7 (pisec 21. 3. 1636 omenja »meine drey Vetter der Valuasoren«), 36 (brez datacije govori o »meine Capellen«), 95–96 (dne 7. 8. 1639 piše o naročilu obutve zase in za ženo: »mir« in »der Frauen«).

¹³⁰ Prav tam, fol. 95–95v.

¹³¹ Prav tam, fol. 36.

¹³² Francesco (Franc Karel) Faienzi, sin Vincenca iz Bergama, meščan in slikar, se je 16. novembra 1648 oženil v Višnji Gori z domačinko Marijo Florjančič (NŠAL, ŽA Višnja Gora, Maticne knjige, P 1639–1657, s. p.). Iz leta 1665 je znana njegova tožba proti župniku v Šmarju pri Grosupljem in ključarjem podružnične cerkve na Blečvrhu, ki so pri njem naročili izdelavo oltarja, potem pa z izdelkom niso bili zadovoljni (Mikuž, Zanimiva pravda, str. 155–162).

¹³³ ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, I/30u, urbar Medija 1635–1678, fol. 134.

¹³⁴ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 38.

¹³⁵ Gl. op. 32.

¹³⁶ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 162.

O tem, da bi kot deček videl medvedov konec na lastne oči, ne govori. Pravi zgolj, da je bil njegov pokojni oče tedaj imetnik gamberškega gospodstva, iz česar ni mogoče sklepati, da bi Valvasorjeva družina tam živela ali da bi se na Gamberku zadrževala dlje časa.

Kot prvo se nam zastavlja vprašanje, kje je polihistor preživel otroška leta, preden je vstopil v ljubljansko jezuitsko gimnazijo in kdaj se je to zgodilo. Tega, da bi njegova družina živela na Mediji, pravzaprav sam neposredno sploh ni izpričal, kar glede na selektivni naključni nabor podatkov spominske narave ne preseneča. Na medijskem gradu bi se lahko torej mudil le občasno, sicer pa bi celotno otroštvo in šolska leta preživljal v rodni Ljubljani.¹³⁷ Kaj je bil torej kranjski polihistor po svojem čutenju in narečju – Ljubljančan ali Medijčan, eno in drugo? Določeno sliko si je sicer mogoče ustvariti iz podatkov, da sta bila dva od njegovih petih mlajših sorojencev krščena v Ljubljani (1646 in 1649), drugi trije pa najverjetneje doma na Mediji, in to dva neposredno za Janezom Vajkardom (med 1642 in 1645) ter nato še najmlajša sestra (1650 ali 1651). Glavno domovanje Jerneja Valvasorja, je bila torej brez vsakega dvoma Medija. Tu se je družina sestajala in imela glavnino svojih stvari, v gradu pa je vedno prebival kateri od njenih članov. Težko si predstavljamo, da bi se Jernej in Ana Marija obakrat, ko je Jernej opravljal funkcijo stanovskega poverjenika (1640–1643 in 1646–1649) preselila v Ljubljano z vso družino. Ana Marija morda v prestolnici niti ni prebivala, razen v tednih pred in po obeh poridih, ko je bila najbolj potrebna zdravstvene pomoči. In ko se je zadrževala v Ljubljani, ni mogoče reči, ali jo je vedno spremljal tudi mali Vajkard, kot so poznejšega polihistorja gotovo klicali že tedaj.¹³⁸ Dokumentiranost treh krstov v Ljubljani in odsotnost drugih treh kaže na to, da sta imela Jernej in Ana Marija dve domovanji. Morda je tudi Ana Marija v času Jernejeve poverjeniške službe dajala prednost Ljubljani, toda pravi dom Valvasorjeve družine je bil vendarle na Mediji, sploh po Jernejevi smrti († 1651). Poznejši polihistor je kot dom občutil okolje, v katerem so živeli starši in sorojenci. V zvezi z nekim dogodkom na bližnjem Gamberku, že po smrti obeh staršev in najverjetneje malo pred odhodom na prvo veliko potovanje, je v *Slavi* zapisal, da se je to zgodilo, »ko sem bil ravno doma« (*als ich damals eben daheim war*).¹³⁹

Najverjetneje so najzgodnejši spomini Janeza Vajkarda segali v čas, ko se oče ni toliko posvečal javnim zadevam (1643–1646) in je bil več na Mediji kot v deželni prestolnici. V to obdobje spada dogodek, ki ga morda že takrat ni bilo mogoče prikriti majhnemu, a radovednemu otroku, ali pa se je ta do vedenja o njem z nekaj zamude dokopal sam. Ko je imel Janez Vajkard skoraj natanko tri leta, so kmetje iz vasi Čemšenik in okolice 22. maja 1644 na okruten način umorili tamkajšnjega župnika Matijo Juvana.¹⁴⁰ Valvasor je dugo-

dek, ki je moral odmevati daleč naokoli, precej natanko opisal v II. knjigi *Slavi* pri obravnavi gorenskih vasí. »Pred precej leti« naj bi do smrti kamenjanega župnika sramotno privezali na konja in tega pognali v beg.¹⁴¹ Sodna obravnava dejanja je bila v pristojnosti Jerneja Valvasorja kot lastnika gospodstva Gamberk in s tem gamberškega deželskosodnega gospoda. Dokumentirano je njegovo dopisovanje z notranjeavstrijsko vlado v Gradcu, žal pa ni znano, kako se je stvar razpletla, potem ko zgodaj spomladi 1646 še ni bila zaključena.¹⁴² Najverjetneje je umor župnika Juvana pomenil Valvasorjevo prvo srečanje z nasilno smrtjo sploh, čeravno ne neposredno. Otrok se tedaj še ni mogel zavedati razsežnosti tragedije, ki jo je pozneje kot odrasel obsodil s peresom.

Med letoma 1646 in 1649, ko je oče Jernej drugič opravljal funkcijo stanovskega poverjenika, bi se utegnil večidel zadrževati v Ljubljani tudi Janez Vajkard, tedaj star od pet do osem let, saj je prav v tem času dorasel za šolo. Kje je nabiral **prvo šolsko učenost**, v *Slavi* ni povedal, kar ne preseneča, bilo pa bi tudi več kot nenavadno, ko bi o tem obstajal pisni vir. Prav zanemarljiva je možnost, da bi se ime Janeza Vajkarda pojavilo na kakšnem seznamu učencev katere od javnih ali zasebnih šol v Ljubljani. Računati je mogoče kvečjemu z najdbo egl-dokumenta, v katerem bi se razkril kak domači učitelj pri Valvasorjevi družini. Nedavno je denimo prišlo na površje ime duhovnika in učitelja pri Janezu Krstniku Valvasorju v Zavrhu, in sicer prav iz druge polovice štiridesetih let 17. stoletja, ko je njegov veliko mlajši bratranec Janez Vajkard dorasel za šolo.¹⁴³ Ugotovitev je pričevanja z vidika analogije. Tako kot je na svojem domu vzdrževal učitelja Jernejev nečak Janez Krstnik, ki je imel tedaj še zelo majhne otroke, stare do štiri leta,¹⁴⁴

¹⁴¹ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 125. – Na isti dogodek je opozoril še pri opisu župnije Čemšenik (Valvasor, *Die Ehre VIII*, str. 816).

¹⁴² Radics, Valvasor-Studien XX, str. 89.

¹⁴³ Pred kratkim se je zdelo, da je uganko o polihistorjevem prvem učitelju razrešil M. Mugerli, s tem ko je naletel na pričevanje duhovnika iz leta 1652, ki je predtem dve leti (ok. 1646–1648) poučeval Valvasorjeve otroke (Mugerli, *Cerkvene razmere*, str. 126). Toda natančno branje vira je razkrilo, zakaj se čas, v katerem naj bi se nekdanji sacelan Tomaž Soller ukvarjal s poučevanjem, ne ujema z obdobjem, ko je Medija potrjeno že premogla sacelana – beneficiata (od 1650). Soller je namreč kot sacelan in domači učitelj dve leti služboval »pri gospodu Valvasorju na Zavrhu« (*apud Dnum Valvasor [...] in Neydorf*), torej ne na Mediji, temveč pri polihistorjevem generaciji starejšem bratranču Janezu Krstniku v njegovem dvorcu pri Svibnem. Tomaž Soller iz Kranja je leta 1652 med vizitacijo štajerskega dela ljubljanske škofije, tedaj kot vikar v Šentilju pri Velenju, izpričal, da je tam drugo leto, prej pa je bil šest let na Svibnem, in sicer najprej dve leti na župniji, nato z dovoljenjem škofa sacelan in domači učitelj pri gospodu Valvasorju v Zavrhu (*in Scharffenberg 2 annis, apud Dominum Valvasor ut licentia ordinarii 2 annis fuit sacellanus et iuuentutis perceptor in Noydorf ad instantiam eiusdem Domini Valvasor, servavit 2 annis*), in nato spet dve leti na svibenski župniji, kamor se je vrnil, ker ni imel (škofove) odpustnice (za dlje kot dve leti) (NŠAL, NŠAL 100, KAL, fasc. 52/9, pag. 48, med 4. in 6. 11. 1652). Sollerjevo službovanje v Zavrhu spada torej v čas med letoma 1646 in 1648. Seštevek njegovih službenih let (22) rahlo odstopa od navedbe, da je duhovnik 21 let.

¹⁴⁴ Glede na to, da se je Janez Krstnik Valvasor poročil šele v začetku leta 1644, so bili njegovi otroci, katerih rojstev sicer

¹³⁷ Radics je brez utemeljitve zapisal, da so Valvasorjevi starši od poroke leta 1632 do leta 1648 večinoma živeli v Ljubljani, morda izmenično na Mediji (Radics, Valvasors Geburtshaus, str. 815).

¹³⁸ O polihistorjevem klicnem imenu Vajkard: Golec, Neznano in presenetljivo, str. 304–305.

¹³⁹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 162.

¹⁴⁰ Radics, Valvasor-Studien XVIII, str. 75; XIX, str. 83.

bi duhovnika in hkrati domačega učitelja tem prej pričakovali pri Jerneju na Mediji, saj je leta 1637 postavil veliko grajsko kapelo, imel številnejše potomstvo ter bil poleg tega petičnejši in uglednejši od nečaka. Završki sacelan je dal nemara zgled za ustanovitev grajskega beneficija na Mediji, a se sacelanska služba na Zavrhu ni obdržala. Ni tudi rečeno, da pri medijski kapeli ni bilo duhovnika sacelana že vse od njene zgraditve in da je ustanovna listina za beneficij nujno nastala pred nastopom službe prvega duhovnika. Če je Medija že pred letom 1650 premogla sacelana, je Jernej hišnemu duhovniku zlahka zaupal tudi poučevanje svojih otrok. V ustanovni listini za beneficij takšne obveznosti sicer ni,¹⁴⁵ kar samo po sebi ne pove ničesar. Morebitni sacelan bi lahko poučeval za dodatno plačilo, kadar se je za to pokazala potreba.

Druga možnost je seveda ta, da je Janez Vajkard že prve šolske korake naredil v Ljubljani, kjer je bila izbira šol in učiteljev neprimerno boljša, možnosti za pridobitev solidne izobrazbe pa temu ustrezno večje. Glede na to, da je bil Jernej med letoma 1646 in 1649, ko je štel bodoči polihistor pet do osem let, spet stanovski poverjenik in da so tedaj v Ljubljani krstili dva njegova sinova, bi bil Janez Vajkard kot šolar lahko v tem času v varnem zavetju in pod budnim očesom staršev. Ali pa je nanj v Ljubljani med njihovo odsotnostjo pazila polsestra Marija Klara, dvajsetletnica, ki jo spomladi 1649 srečamo v stolni župniji kot krstno botro, ko je Jernej že odložil funkcijo poverjenika.¹⁴⁶ Ne nazadnje je v Ljubljani večidel prebival tudi najstarejši polbrat Karel, prvič poročen verjetno leta 1648 in drugič 1650.¹⁴⁷

Valvasorjeva življenjepisca sta se vprašanja njegovega začetnega šolanja lotila različno. Reisp ga je zaradi nedokumentiranosti raje preskočil, kot da bi se prepuščal ugibanjem.¹⁴⁸ Drugače kot Radics, ki je glede na bivanje staršev v Ljubljani – po njegovem do vključno leta 1648 – navedel, da bi lahko Janeza Vajkarda v elementarnih predmetih poučeval kateri od tedaj štirih

v Ljubljani delujočih šolnikov. Leta 1647 so v kranjski prestolnici izpričani trije t. i. »nemški šolmoštri« (die deutschen Schulmeister) – Hans Commissarius, Baltazar Gumrer in Filip Specht –, četrti pa je bil stolnični učitelj in hkrati »glasbeni mojster« (Musikmeister) Valentin Pistorius.¹⁴⁹ Na tega moža je Radics posebej opozoril kot na možnega polihistorjevega elementarnega učitelja, ker je Valvasorjevo stanovanje na Starem trgu spadalo v stolno župnijo. Če bi deček obiskoval stolnično javno šolo, bi se – tako Radics – ob Pistoriusu že v najnežnejših letih prebudil njegov velik interes za glasbo.¹⁵⁰ Verjetnost, da je Valvasor hodil v stolnično šolo pri sv. Nikolaju, je res precejšnja, saj je bila ta šola v njegovem času pripravljena za jezuitsko latinsko gimnazijo. V Ljubljani tudi ni manjkalo zasebnih učiteljev in inštruktorjev ter jezikovnih šol, na katerih so učitelji za majhno plačilo poučevali razne jezike.¹⁵¹

Kulturnega in izobrazbenega okolja v Valvasorjevi domači hiši v podrobnostih ne poznamo. Oče Jernej se je šolal pri jezuitih v Gradcu¹⁵² in nato opravljal dve pomembni deželni funkciji, najprej glavnega prejemnika deželnih stanov, pozneje pa stanovskega poverjenika, člana »vlade deželne avtonomije«.¹⁵³ Mati Ana Marija je bila kot potomka stare kranjske rodbine vsekakor deležna stanu ustrezne ženske izobrazbe. Žal se ni ohranil inventar Jernejeve zapuščine, ki bi iz prve roke pričal o pokojnikovi knjižnici in morebitnih umetniških predmetih ter s tem odstrl tančice nad področji Jernejevega zanimanja in njegovim kulturnim mikrookoljem. Tega je mogoče presojati le na podlagi zapuščinskega inventarja šest let za njim preminule žene Ane Marije (1657), o katerem bomo govorili pozneje in ki vsekakor ni odraz stanja, kakršno je vladalo še za Jernejevega življenja. Predmete umrlega družinskega poglavarja so si namreč dediči medtem že razdelili.¹⁵⁴

Jernej sam je zapustil zanimivo, doslej neznano sled o jezikovni praksi v družini. Med imeni članov družine in služinčadi, ki jim je leta 1639 naročil novo obutev, navedena pa so v medijskem urbarju, pritegne pozornost slovensko ime Lizika (*Lisikha*) za hčerko Elizabeto, pozneje mekinjsko klariso. Ljubkovalno ime oziroma pomanjševalnico je nato uporabil še za štiri od desetih otrok, vendar v nemški obliki (*Clarl, Franzl, Wolfferle, Diedl*), medtem ko je osebna imena poslov in dojlj razen pri enem (*Jung Hansl*) zapisal slovensko (*Maruskha*,

ne poznamo, v času Sollerjevega službovanja v Zavrhu še zelo majhni. Najstarejša Ana Elizabeta se je, sodeč po navedbi starosti 68 let ob smrti leta 1712, rodila še v letu poroke svojih staršev. O poroki gl. ARS, AS 740, Gospostvo Jablje, fasc. 8, Medija – Familiaria, Janez Krstnik Valvasor, poročni dogovor 31. 1. 1644. O smrti Ane Elizabete, poročene Posarel: NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 197.

¹⁴⁵ Prepis ustanovne listine z dne 2. avgusta 1650, nastal leta 1753: ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 237, RDA, L 242, Medija, No. 12. Prim. Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 164–165.

¹⁴⁶ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1643–1653, pag. 223, 18. 4. 1649.

¹⁴⁷ Njegovo prvo ženo Ano Kristino, rojeno baronico Schratzenbach, srečamo samo ob smrti 16. januarja 1649 v Ljubljani, ko ji je bilo po mrliški matici 22 let (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 106; prim. Radics, *Johann Weikhard*, str. 343, 344). Drugič se je oženil v Ljubljani 27. februarja 1650 z Ano Rozino pl. Barbo (prav tam, P 1632–1651, pag. 154). – Razen prvega otroka Danijela (* 1650–52), ki ga poznamo samo z rodovnika v *Slavi* (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109), so bili v Ljubljani v petdesetih letih (1653, 1656 in 1658) krščeni trije Karlovi otroci (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1653–1664, pag. 2, 139, 189).

¹⁴⁸ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 75.

¹⁴⁹ Radics, *Johann Weikhard*, str. 60–61. – Učitelj Filip Specht, »Germaniae Scholae Ludirector«, je umrl že 6. oktobra 1649, star 40 let (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 114), medtem ko sta po Radicsu poučevala druga dva še leta 1661.

¹⁵⁰ Radics, *Johann Weikhard*, str. 61.

¹⁵¹ Gruden, Šola pri sv. Nikolaju, str. 7–10; prim. Mal, *Stara Ljubljana*, str. 60–63; Ciperle, Ljubljansko šolstvo, str. 137–138.

¹⁵² Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 218.

¹⁵³ Prav tam, str. 223–225.

¹⁵⁴ V zapuščinskem inventarju Ane Marije Valvasor sta navedena inventar Jernejevih razdeljenih nepremičnin, ki so se nahajale v Ljubljani, datiran 7. marca 1652 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–6, 20. 8. 1657, pag. 7/Nr. 15), in pobotnica bratov Karla in Franca Adama o prejetih očetovih in materinih premičninah z datumom 27. april 1652 (prav tam, pag. 6/Nr. 11). V istem viru naletimo tudi na Karlovo nedatirano potrdilo, da je vzel k sebi očetova pisanja (prav tam, pag. 6/Nr. 12).

Vrscha, Marietha, Elenkha, Mathia). Glede na to, da gre za besedilo v nemščini in so nemški deminutivi pričakovani, je prva pomanjševalnica, Lizika, več kot povedna. Še posebej indikativno pa je določilo v Jernejevi ustanovni listini za medijski beneficij z dne 2. avgusta 1650, po katerem mora beneficiat ob nedeljah brati evangelij »v kranjskem jeziku«. ¹⁵⁵ Prvi pogovorni jezik v družini je bil torej slovenski in nemščina šele drugi.

Pri tem se postavlja še vprašanje vloge italijanščine, ki je družina zagotovo ni uporabljala v vsakdanjem običevanju, a so se je nekateri vsekakor naučili iz potreb. Oče Jernej bi njeno lombardsko ali beneško različico lahko za silo osvojil že v domačem domu ob svojem očetu, ki je sicer umrl, ko je bilo sinu šele kakšnih šest ali sedem let. Pozornost pritegne na Mediji delujoči, že omenjeni slikar Francesco Faienzi, doma iz Bergama, ¹⁵⁶ kakor tudi dejstvo, da je Karel, Jernejev sin iz prvega zakona, leta 1642 študiral pravo v Padovi, kjer so predtem izpričani že trije njegovi bratrance, ki jim je bil Jernej varuh. ¹⁵⁷ Koliko italijanskega duha in jezika se je kot otrok lahko v domači hiši navzel Janez Vajkard, ostaja predmet sklepanj. Ne vemo namreč niti tega, kako dobro je polihistor v zrelih letih obvladal italijansko, a zagotovo vsaj nekoliko. ¹⁵⁸ V njegovem otroštvu in pred tem je bila na Italijo potrjeno precej navezana druga, Adamova rodbinska veja Valvasorjev. Ne samo, da so vsi trije polihistorjevi bratrance leta 1636, še pred bratom Karlom, študirali v Padovi, ampak je najmlajši Jurij Sigmund tja potoval vsaj še leta 1640, ¹⁵⁹ najstarejši Janez Krstnik (1613/15–1650), pa se je moral pod italijanskim nebom muditi sploh večkrat ali dlje časa. ¹⁶⁰ V tem

kontekstu gre spomniti na polihistorjeve besede v *Slavi*, da govori vse plemstvo na Kranjskem nasploh nemško, pa tudi kranjsko in italijansko. ¹⁶¹

Ko je bilo Janezu Vajkardu devet let oziroma devet in pol, sta njegovo rodbino v samo pol leta pretresli dve smrti, s katerima sta ugasnili življenji poglavarjev obeh vej Valvasorjevega rodu. Najprej je preminil Jernejev nečak Janez Krstnik, kljub mladosti najstarejši član Adamove veje, in za njim še Jernej. Kot priča edini ohranjeni nagrobnik v medijski kapeli, je Janez Krstnik Valvasor umrl 10. junija 1650, star šele 32 let, a jih je v resnici štel 35 ali morda 37. ¹⁶² Mladi družinski oče, lastnik graščine Zavrh pri Svibnem, kjer je od njegovega očeta Adama dalje gospodarila Adamova rodbinska veja, je bil kot nemara prvi odrasli Valvasor pokopan v malo prej zgrajeni grajski kapeli. Tisto leto 1650 se je v zgodovino Medije in Valvasorjevega rodu zapisalo tudi po dveh novih življenjih, enem fizičnem in drugem duhovno-institucionalnem. Več kot verjetno se je tega leta rodil zadnji, štiriindvajseti Jernejev otrok Marija Izabela, ki bi sicer lahko zagledala luč sveta najpozneje oktobra 1651, devet mesecev po očetovi smrti. Dne 2. avgusta 1650 pa je Jernej pri grajski kapeli postavil pravne temelje beneficiju s stalnim duhovnikom, ¹⁶³ ustanovi, ki je živela do začetka 20. stoletja (tedaj sicer že brez duhovnika). ¹⁶⁴ Tako je za dolgo preživela Valvasorje kot lastnike Medije ter njihov rod po moški strani.

S pokopom završkega graščaka Janeza Krstnika v medijski kapeli namesto kje drugje, denimo v kripti njegove domače župnijske cerkve na Svibnem, in z vzpostavitvijo stalnega duhovniškega mesta je Medija še bolj kot prej postala »duhovno središče« širše Valvasorjeve rodbine. Tu so v naslednjih 119 letih (do 1769) položili k zadnjemu počitku večino njenih članov, ne glede na to, kje so živeli in umrli ter ali je bila Medija ena njihovih življenjskih postaj ali ne. ¹⁶⁵ Kot bi Jernej pripravil vse potrebno za svoj zemeljski konec, je torej medijski grad dobil sakralni objekt, edino, kar od grajskega kompleksa stoji še danes, ter lastnega duhovnika sacelana, ki je pokopal, krščeval, spovedoval in redno maševal. Če je ustanova v štirih mesecih od pravne ustanovitve do Jernejeve smrti v polnosti zaživela, je bilo za njegov pogreb in dušni blagor vse še pravočasno nared.

Pozornost Valvasorjevih življenjepiscev je vselej pritegovalo dejstvo, da je kranjski polihistor še kot otrok izgubil očeta, kot mladenič pa tudi mater. Medtem ko za slednjo vemo, da je smrt pričakovala in zato tudi napisala oporoko, je utegnila biti očetova smrt nenadna, in to ne glede na prej povedano o novem beneficiju in na

¹⁵⁵ Po prepisu ustanovne listine, nastale leta 1753 v: ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 237, RDA, L 242, Medija, No. 12, 2. 8. 1650.

¹⁵⁶ Gl. op. 131 in 132.

¹⁵⁷ Po Radicevih izpiskih iz objav padovanskih univerzitetnih matrik so bili 16. junija 1636 vpisani bratje Janez Krstnik, Janez Sigfrid in Jurij Sigmund, imenovani po Mediji in Zavrhu kot »Valvasor de Gollnegg et Neudorf«, 7. oktobra 1642 pa še njihov bratranec Karel, naveden kot kranjski deželan z Medije in Gamberka: »Valvasor de Gollnegg et Gallenberg provincialis Carnioliae« (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 5, mapa XIX, II b O rodbini nasplošno). Vsi vpisi so iz matrike »nemških juristov«.

¹⁵⁸ Valvasor po Reispu ni bil posebej navezan na Italijo in italijansko kulturo (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 88). V dveh pisnih tajniku angleške Kraljeve družbe je pri navajanju dežel, ki jih je obiskal, Italijo obakrat omenil šele predzadnjo, pred Afriko (Reisp, *Korespondenca*, str. 22, 23, 26. 27). V *Slavi* je izpričal zgolj, da je bil pred 10 leti, torej leta 1679 ali 1678, v Benetkah (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 93). Tudi v njegovi knjižnici, ki se je znašla v Zagrebu, je najti malo knjig, natisnjenih v Italiji (Magić, Valvasorjeva knjižnica, str. 239). Od knjig, ki jih je obdržal pri sebi v Krškem do smrti, je v italijanščini le ena (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/I, 16. 1. 1694, pag. 16–20).

¹⁵⁹ Za potovanje (*zu meiner rais in Italia*) si je Jurij Sigmund Valvasor izposodil od Marka Petschacherja ml. 150 srebrnih kron in za posojilo zastavil dediščino, ki jo je imel pri bratu Janezu Krstniku (ARS, AS 740, Gospostvo Jablje, fasc. 8, Medija – Familiaria, Jurij Sigmund Valvasor, zadolžnica 4. 5. 1640).

¹⁶⁰ V poravnalni pogodbi z bratom Janezom Sigfridom je zapisano, da je brat med njegovim bivanjem v Italiji pogosto odpravil na Reko vozove z njegovim proviantom in plačal tovarnike (ARS, AS 740, Gospostvo Jablje, fasc. 8, Medija – Familiaria, Janez Krstnik Valvasor, poravnalna pogodba 22. 1. 1650).

¹⁶¹ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 104.

¹⁶² Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 43–44.

¹⁶³ Prepis ustanovne listine v: ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 237, RDA, L 242, Medija, No. 12.

¹⁶⁴ Jernejeva ustanova je skupaj z drugo mašno ustanovo, ki jo je leta 1763 ustanovila Frančiška Uršula baronica Valvasor, zadnja lastnica Medije iz Valvasorjevega rodu, obstajala do leta 1902, ko je takratni lastnik Franc Celestina svoje obveznosti odkupil (NŠAL, NŠAL 10, ŠAL/Ž, fasc. 122, Kolovrat 1850–1960, snopič 1902). Medija sicer ni imela lastnega beneficija vsaj od leta 1829 (prav tam, fasc. 121, snopič 1831), kapela pa je bila pred obnovo leta 1873 dlje časa zapuščena (prav tam, fasc. 122, snopič 1873).

¹⁶⁵ O pokopih na Mediji gl. Golec, Plemstvo v cerkvenih, str. 103–105.

dejstvo, da se leta 1649 zaradi bolehnosti ni dal ponovno izvoliti za stanovskega poverjenika.¹⁶⁶ Neohranjena oporoka seveda še ne pomeni, da Jernej Valvasor ni napisal ali narekoval zadnje volje, je pa vendarle precej nenavadno, da je vdova ob smrti leta 1657 ni imela v svojem arhivu, ne na Mediji in ne v Ljubljani.¹⁶⁷ Kot smo videli, je polihistorjev oče umrl 15. januarja 1651, o čemer priča nekaj mlajši sekundarni vir, knjiga ljubljanske kongregacije Marije Vnebovzete.¹⁶⁸ Že Reisp je popravil svojo prvotno trditev, da je bil Janez Vajkard ob očetovi smrti v enajstem letu starosti.¹⁶⁹ Štel je namreč le devet let, sedem mesecev in pol, pri tem pa je treba imeti pred očmi, kako pomembno je pri otrocih sleherno leto.

Z očetovim odhodom v večnost se je v Valvasorjevi družini veliko spremenilo. Vdova Ana Marija je ostala sama z najmanj osmimi otroki, starimi od približno sedemnajst let, kolikor jih je imel Janez Ditrih, do komaj rojene ali še nerojene Marije Izabele. Živih je bilo tudi najmanj pet Jernejevih otrok iz prvega zakona, od tega dva do štirje še doma, le najstarejši odrastli sin Karel se je malo prej poročil, po nagli smrti prve žene že drugič,¹⁷⁰ in kot zakupnik zagospodaril na očetovem sosednjem Gamberku.¹⁷¹ Ker nista ohranjena ne Jernejeva oporoka ne zapuščinski inventar,¹⁷² vemo malo o delitvi njegove zapuščine, pa tudi o otrocih in razmerah v družini, ko se je od nje poslovil. O morebitnem varuhu Jernejevih nedoletnih otrok za življenja vdove Ane Marije ni poročil. Kot je zapisal Janez Vajkard sam, je mati obdržala Medijo do svoje smrti¹⁷³ tj. šest let pozneje (1657), iz registrov listin v njenem zapuščinskem inventarju pa izvemmo za delitev Jernejevih premočnin in za poravnavo med Jernejevimi dediči ter dediči njegovega že dolgo pokojnega brata Adama († 1624), oboje v letu 1652.¹⁷⁴ Lastniške zadeve med Jernejevo in Adamovo rodbinsko vejo torej niti do Jernejeve smrti še niso bile dokončno rešene. Kot priča regist v zapuščinskem inventarju Adama Sigfrida Valvasorja, Adamovega vnuka, je polihistorjev starejši polbrat Karel sklenil neki obračun z vdovo Adamovega sina še leta 1655.¹⁷⁵

¹⁶⁶ Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 224.

¹⁶⁷ Prim. ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 130, fasc. XIV, lit. Z 4 1/2, 20. 8. 1657, pag. 3–10, 92–93.

¹⁶⁸ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 38.

¹⁶⁹ *Kranjski polihistor*, str. 59, 75; isti, Nekaj dopolnil, str. 575.

¹⁷⁰ Gl. op. 147.

¹⁷¹ Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 228.

¹⁷² Prim. popisa fondov: ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani; AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani.

¹⁷³ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 165.

¹⁷⁴ Gl. op. 123. – Sinova Karel in Franc Adam iz prvega zakona sta 27. aprila 1652 podpisala pobotnico o prejemu očetovih in materinih premočnin (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–6, 20. 8. 1657, pag. 6/Nr. 11). Poravnava med Jernejevimi in Adamovimi dediči je bila datirana 9. februarja 1652 v Ljubljani (prav tam, pag. 7/Nr. 14). Gre očitno za isto zadevo, vredno 2.688 goldinarjev, ki jo navaja regist v zapuščinskem inventarju Adama Sigfrida Valvasorja leta 1699 (gl. op. 278).

¹⁷⁵ 21. avgusta 1655 je datiran regist pogodbe oziroma obračuna, ki sta ga v zadevi medsebojnih zahtevkov (*pro et contra gebabten praetessionen*) sklenila vdova Sidonija Regina Valvasor, rojena Barbo, kot nujna varuhinja svojih otrok, dedičev (deda) Adama in (strica) Janeza Sigfrida Valvasorja, in Karel

Še ne desetletni Janez Vajkard je utegnil biti do očetove smrti doma na Mediji ali pa v Ljubljani v kateri od tamkajšnjih javnih ali zasebnih šol, a vsekakor že pod budnim očesom učitelja. Smrt očeta in odhod na jezuitsko gimnazijo v Ljubljani – zadnje bi se lahko zgodilo še isto jesen, a se zagotovo ni – gre upravičeno označiti za čas, ko se je Valvasorjevo otroštvo pravzaprav končalo. Če nič drugega, se je sklenilo eno življenjsko obdobje ter bolj ali manj ostro prešlo v drugo.

2.3 Šolanje v Ljubljani in prvo slovo od mladosti

Odločitev, da Janeza Vajkarda pošljejo na ljubljansko jezuitsko gimnazijo, se zdi domala samoumevna. V tem obdobju je moral na Slovenskem skoraj vsakdo, ki si je hotel pridobiti srednješolsko ali višješolsko izobrazbo, obiskovati gimnazijo oziroma višje študije pri jezuitih.¹⁷⁶ Tako sta že polihistorjev oče in stric v začetku stoletja študirala pri jezuitih v Gradcu.¹⁷⁷ Gimnazija v jezuitskem kolegiju v Ljubljani je bila polihistorjevemu domu najbližja in jo je dotlej obiskovalo že več članov Valvasorjeve rodbine.¹⁷⁸ Poleg tega je bil v petdesetih letih z ljubljansko jezuitsko skupnostjo precej povezan najstarejši polbrat Karel.¹⁷⁹ Ko je Janez Vajkard pri desetih letih postal goden za gimnazijo, sta se dva njegova brata sicer šolala drugje ali pa sta se tja napotila kmalu zatem. Najstarejši pravi brat Janez Ditrih je leta 1652 izpričan na višjih jezuitskih študijih v Gradcu, kjer je ostal dve leti, potem ko je skoraj brez dvoma končal gimnazijo v Ljubljani.¹⁸⁰ Istega leta srečamo drugega starejšega brata Volfganga Kajetana na seznamu novih učencev latinske šole v Rušah,¹⁸¹ tri leta pozneje, leta 1655, pa prav tam še devetletnega Volfganga Jerneja, pet let mlajšega od polihistorja.¹⁸² Samo ugibamo lahko, ali so tudi Janeza Vajkarda sprva nameravali poslati v Ruše. Vendar se tam skoraj zagotovo ni šolal niti kratek čas, preden je postal ljubljanski gimnazijec, saj bi v

Valvasor kot dedič očeta Jerneja (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–10, 24. 10. 1699, pag. 40–41/Nr. 69).

¹⁷⁶ Ciperle, Jezuitski učni program, str. 160.

¹⁷⁷ Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 31, 34.

¹⁷⁸ Ljubljansko jezuitsko gimnazijo je dotlej zanesljivo obiskovalo tistih pet Valvasorjev, ki so jih sprejeli v jezuitsko kongregacijo Marije Vnebovzete: polihistorjev bratranec Janez Krstnik (sprejet 1629), bratranca Janez Sigfrid in Jurij Sigmund (oba 1632) ter polbrata Karel (1632) in Franc Adam (1639) (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 116, 123, 149).

¹⁷⁹ Karla Valvasorja srečujemo v petdesetih letih 17. stoletja pogosto v dnevniku patra ministra; omenja se med odličnejšimi gosti in v sodni funkciji (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/32r, npr. fol. 47v, 53, 54, 64).

¹⁸⁰ V katalogu seminarja in v kongregacijski knjigi Marije Vnebovzete njegovega imena ni. Leta 1652 je bil v Gradcu vpisan na študijsko stopnjo logika, mati je v oporoki zapisala, da je tam študiral dve leti, v njenem zapuščinskem inventarju pa je tudi regist pobotnice gospodarja, pri katerem je bil Janez Ditrih leta 1653 na hrani (Golec, Lažni Valvasor, str. 20–21, 22).

¹⁸¹ ŽU Ruše, Notata Rastensia etc., fol. 14v; prim. Mlinarič, Seznan imen, str. 138. – V Ruški kroniki, ki je nastala sredi 18. stoletja, sta napačna podatek o njegovem baronskem naslovu in da je pozneje postal sekovski kanonik.

¹⁸² ŽU Ruše, Notata Rastensia etc., fol. 17v; prim. Mlinarič, Seznan imen, str. 140. – Tudi pri Volfgangu Jerneju je neupravičen baronski naslov.

takem primeru najverjetneje pustil sled v Ruški kroniki. Glede na višjo kvaliteto študija na jezuitski gimnaziji in nadarjenost, ki jo je nedvomno kazal že kot otrok, v družini najbrž ni bilo veliko pomislekov, kje naj deček nadaljuje šolanje.

Kdaj v prvi polovici petdesetih letih 17. stoletja je Janez Vajkard prišel na ljubljansko jezuitsko gimnazijo, ni mogoče reči s tolikšno gotovostjo, kot je to storil Radics, ko je zapisal, da ga je tja poslala mati v letu očetove smrti.¹⁸³ Ne nazadnje polihistorjevemu življenjepisцу ni bilo znano niti to, kdaj natanko je Jernej Valvasor preminil.¹⁸⁴ Reisp se je ob pomanjkanju virov izrazil manj določno. Po njegovem naj bi se Janez Vajkard začel šolati na jezuitski gimnaziji nekako v enajstem letu, ko mu je umrl oče,¹⁸⁵ pozneje pa pravi »nekako okrog leta 1651«. ¹⁸⁶ Ker ni bil gojenec seminarja – notranji dijak, njegovo ime zaman iščemo v katalogu seminarja, temeljnem viru o ljubljanskem dijaštvu terga časa.¹⁸⁷

O Valvasorjevem šolanju pri ljubljanskih jezuitih imamo dejansko samo dve neposredni pričevanji. Obe sta izpod njegovega peresa in ju je po svoji navadi zgolj mimogrede vpletel v pripoved o drugih stvareh. Pri razpravljanju o raznih zapletenih zvezah s hudičem je opisal zgodbo fanta, ki si je z iglo prebadal telo, ne da bi kraval in občutil bolečino. Iz opisa izvemo pomemben podatek, da je Valvasor v Ljubljani obiskoval peti razred jezuitske gimnazije, poetiko. Omenjenega fanta je neki nemoralen človek zavedel v četrti šoli, sintaksi, nato naj bi zabadanje za zabavo praktical dve ali tri leta, dokler mu ni tega početja – kot pravi Valvasor – prepovedal »naš profesor« v peti šoli, poetiki. Kdo je bil nesrečni zapeljani fant in kdo ga je k temu navedel, polihistor »iz določenih dobrih razlogov« ni želel razkriti.¹⁸⁸ Nič bistveno novega ni povedal na drugem mestu, kjer govori o lastnem srečanju z vodno pošastjo, povodnim možem iz Ljublanice. Do tega naj bi prišlo »pred približno štiriintridesetimi leti«, torej nekako leta 1655 ali 1654, »ko sem v Ljubljani še študiral«. ¹⁸⁹ Žal Valvasorjevih navedb ni mogoče uskladiti do te mere, da bi dognali, kdaj je obiskoval kateri razred. Odgovor bi dobili, ko ne bi zamolčal imena svojega profesorja in nemara tudi, če bi imenoval vsaj zapeljane sošolca iz petega razreda. Za ta čas poznamo namreč vsa imena učiteljev in profesorjev posameznih razredov,¹⁹⁰ sošolec pa je morda naveden med gojenci jezuitskega seminarja.¹⁹¹

Preden se posvetimo vprašanju, od kdaj do kdaj je Valvasor obiskoval gimnazijo, si pogledjmo, kaj je o njej zapisal sam, kakšen je bil njen takratni ustroj in kako so v tem času sicer živeli ljubljanski gimnazijci. Valvasor se

je o jezuitih in zlasti o njihovih šolah izrazil zelo pohvalno, vendar o zadnjih precej na splošno. Najbolj na široko se je o ljubljanskem jezuitskem kolegiju razpisal v VIII. knjigi *Slave*, kjer govori o njegovi ustanovitvi konec 16. stoletja in navaja imena vseh rektorjev.¹⁹² Napovedal je tudi nadaljevanje pri opisu Ljubljane, ki ga ima na koncu XI. knjige. Tu se je pri obravnavi jezuitskega kompleksa najdlje zadržal ob Marijinem kipu, kar je po svoje tudi razumljivo, saj so tega skupaj z marmornim podstavkom postavili leta 1682 prav po Valvasorjevih načrtih. Zelo podrobno je nato opisal še slovesnost ob kanonizaciji Frančiška Borgie leta 1671, na kateri je bil precej verjetno navzoč sam,¹⁹³ le malo zatem, ko se je vrnil z zadnjega velikega potovanja.¹⁹⁴ O kolegiju, gimnaziji in seminarju beremo: »Tako nasproti [jezuitske] cerkve je lep in čudovito velik kolegij ali nova šola z velikim avditorijem, na katerem lahko vidimo umetelen in pogosto spremenljiv teater ali gledališki oder; vse to so pred nekaj leti dali postaviti častiti kranjski deželni stanovi. Študij sega tukaj do šeste šole ali retorike, tu pa je tudi študij kazuistike [moralne teologije]. Poleg te nove šole stoji stara, na splošno imenovana seminar, kjer imajo gospodje patri jezuitskega reda na hrani učence ali študente, ki se tam poleg študija učijo še vsakovrstne instrumentalne in vokalne glasbe, in jih kar najbolje vzgajajo.«¹⁹⁵

Omembe vredne so se mu torej zdele druge stvari, medtem ko se je samega šolskega ustroja le dotaknil, ne da bi pri tem povedal kar koli o vsebini študija. O tej najdemo nekaj zelo splošnih podatkov v VI. knjigi, v poglavju o načinu življenja plemičev in meščanov na Kranjskem: »Tako so v deželi v ta namen ustanovljeni prav dobri seminarji in šole. Zlasti gospodje očetje jezuiti si v svojih kolegijih pohvalno prizadevajo mojstrsko izpopolniti študirajočo mladino v humanističnih študijah, predvsem v latinščini, elokventnosti in večini sklepanja (ali logiki), ter uporabljajo pri poučevanju posebne metode in spretnost.« Mladina si tu pridobi »trdno osnovo«, nato pa se odpravi na visoke šole ali na »akademijo« v obliki potovanja v tuje omikane dežele.¹⁹⁶ Kljub kratkim, strnjenim opisom lahko povzamemo, da je bil kranjski polihistor s samo šolo in na njej pridobljeno izobrazbo na splošno zelo zadovoljen.

¹⁹² Valvasor, *Die Ehre VIII*, str. 703–713.

¹⁹³ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 689–690. – Slovesnosti s procesijo so se začele 22. novembra 1671 (*Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 260 (pag. 392); *Historia annua*, str. 260).

¹⁹⁴ Na Kranjskem ga srečamo zgodaj jeseni 1671, in sicer 9. oktobra med prosilci za podelitev čakarine za dva oklepna konja; dekret o sprejemu v deželno konjenico je bil izdan istega dne ali mali zatem (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 895, sejni zapisniki 21, 1654–1673, fol. 279v; šk. 900, sejni zapisniki 26, 1671–1677, fol. 25). B. Reisp zmotno datira dekret z 19. decembrom (Prim. Reisp, Nekaj dopolnil, str. 575; isti, Novejša spoznanja, str. 12).

¹⁹⁵ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 690.

¹⁹⁶ Valvasor, *Die Ehre VI*, str. 342. – O jezuitskih kolegijih govori Valvasor v množini, kar je le deloma upravičeno. Imeli sta ju tudi mesti Trst in Reka, katerih opisa prav tako najdemo v *Slavi*, a s pojasnilom, da ne spadata več h Kranjski (Trst: Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 588–599; Reka: prav tam, str. 609; *XII*, str. 97–104). Jezuiti in njihov kolegij s študenti so omenjeni samo pri Reki (*XII*, str. 100, 104), pri Trstu pa le posredno: na veduti je upodobljena in označena njihova cerkev (*XI*, med str. 598 in 599). O jezuitskih kolegijih v Trstu in na Reki prim. Dolinar, *Die Rolle*, str. 216.

¹⁸³ Radics, *Johann Weikhard*, str. 61.

¹⁸⁴ Golec, *Valvasorjev izvor* (2. del), str. 229.

¹⁸⁵ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 75. – Reisp tedaj še ni poznal datuma smrti Jerneja Valvasorja (prav tam, str. 59).

¹⁸⁶ Reisp, *Rodbina Valvasor*, str. 241.

¹⁸⁷ Prim. Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 72–84.

¹⁸⁸ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 86–87, prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 77. – Ni gotovo, ali je bil fant Valvasorjev sošolec tudi v četrtem razredu, sintaksi. Glede na prakticanje zabadanja »dve ali tri leta« kaže, da je vsaj en razred ponavljal.

¹⁸⁹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 685.

¹⁹⁰ Za leta 1653–1657: *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 177, 182, 189, 192, 197; *Historia annua*, str. str. 177, 182, 189, 192, 197.

¹⁹¹ Prim. Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 72–84.

Ljubljanski jezuitski kolegij, v ospredju Marijin steber, ulit po Valvasorjevem postopku leta 1682 (Valvasor, Die Ehre XI, med str. 688 in 689).

Ljubljanski kolegij in gimnazijski študij v njem sta bila organizirana po strogih enotnih pravilih jezuitskega reda. Oznaka kolegij se je nanašala na samo redovno skupnost, vendar kaže tudi na tesno navezanost na študije, saj se je predstojnik kolegija imenoval rektor. Gimnazijo je vodil prefekt, ki je vzdrževal tesne stike z vodstvom kolegija. Glavni cilj vsega jezuitskega nižjega študija ali gimnazije je bil pouk latinščine in v manjši meri tudi grščine, trajal je pet do šest let in potekal po razrednih skupnostih. Jezuitski študijski program je poznal sistem letnih razredov in razrednih učiteljev, ki so vsi obvladali celotno učno snov, vse pa je bilo naravnano na enakomerno napredovanje dijakov v razredu.¹⁹⁷ Zahtevana starost za vpis na nižje študije je znašala deset do dvanajst let, prestop v naslednji razred je bil praviloma mogoč samo po opravljenem izpitu ob koncu počitnic, tj. jeseni. Gimnazijski ali nižji študiji (studia inferiora) so obsegali pet stopenj (gradus), ki naj bi jih dijaki obvladali v petih letih, a se je prva stopnja pra-

viloma delila v dva oddelka ali razreda. Tako so tudi v Ljubljani poznali šest razredov. V prvih štirih razredih oziroma treh stopnjah so posredovali osnovna, predvsem gramatikalna znanja latinskega jezika in njihovo pravilno rabo. Na naslednji stopnji, v humanitetnem ali poetikalnem razredu, so skušali zbuditi zanimanje za lepoto klasičnih jezikov, v najvišjem razredu, retoriki, pa so se dijaki učili utemeljevanja (argumentiranja) in govorniških spretnosti. Temeljna značilnost jezuitskega srednjega šolstva je bila uniformirana realnost, pri kateri je enotni šolski sistem v vsakem trenutku omogočal izmenjavo učiteljev, učencev in učbenikov.¹⁹⁸

V učnem načrtu je kot prevladujoče vseskozi ostalo

¹⁹⁷ Ciperle, Jezuitski učni program, str. 160–161.

¹⁹⁸ Prav tam, str. 161, 164–166, 172–173. – O delitvi razredov na ljubljanski gimnaziji govori letopis ljubljanskega kolegija. V 50-ih letih 17. stoletja srečamo naslednja poimenovanja razredov: najnižji razred ali mala šola, osnove, gramatika, sintaksa, poetika in retorika. O tem: *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 171 (pag. 264), 173 (pag. 269), 177 (pag. 279), 182 (pag. 288–289), 189 (pag. 298), 192 (pag. 303), 197 (pag. 310), 202 (pag. 314).

pridobivanje formalne jezikovne izobrazbe. Realije so se pojavljale v omejenem obsegu le kot učna snov v najvišjem razredu retorike, ne da bi se mogle uveljaviti kot samostojni učni predmeti. Vendar pa se posredovanje zgodovinskih znanj v ljubljanskem jezuitskem kolegiju podobno kot v drugih kolegijih avstrijske province ni omejevalo samo na priložnostno branje zgodovinskih besedil klasičnih avtorjev. Učitelji so si kljub časovni omejenosti prizadevali podati kolikor toliko popolno predstavo svetovne in cerkvene zgodovine. Poleg tega so poskušali navdušiti dijake za zgodovinska dogajanja tudi s historičnimi deli, ki so jih delili ob raznih slovesnostih. Osrednja pozornost je seveda veljala latinščini, ki naj bi čimprej postala učni jezik, govoriti latinsko pa je bilo obveznost. V ozadje ni bila potisnjena samo materinščina, temveč tudi verouk, saj so jezuiti večjo pozornost kakor samemu posredovanju verskega znanja namenjali vzgoji h krščanskim vrednotam. Pri tem so imele posebno vlogo t. i. marijanske kongregacije kot eno najbolj učinkovitih vzgojnih sredstev Jezusove družbe. Poleg monopolnega položaja latinščine, omejene zastopanosti grščine in realij, skoraj popolne izključitve materinščine in usmerjenega sestavljanja učbenikov so imeli pomembno vlogo tudi nekateri jezuitski metodični pristopi, kot so interpretiranje in scenske predelave latinskih besedil. Za njihovo pedagoško-vzgojno dejavnost je bilo nadalje značilno spodbujanje tekmovalnega duha s podeljevanjem častnih nazivov in nagrad. Tem so dajali kot vzgojnemu ukrepu tudi prednost pred kaznimi, pri čemer so posebej odločno odklanjali šolski zapor. Pred dolgočasjem in nenadzorovanimi zunanji vplivi so jezuiti skušali zavarovati dijake s čimbolj smiselno izrabo prostega časa in pri tem nasprotovali daljšim odmorom, predvsem pa daljšim počitnicam, čeprav so na drugi strani priznavali nujnost oddiha za ohranjanje zdravja in kot predpogoj za uspešen študij. Načrti in urejeni program oddiha je bistveno pripomogel k temu, da so se učenci v jezuitskih kolegijih počutili dobro. Brez dvoma so jih spravljale v veselje številne možnosti za javno nastopanje in predvsem gledališke predstave.¹⁹⁹

Ljubljanska jezuitska gimnazija je bila v času Valvasorjevega šolanja po številu dijakov velika tudi za današnje predstave. Skupno število šolajočih je leta 1655 znašalo 569, od tega slabo petino plemiškega rodu – 8 grofov, 5 baronov, 39 deželanov in 52 drugih plemičev.²⁰⁰ Le manjši del je prebival v internatski ustanovi, t. i. seminarju ali konviktu; ta je sprejemal revne dijake ali gojence s podporno ustanovo (alumne) in druge, ki so domsko bivanje plačevali (konviktorje). Sicer pa so gimnazijo obiskovali predvsem zunanji dijaki (eksterni), za katere je mogoče izračunati, da so predstavljali kar okoli 90 % vseh.²⁰¹ Ljubljana v tem času še ni poznala višjih študijev (studia superiora), ki so jih tu postopoma

ustanavljali od začetka 18. stoletja. Nad ravno nižjih študijev so od prve polovice 17. stoletja dalje obstajala le predavanja kazuistike (moralne teologije).²⁰²

Dogajanje v kolegiju in gimnaziji oziroma šoli, kot jo praviloma imenuje letopis kolegija,²⁰³ je v omenjenem viru dobro dokumentirano za skoraj celotno 17. stoletje. Od srede stoletja obstajata tudi dva dnevnik – prefekta šole in patra ministra.²⁰⁴ Petdeseta leta, ko je gimnazijo obiskoval Janez Vajkard Valvasor, je navzven najbolj zaznamovala intenzivna gradnja nove šolske stavbe. Že veliko prej začeto delo je napredovalo leta 1654, ko so jezuiti dosegli ponovno oprostitev plačila davka in so zgradbo prekrili s streho.²⁰⁵ Odprtje novega gimnazijskega poslopja in preselitev oddelkov iz stare v novo šolo pa sta z velikimi slovesnostmi sledila šele na predvečer praznika Marijinega vnebovzvetja 1658.²⁰⁶ V letopisu beremo o živahnem utripu v kolegiju, tako skoraj vsako leto o gledaliških predstavah in tudi o uprizoritvah krajših prizorov, ki so jih pripravili dijaki nižjih razredov.²⁰⁷ Ko je bil Valvasor še nižješolec ali se bolj verjetno niti še ni vpisal na gimnazijo, so jezuiti leta 1653 dosegli mir med meščani in dijaki,²⁰⁸ naslednje leto pa odpravili nočno pohajkovanje, ki je navadno upravičeno netilo sovražnosti, ter razne že sicer nedovoljene igre.²⁰⁹ Pri dijakih so na razne načine spodbujali pobožnost in dobre navade, kar jim je med drugim uspevalo prek Marijinih kongregacij.²¹⁰ V jezuitskih kongregacijah je bil poudarek na skupnosti, odnosih in medsebojni povezanosti in kot zelo pomembna značilnost tudi vloga laikov.²¹¹ V Valvasorjevih študijskih letih so v ljubljanskem kolegiju delovale tri kongregacije, med njimi dve dijaški: Kraljice angelov varuhov za dijake nižjih razredov ter vplivnejša in pomembnejša kongregacija Marije Vnebovzete, namenjena dijakom višjih razredov.²¹² Ta je bila najstarejša, prvotno odprta za širše članstvo,²¹³ njeni člani pa so bili že mnogi Valvasorji, med drugim polihistorjev stric Adam in oče

²⁰² Ciperle, Jezuitski učni program, str. 174; prim. Valvasor, *Die Ebre XI*, str. 690.

²⁰³ Objavi: *Letopis Ljubljanskega kolegija; Historia annua*. – Izraz gimnazija (*gymnasium*) je v petdesetih letih uporabljen leta 1653 (*Letopis ljubljanskega kolegija*, str. 179 (pag. 283), *Historia annua*, str. 179) in pa na kronogramu ob odprtju nove gimnazijske stavbe leta 1658: »AeDes noVae gyMnasII Labacensis« (*Letopis ljubljanskega kolegija*, str. 205 (pag. 318), *Historia annua*, str. 205).

²⁰⁴ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/31r in I/32r. – O začetku vodenja dnevnika prefekta šole pod J. L. Schönlebnom prim. Radics, *Der krainische Historiograph*, str. 13–20.

²⁰⁵ *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 188 (pag. 296).

²⁰⁶ Prav tam, str. 204–205 (pag. 317–318). – Ko so leta 1660 končno dogradili oziroma razširili še zgradbo kolegija (prav tam, str. 212, pag. 328), je bil polihistor najverjetneje že na svojem prvem mladostnem potovanju.

²⁰⁷ O delovanju kongregacij v 50-ih letih 17. stoletja gl. prav tam, str. 171 (pag. 265), 179 (pag. 283), 185 (pag. 292–293), 191 (pag. 301), 195 (pag. 308), 196 (pag. 309), 204 (pag. 317), 210 (pag. 323) in drugje.

²⁰⁸ Prav tam, str. 179 (pag. 283).

²⁰⁹ Prav tam, str. 184–185 (pag. 292).

²¹⁰ Prav tam, str. 180 (pag. 284), 185–186 (pag. 293), 195 (pag. 308) in drugje.

²¹¹ Bizant, Marijine kongregacije, str. 139.

²¹² Prav tam, str. 142–148.

²¹³ Prav tam, str. 142–144.

¹⁹⁹ Ciperle, Jezuitski učni program, str. 166–170, 173.

²⁰⁰ *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 191, pag. 300.

²⁰¹ O tem na splošno: Ciperle, Jezuitski učni program, str. 171. – Po katalogu ljubljanskega jezuitskega seminarja je leta 1655 znašalo število alumnov 24, konviktorjev pa 50; poimensko je prvih navedenih 21 in drugih 32. Med alumni je naveden baron, ki ga isto leto najdemo tudi pri konviktorjih, sicer pa je bilo med zadnjimi kar 13 plemiških fantov, od tega dva barona, devet plemičev (*Nobilis*) in dva kranjska deželana. Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 77–78.

Jernej.²¹⁴ Kot bomo videli, je vpisna knjiga kongregacije Marije Vnebovzete sploh edini sodobni vir o polihistorjevi povezanosti z jezuitskim kolegijem.

Popolnih evidenc dijakov gimnazije iz tega časa namreč ni. Znana so le imena članov omenjene kongregacije²¹⁵ in tistega majhnega dela gimnazijcev, ki je stanoval v seminarju ali konviktu, pogosto brez navedbe, kateri razred so obiskovali.²¹⁶ Nekaj dijakov je poimensko omenjenih še v dnevniku šolskega prefekta.²¹⁷ Valvasor ni nobeno leto izpričan kot gojenec seminarja, ne med revnimi dijaki – alumni ne med t. i. konviktorji, ki so bivanje v seminarju plačevali in med katerimi ni bilo malo plemiških sinov. Čeprav se v katalogu seminarja sumarne številke po posameznih letih včasih razhajajo s številom poimensko navedenih alumnov in konviktorjev – kar pomeni, da sezname niso popolni –,²¹⁸ ni nobene osnove za Radiscevo trditev, da je bil Janez Vajkard konviktor (*Konvikvist*).²¹⁹ Tako kot velika večina gimnazijcev je v resnici spadal med zunanje dijake.²²⁰ O njegovem bivanju zunaj seminarja priča tudi že omenjena pripoved o povodnem možu, ki naj bi ga videl na lastne oči, kako je neke jasne in svetle noči pri mestni kruharni napadel nekoliko opitega meščana, ta pa se je rešil tako, da se je oprijel potapljalke (kaznovalne naprave za goljufive peke) in priklical na pomoč stražo.²²¹ Le kaj bi sicer tam ponoči (sam) počel mladenič, star 13 ali 14 let, če bi živel v seminarju? Kot bomo videli v nadaljevanju, obstaja za to prepričljiva razlaga: stanoval je v neposredni bližini.

Kot že rečeno, Valvasor v *Slavi* ni ponudil dovolj podatkov, da bi lahko z gotovostjo vedeli, **katerega leta je šolanje začel in kdaj končal**. Če sodimo po njegovi poznejši prizadevnosti in sistematičnosti, je seveda pričakovati, da je vse razrede opravil v šestih letih. A pot bi mu utegnili prekrizati kaj nepričakanega, kar bi šolanje podaljšalo za leto ali celo dve, denimo bolezen. Glede na to, da so na jezuitske gimnazije sprejemali dečke od desetega do dvanajstega leta starosti,²²² je mogoče začetek njegovega šolanja postaviti v čas med letoma 1651 in 1653. kot bomo videli, pa bi se vpisal tudi šele leta 1654. Če ni bilo posebnih ovir, je gimnazijo končal med letoma 1657 in 1660. Čas, ki ga je zanesljivo preživel na njej, predstavljajo torej tri leta, od 1654 do 1657. Šolsko leto se je v tem času začelo konec oktobra oziroma v začetku novembra.²²³

Starosti v Ljubljani umrlih dijakov v poldrugem desetletju 1650–1665 pričajo, da so bili v istem razredu dijaki različnih let, kar je seveda povezano z več dejavniki, med drugim z njihovim socialnim ozadjem. Med tretješolci (gramatika) najdemo tako 12-letnika (v začetku šolskega leta) kakor 16-letnika iz Celja (proti koncu leta),²²⁴ v prvem razredu 12-letnike in 13-letnike,²²⁵ v šestem (retorika) pa sedemnajstletnika, dva dvajsetletnika in celo 23-letnega dijaka.²²⁶ Tudi v petem razredu (poetika) je izpričan starejši dijak, 21-letnik z Vipavskega, sicer gojenec seminarja.²²⁷ Ceravno so podatki o umrlih maloštevilni in glede starosti ne nujno povsem zanesljivi, dajejo vendarle vtis, da so se na gimnazijo vpisovali večinoma šele 12-letniki in nekateri še starejši.

Da tudi Valvasor najbrž ni prestopil njenih vrat pred dvanajstim letom, torej pred jesenjo 1653, kaže edini jezuitski vir, ki govori o njegovi mladostni povezanosti z jezuiti – vpisna knjiga članov kongregacije Marije Vnebovzete. Ime Janeza Vajkarda Valvasorja se je v njej znašlo 15. avgusta 1659, in sicer med 47 novosprijetimi mladeniči, dotlej člani kongregacije Kraljice angelov varuhov.²²⁸ Upošteva, da je bila prva kongregacija namenjena dijakom višjih razredov (petega, šestega in kazuistike), druga kongregacija pa mlajšim (tretji in četrti razred),²²⁹ je bil tedaj osemnajstletni Valvasor leta 1659 v petem ali šestem razredu, tj. na poetiki ali retoriki. Vpis v kongregacijsko knjigo je zelo zanesljiv dokaz, da je avgusta 1659 resnično še obiskoval gimnazijo. Nič namreč ne kaže, da bi v tem času v kongregacijo sprejemali tudi starejše, že nekdanje dijake, izjema je morda samo kateri od študentov kazuistike (moralne teologije). Za leto 1661, ko knjiga ne navaja novosprijetih članov, ampak prikazuje zgolj članstvo kot takšno, je to – poleg izvoljenega vodstva – razdeljeno na moralne teologe ter na zadnja dva razreda gimnazije, tj. dijake retoričnega in poetičnega razreda.²³⁰ Iz prejšnjega leta 1660 ni podatkov ne o članih ne o novih sprejemih, prej pa so vsako leto 15. avgusta sprejemali nove člane iz kongregacije Kraljice angelov varuhov, namenjene dijakom nižjih razredov. Trdna referenca, da so bili ob sprejemu v kongregacijo Marije Vnebovzete še gimnazijci, je za nekatere katalog gojencev jezuitskega seminarja. Od skupaj 153 članov kongregacije, sprejetih v treh letih 1657–1659, jih v katalogu najdemo 24, med njimi 15 s podatkom, kateri razred so obiskovali. Od zadnjih bi pred sprejemom v kongregacijo lahko končal gimnazijo le eden, in sicer Janez Hočvar, sprejet sočasno z Janezom Vajkardom 15. avgusta 1659. Štiri leta prej, leta 1655, je namreč

²¹⁴ Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 44, 45, 55, 57; (2. del), str. 219, 220, 229.

²¹⁵ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r.

²¹⁶ Objava: Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 72–84.

²¹⁷ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/31r.

²¹⁸ Gl. op. 201.

²¹⁹ Radics, *Johann Weikhard*, str. 62.

²²⁰ O zunanjih in notranjih učencih gl. Ciperle, Jezuitski učni program, str. 171.

²²¹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 685–686. – Valvasor je zgodbo spremljal s komentarjem, ki jasno priča, da v obstoj ljubljanskega povodnega moža ni verjel. Zlahka bi bila za tem potegavščina, kakršno si je privoščil neki kmet iz okolice Brezovice pri Ljubljani; enega od igralcev v dijaški igri Paradiž je navedel, naj v hudičevi preobleki prestraši njegovo zapito ženo (*Die Ehre XI*, str. 351–352).

²²² Ciperle, Jezuitski učni program, str. 172.

²²³ Po enotnem jezuitskem študijskem programu *Ratio studiorum* so glavne šolske počitnice v jezuitskih kolegijih trajale od

21. septembra do 3. novembra (Ciperle, Jezuitski učni program, str. 170). V dnevniku ljubljanskega šolskega prefekta najdemo od leta 1650 do 1659 datume med 30. oktobrom in 4. novembrom (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/31r, pag. 1, 15, 17, 19, 21A, 22A, 22B, 25).

²²⁴ NŠAL, *ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj*, matične knjige, M 1635–1657, pag. 140 (17. 12. 1653); M 1658–1735, pag. 33 (16. 8. 1665).

²²⁵ Prav tam, M 1635–1657, pag. 152 (17. 10. 1654); M 1658–1735, pag. 3 (21. 7. 1658), 6 (18. 7. 1659), 19 (28. 3. 1662).

²²⁶ Prav tam, M 1635–1657, pag. 120 (3. 4. 1650), 122 (4. 7. 1650); M 1658–1735, pag. 2 (6. 3. 1658), 4 (26. 12. 1658).

²²⁷ Prav tam, M 1635–1657, pag. 124 (31. 8. 1650).

²²⁸ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 232–233.

²²⁹ Bizant, Marijine kongregacije, str. 147.

²³⁰ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 234–239.

izpričan v četrtem razredu – če ne gre za soimenjaka –, ne vemo pa, ali je tudi odtlej študiral tako uspešno kot prejšnja leta in ali je torej gimnazijo res zaključil že leta 1657.²³¹ V tem letu bi šolanje zlahka sklenil tudi Janez Vajkard Valvasor, če bi se vpisal pri desetih letih (1651) in bi vseh šest razredov končal v rednem roku.

Pri ugotavljanju letnic začetka in konca njegovega šolanja si skoraj ne moremo pomagati z že znano pripovedjo o njegovem sošolcu iz petega razreda, ki si je v telo zabadal igle.²³² O pojavu govori sicer tudi letopis jezuitskega kolegija, vendar že pri letu 1653, ko je bil polihistor kvečjemu drugošolec ali pa ga ni bilo niti še v prvem razredu. Poleg tega naj bi se početje tedaj razširilo na več dijakov.²³³ Kolikor je tudi (poznejši) Valvasorjev sošolec leta 1653 s tem šele začel, po navedbi v *Slavi* pa je »veščino« praktical dve ali tri leta, bi torej peti, predzadnji razred obiskoval skupaj s polihistorjem najprej v šolskem letu 1655/56, če bi prišel Valvasor na gimnazijo že z desetimi leti, jeseni 1651. Vendar nikakor ni rečeno, da je bil polihistorjev sošolec eden tistih, ki so se z zabadanjem zabavali že leta 1653, ko je bil ta pojav toliko razširjen, da si je prislužil omembo v letopisu.

Okvirno nam je v večjo pomoč podatek, da je njegov mlajši brat Janez Herbard Valvasor naveden med člani

kongregacije v šestem razredu (*Rhetores*), 8. septembra 1662.²³⁴ V primeru, da so ga v šestem razredu vanjo tudi sprejeli, bi Janez Vajkard, sprejet 15. avgusta 1659, po tej analogiji končal šesti razred jeseni istega leta 1659. Takšna razlaga je ob vsem, kar vemo, najverjetnejša. Če polihistor ni nobenega razreda ponavljal, se je torej na gimnazijo vpisal jeseni 1653, star 12 let, in jo zapustil pri osemnajstih jeseni 1659.

Ni dvoma, da je Janez Vajkard Valvasor vseh šest razredov gimnazije končal v Ljubljani. V Gradcu, kjer bi ga sicer najprej iskali, njegovega imena ne zasledimo.²³⁵ Kot je mogoče izračunati iz podatkov v zgodbi o srečanju s povodnim možem, je »še študiral« v Ljubljani leta 1654 ali 1655 (»pred približno štiriintridesetimi leti«), ko je bil lahko kvečjemu v tretjem oziroma četrtem razredu. Nadalje je na istem mestu pustil pričevanje o sošolcu iz petega razreda²³⁶ in končno je izpričano, da je bil tako član Marijine kongregacije za mlajše dijake kakor kongregacije za dijake višjih razredov.²³⁷

Polihistorjeve sošolce gre iskati med poimensko znanimi gojenci seminarja in člani kongregacije Marije Vnebovzete, vendar za prav nobenega od tam izpričanih ni mogoče ugotoviti, ali je res drgnil šolske klopi skupaj z Valvasorjem. Ker ni dovolj oprijemljivih virov niti o tem, ali se je Janez Vajkard podal na gimnazijo že jeseni 1651 in se je torej šolal dlje kot običajnih šest let, ali pa je šolska vrata prvič prestopil šele v naslednjih treh letih, smo v podobni zadregi pri imenih **njegovih učiteljev in profesorjev**. Letopis ljubljanskega kolegija vsebuje natančne podatke, kdo je v posameznem letu poučeval kateri razred,²³⁸ ne vemo pa, kdaj je bil v katerem razredu Valvasor. V razpredelnici so učitelji in profesorji razvrščeni po razredih in letih notraj štirih šestletnih obdobj, ki pridejo v poštev kot obdobja polihistorjevega šolanja.²³⁹ Glede na prej povedano je najverjetnejše

²³¹ Leta 1657 so iz nižje kongregacije sprejeli v Marijino 59 članov, naslednji dve leti pa vsakič po 47 (prav tam, pag. 222–233). Od novospetih članov leta 1659 jih je med gojenci seminarja izpričanih sedem: Andrej Raznožnik, Jurij Hohenbrunner, Janez Krstnik Skerpin (Skerpin), Janez Krstnik Faustinger, Janez Hočevar, Janez Fider in Martin Zlebnik (Zlibnik) (Crnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 74–83). Za Zlebnika vemo zgolj, da je bil gojenec leta 1655. Štiri – Raznožnika, Hohenbrunnerja, Skerpina in Fiderja – navaja kot gojence še skupni seznam za leti 1659 in 1660. Tudi Faustinger pred sprejemom v Marijino kongregacijo avgusta 1659 ne bi mogel končati gimnazije, saj je po seznamu gojencev za leti 1657 in 1658 obiskoval tedaj šele četrti, sintaktični razred. Drugačna slika se pokaže pri Novomeščanu Janezu Hočevarju. Med gojenci seminarja je naveden pet let od 1652 do 1656, in sicer leta 1654 v tretjem razredu (gramatika) ter naslednje leto v četrtem (sintaksa). Če je tudi odtlej študiral tako redno kot dotlej, je končal gimnazijo že leta 1657. Lahko pa bi šlo tudi za dva Janeza Hočevarja, saj je kraj izvora, Novo mesto, naveden le prvič (1655). Leta 1658 najdemo med novospetimi člani kongregacije osem takratnih ali nekdanjih gojencev seminarja: Andreja Lukančiča, Franca Gregoriča, Jurija Šifererja, Janeza Kralja, Jakoba Stegmana, Luko Guetsolta, Pavla barona Moscona in Vida Šego (prav tam, str. 75–89). Trije – Lukančič, Kralj in Stegman – so bili ob sprejemu še gojenci seminarja, zadnja dva leta 1657 ali 1658 v razredu poetika, medtem ko se drugih pet pojavlja v seminarju med letoma 1653 in 1656, le za Šifererja pa je znano tudi, da je leta 1655 obiskoval drugi razred in torej leta 1658 še ne bi mogel končati šolanja. Od novospetih članov kongregacije v letu 1657 je bilo takratnih ali nekdanjih gojencev seminarja devet: Andrej Boštjančič, Andrej Pene, Blaž Samec, Feliks Tropper, Janez Killer, Janez Jugovic, Lovrenc Boštjančič, Mihael Fruperger in Sigmund Wagen (prav tam, str. 73–81). Štirje so ob vpisu v kongregacijo izpričani še v seminarju – Pene, Tropper, Killer in Jugovic –, tisto oziroma naslednje leto vsi v zadnjem razredu, retoriki. Gimnazije dotlej prav tako še nista mogla končati Boštjančič, leta 1653 v drugem razredu, in Samec, leta 1656 v četrtem, medtem ko najdemo ostale tri v katalogu v letih od 1651 do 1656, vse brez navedbe razreda.

²³² Gl. op. 188.

²³³ *Letopis ljubljanskega kolegija*, str. 180 (pag. 285).

²³⁴ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 244.

²³⁵ Prim. Andritsch, *Die Matrikeln. Band 2; Band 3*.

²³⁶ Gl. op. 188.

²³⁷ Gl. op. 228 in 229.

²³⁸ V letopisu kolegija (*Letopis ljubljanskega kolegija*) so učne moči navedene po koledarskih letih, ne po šolskih (od novembra do septembra). Da je treba pri posameznem koledarskem letu računati šolsko leto od jeseni prejšnjega leta (npr. pri letu 1652 šolsko leto 1651/52), je potrdila primerjava z dnevnikom šolskega prefekta (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/31r), ki sicer le redko navaja celoten profesorsko-učiteljski zbor. Nekaj primerov: v letopisu je kot šolski prefekt za leto 1652 naveden p. Bernard Reffinger in za leto 1653 Gašper Filtz (str. 173 (pag. 269), 177 (pag. 279)), prefektov dnevnik pa pove, da je Filtz postal prefekt novembra 1652 (fol. 9). Mag. Gotthard Wolf, ki je po letopisu poučeval gramatiko leta 1653 (str. 177 (pag. 280)) in naslednje leto ne več (str. 182 (pag. 288)), je v prefektovem dnevniku omenjen kot učitelj gramatike marca 1653, torej v šolskem letu 1652/53 (fol. 12). Prefekt šole p. Janez Krstnik Dolar, kot tak naveden v letopisu pri letu 1657 (str. 197 (pag. 310)), je bil po dnevniku v tej funkciji od novembra 1656 (fol. 21v) do januarja 1658, ko je odšel v Passau (fol. 22A). Letopis za leto 1658 navaja, da je opravljal funkcijo šolskega prefekta na začetku, »malo pozneje« pa je bil poslan v Passau (str. 202 (pag. 313)). In končno: celoten učiteljsko-profesorski zbor v šolskem letu 1663/64, kot ga najdemo v prefektovem dnevniku (fol. 28), je identičen sestavi, ki jo pozna letopis pri letu 1664 (str. 230 (pag. 350)).

²³⁹ *Letopis ljubljanskega kolegija*, str. 173 (pag. 269), 177 (pag. 279), 182 (pag. 288–289), 189 (pag. 298), 192 (pag. 303), 197

Tabela 3 – Valvasorjevi učitelji in profesorji na jezuitski gimnaziji v Ljubljani, če je končal šolanje v rednem roku šestih let

Razred/vstop	Če je vstopil jeseni 1651	Če je vstopil jeseni 1652	Če je vstopil jeseni 1653	Če je vstopil jeseni 1654
najnižji razred, mala šola (<i>infima, parva schola</i>)	mag. Matija Modrijan (1651/52)	mag. Andrej Olipec (1652/53)	mag. Jakob Kranich (1653/54)	mag. Klemen Podl (1654/55)
osnove (<i>principia</i>)	p. Andrej Tomšič (1652/53)	mag. Jakob Faber (1653/54)	mag. Janez Wolff (1654/55)	mag. Matija Modrijan (1655/56)
gramatika (<i>grammatica</i>)	p. Andrej Tomšič (1653/54)	mag. Friderik Ciriani (1654/55)	mag. Jurij Langenegger (1655/56)	mag. Erazem Spizig (1656/57)
sintaksa (<i>syntaxis</i>)	mag. Joahim Häring (1654/55)	mag. Friderik Ciriani (1655/56)	mag. Janez Schurian (1656/57)	mag. Erazem Spizig (1657/58)
poetika (<i>poetica, poesis</i>)	mag. Peter Höckh (1655/56)	mag. Feliks Coronino (1656/57)	mag. Karel Zennegg (1657/58)	mag. Alojzij Braun (1658/59)
retorika (<i>rhetorica</i>)	mag. Adam Dillher (1656/57)	p. Janez Lindelauff (1657/58)	p. Kristof Warmuet (1658/59)	p. Matija Soutermans (1659/60)

tretje obdobje (1653–1659), ob pogoju, da ni mladenič nobenega razreda ponavljal.

Kot je bilo v navadi na jezuitskih gimnazijah nasploh, so se učne moči tudi v Ljubljani menjavale zelo hitro. Jezuiti so namreč pogosto prehajali iz enega kolegija v drugega, še posebej magistri, ki so se zamenjali skoraj vsako leto. Tako je lahko posameznik vtisnil kolegiju svoj pečat le v izjemnih primerih, sicer pa je ostajal v ozadju, kajti prednost so dajali skupnosti jezuitskega kolegija.²⁴⁰ V devetletnem obdobju od 1651/52 do 1659/60 je od šestih ljubljanskih gimnazijskih učiteljev izpričan v naslednjem šolskem letu praviloma en sam in samo trikrat po dva. So pa v potencialnih Valvasorjevih študijskih letih trije po enkrat napredovali skupaj s svojim razredom: pater Andrej Tomšič ter magistra Friderik Ciriani in Erazem Spizig.

Tako Radics kot Reisp sta spomnila na Janeza Ludvika Schönlebna (1618–1681), ki je pozneje močno vplival na Valvasorjevo delo in bil v letu 1650/51 prefekt ljubljanske gimnazije.²⁴¹ Reispovim pomislekom, koliko in kako bi lahko kot profesor že tedaj vplival na mladega dijaka, je treba dodati, da se Schönleben in Valvasor na gimnaziji sploh nista mogla srečati. Pater Schönlebna so namreč že julija 1651 poklicali na Dunaj,²⁴² šolsko leto 1651/52, v katerem bi desetletni Valvasor lahko najprej začel obiskovati prvi gimnazijski razred, pa se je začelo novembra. Med profesorji, ki so v petdesetih letih poučevali na ljubljanski gimnaziji, najdemo – kot je opozoril Reisp – znanega jezuitskega dramatika Dunajčana Henrika Söldnerja,²⁴³ a Janez Vajkard tudi tega ni mogel spoznati kot svojega učitelja.²⁴⁴ Reisp je spomnil še na tretjega, Franca Harrerja iz

Preddvora, ki je v Ljubljani deloval več kot eno desetletje.²⁴⁵ Harrer sicer ni poučeval na gimnaziji, temveč moralno teologijo (kazuistiko), a je bil hkrati slabo leto tudi prefekt gimnazije, in sicer v šolskem letu 1657/58.²⁴⁶

Precej oprijemljivejša je Valvasorjevo znanstvo s patrom Janezom Krstnikom Dolarjem, znanim skladateljem (ok. 1620, Kamnik – 1673, Dunaj),²⁴⁷ katerega identiteta je bila dolgo nejasna.²⁴⁸ Če bi Janez Vajkard prišel na gimnazijo z desetimi leti in bi v šolskem letu 1655/56 obiskoval peti razred, bi bil Dolar tedaj profesor razreda pred njim, retorike. A četudi se nikoli nista srečala v neposrednih vlogah profesorja in dijaka, je Valvasor zelo dobro vedel za Dolarja, ki je ta čas dobro leto, od jeseni 1656 do začetka leta 1658 deloval v kolegiju kot vodja glasbe oziroma zbora ter hkrati kot gimnazijski prefekt v šolskem letu 1656/57 in del leta 1657/58. V zadnjem šolskem letu, v katerem je že po dobrih dveh mesecih odšel v Passau, je bil tudi katehet in spovednik v cerkvi.²⁴⁹ Valvasor ga omenja med kranjskimi pisci v VI.

str. 173 (pag. 269), 177 (pag. 279). Od leta 1653 ga ni bilo več v Ljubljani.

²⁴⁵ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 77.

²⁴⁶ Reispovi podatki niso povsem točni. Harrer je prišel v Ljubljano proti koncu leta 1652, ostal prvič neprekinjeno do leta 1662, kot profesor kazuistike od šolskega leta 1652/53, in bil prefekt samo slabo leto (*Letopis ljubljanske kolegija*, str. 173 (pag. 269), 177 (pag. 279), 182 (pag. 288–289), 189 (pag. 298), 192 (pag. 303), 197 (pag. 310), 202 (pag. 314), 207 (pag. 320), 217 (pag. 335), 219 (pag. 337)). O njem gl. tudi: Glonar, Harrer, str. 292–293.

²⁴⁷ O Dolarju gl. zlasti: Höfler, Janez Krstnik Dolar, str. 82–89; Škulj, Ioannes Baptista Dolar, str. 27–36.

²⁴⁸ Tako Valvasor (1689) kot J. G. Dolničar (1715) nista poznala njegovega osebnega imena (Valvasor, *Die Ehre VI*, str. 359; Dolničar, *Bibliotheca Labacensis publica*, pag. 95 (po objavi: Vidmar (ur.), *Trubar, Hren*, str. 256, 363). Valvasorjevo oznako N. (nomen) so poznejši pisci napačno razumeli kot Nikolaj, zato je prišel Dolar kot Nikolaj še v *Slovenski biografski leksikon* (1925) (Premrl, Dolar, str. 139) in v zagrebško *Muzičko enciklopedijo* (1958) (D. Cvetko, Dolar, Nikolaj, str. 374). Šele v petdesetih letih 20. stoletja je D. Cvetko dokazal, da gre za Janeza Krstnika Dolarja, ki ga je imelo češko in avstrijsko zgodovinarstvo za skladatelja češkega rodu (D. Cvetko, *Zgodovina glasbene umetnosti*, str. 217–218; D. Cvetko, *Skladatelji Gallus*, str. XVI–XVII; Höfler, Janez Krstnik Dolar, str. 83). Tudi v integralnem prevodu *Slave vojvodine Kranjske* (2010) je označena N. (nomen) napačno razrešena kot: N[ikolaj] (Valvasor, *Čast in slava 2, VI. knjiga*, str. 359).

²⁴⁹ Leta 1656 je v letopisu naveden kot profesor retorike in vodja

(pag. 310), 202 (pag. 314), 202 (pag. 314), 208 (pag. 321), 211 (pag. 324–325).

²⁴⁰ Čiperle, Jezuitski učni program, str. 160.

²⁴¹ Radics, *Jobann Weikhard*, str. 61; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 77.

²⁴² Miklavčič, Schönleben Janez Ludvik, str. 237. – Prim. Radics, *Der krainische Historiograph*, str. 19. – Schönleben je bil zelo verjetno sošolec polihistorjevega polbrata Karla Valvasorja ali na gimnaziji kakšno leto pred njim. Oba so namreč sprejeli v jezuitsko kongregacijo Marije Vnebovzete istega leta 1632, Schönlebna tri mesece pred Karlom (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov II/51r, pag. 122, 123).

²⁴³ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 77.

²⁴⁴ Söldner je jeseni 1651 začel poučevati sintakso (četrty razred), 1652 pa poetiko (peti razred). *Letopis ljubljanske kolegija*,

knjigi *Slave*, kjer poleg tega, da je šlo za Kranjca in jezuita, še pove, da je bil pater odličен glasbenik (*Musicus*) in dober skladatelj, zato je bilo okoli leta 1665 na Dunaju »zelo veliko primerkov njegova skladanja [skladb] počaščenih z natisom«. Ne preseneča, da se Janez Vajkard po tolikih letih ni spomnil njegovega osebnega imena in ga imenuje »P.(ater) N.(omen) Dolar«,²⁵⁰ gotovo tudi zato, ker se jezuitski patri naslavljajo in poznajo po priimkih. Kot bomo videli, sta se Valvasor in pater Dolar v šestdesetih letih skoraj brez dvoma sreč(ev)ala na Dunaju. Kolikor je znano, ni doslej še nihče opozoril na njuno možno znanstvo oziroma osebno povezanost.²⁵¹ V zvezi s tem kaže spomniti, da je polihistor pri opisu jezuitskega kolegija posebej poudaril, kako se gojenci seminarja »poleg študija učijo še vsakovrstne instrumentalne in vokalne glasbe«. ²⁵² Ne vemo natanko, koliko je bil polihistor glasbeno izobražen, a v opisu njegove zapuščine v Krškem (1694) pritegne pozornost popis kar 17 instrumentov, ki jih je utegnil tudi sam igrati.²⁵³ Glasbeno izobrazbo, kakršna koli je že bila, si je gotovo pridobil v gimnazijskih letih, čeprav ni izpričan kot gojenec seminarja, kjer so se z glasbo ukvarjali sistematično. Toda glasbeni pouk se v jezuitskem kolegiju najverjetneje ni strogo omejeval le na seminar, v katerem je glede na celoto vseh gimnazijcev prebivala maloštevilna dijaška populacija.²⁵⁴ Ne gre prezreti naslednjega pomembnega dejstva. Prostora, ki ga Valvasor namenja glasbi in zvoku, je v *Slavi* nasploh precej več kot v podobnih tovrstnih delih, prav tako pa je večji njun pomen.²⁵⁵

Ni povsem izključeno, da je Valvasor po končani gimnaziji poslušal v jezuitskem kolegiju še moralno teologijo in celo nameraval postati duhovnik ali jezuit, čeprav ne najdemo o tem ne v *Slavi* ne drugje niti najmanjšega namiga. Če je po končani retoriki vstopil v jezuitski noviciat v Ljubljani, ga je zelo hitro zapustil.²⁵⁶ Glede na to, da po letu 1659 za več let ne vemo, kje se je zadrževal, bi bil lahko v tem času kje zunaj Kranjske tudi kandidat za kateri drug red. Verjetnost je majhna, saj redovno življenje ni bilo združljivo z njegovo naravo. Poleg tega niti kot dijak ni okusil konvikta in njegovega hišnega reda.

V zvezi s polihistorjevimi ljubljanskimi gimnazijskimi leti nam ostaneta še dve vprašanji: **kje v Ljubljani je**

latinske kongregacije, leta 1657 kot šolski prefekt in vodja glasbe, pri letu 1658 pa kot šolski prefekt in vodja zboru, a z navedbo, da ga je provincial kmalu poslal v Passau. *Letopis ljubljanskega kolegija*, str. 192 (pag. 303), 197 (pag. 310), 202 (pag. 314). Prim. Höfler, Janez Krstnik Dolar, str. 84; Škulj, Ioannes Baptista Dolar, str. 31–32, 35.

²⁵⁰ Valvasor, *Die Ehre VI*, str. 359.

²⁵¹ Gl. zlasti prispevke v: Škulj (ur.), *Dolarjev zbornik*.

²⁵² Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 690.

²⁵³ I. Cvetko, Valvasor in njegov zvok, str. 311.

²⁵⁴ V razpoložljivih virih je sicer govor o glasbeni dejavnosti v seminarju (prim. Faganel, Glasbeno delo, str. 229 sl.). Po J. Höflerju »bi bilo preozko, če bi glasbeno delo v kolegiju omejevali le na to skupino gojencev, zlasti kar zadeva petje, vsekakor pa bo res, da so prav ti bili nosilci zahtevnejše, bolj profesionalne glasbene reprodukcije« (Höfler, Janez Krstnik Dolar, str. 83).

²⁵⁵ I. Cvetko, Valvasor in njegov zvok, str. 311 sl.

²⁵⁶ V letopisu ljubljanskega kolegija so podatki o novicah le za nekatera leta, še pred Valvasorjevim potencialnim vstopom za leti 1656 in 1658 (*Letopis jezuitskega kolegija*, str. 195 (pag. 308), 207 (pag. 320)).

v tem času stanoval ter kako in kje je preživel poitniški čas.

Kot rečeno, je tako kot velika večina gimnazijcev spadal med zunanje dijake, ki so prebivali zasebno. Po Reispu se vsiljuje misel, da je bil na stanovanju v bližini kraja, kjer naj bi neke jasne noči sam videl, kako je povodni mož iz Ljubljani napadel meščana.²⁵⁷ Ta, po imenu Schmaidler, se je sam vračal z ženitovanja mimo t. i. kruharne (*die so genanntn Brodkammer vordrey gegangen*),²⁵⁸ torej mimo hiše, v kateri je imel poprej najeto stanovanje polihistorjev oče Jernej in ki nepravilno velja za rojstno hišo Janeza Vajkarda. Kakor koli, polihistor v hiši kruharne, mestne tehtnice in skladišča ni mogel prebivati niti na začetku gimnazijskega šolanja. Tudi če bi se na gimnazijo res vpisal že kot desetleten jeseni 1651, Valvasorji namreč v tej hiši tedaj niso bili več najemniki stanovanja, saj je za to leto kot najemnik izpričan Hans Stieff.²⁵⁹ Kam v mestu je svoje ljubljansko pohištvo in druge premičnine preselila Valvasorjeva družina, viri ne povedo. V zapuščinskem inventarju matere Ane Marije, sestavljenem 20. avgusta 1657, najdemo stanovanjsko opremo »v Ljubljani«, brez navedbe lokacije.²⁶⁰ Inventurni komisarji so jo pač popisali v nekem najetem stanovanju, saj zakonca Jernej in Ana Marija v kranjski prestolnici nista premogla lastne hiše.²⁶¹ Bilo bi več kot logično, da bi Janez Vajkard kot gimnazijec uporabljal prav to stanovanje, prejkone ne sam, temveč še s kom od domačih, denimo z neporočeno polsestro Marijo Klaro.²⁶² Ali pa je, da bi bil pod budnim nadzorom in v dobri oskrbi, živel pri družini veliko starejšega polbrata Karla, ki se je leta 1650 že kot vdovec drugič poročil v Ljubljani,²⁶³ kjer so mu je rodila tudi večina otrok.²⁶⁴ Znano je, da Karel tedaj še ni imel lastne hiše in da v Ljubljani v tem času tudi ni izpričana hiša rodbine Barbo, iz katere je prihajala njegova druga soproga.²⁶⁵ Končno obstaja precej verjetna možnost, da je Karlovo stanovanje identično s tistim na neznani lokaciji, kjer so leta 1657 popisali del zapuščine njegove mačehe, polihistorjeve matere, ki je sicer živela na Mediji.

²⁵⁷ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 77.

²⁵⁸ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 685–686.

²⁵⁹ Gl. op. 116.

²⁶⁰ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–6, 20. 8. 1657, pag. 92–100.

²⁶¹ V tem času v zapuščinskih inventarjih pogosto niso posebej navedene nepremičnine in tako tudi ne pri Ani Mariji Valvasor. Potrditev, da v Ljubljani ne soproj ne ona nista premogla hiše, je molk davčnih knjig mesta Ljubljana (ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, šk. 440–447, Cod. XVII). Prim. Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš. I. del. Stari trg, II. del. Novi trg, III. del. Veliki trg, IV. del. Šentpetersko predmestje, V. del. Kapucinsko predmestje*.

²⁶² Marija Klara je šla 18. aprila 1649 v Ljubljani za krstno botro otroku bratranca Janeza Krstnika Valvasorja (NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1643–1653, pag. 223).

²⁶³ Gl. op. 147.

²⁶⁴ Od osmih Karlovih otrok, ki jih poznamo z rodovnika v *Slavi* (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109), jih je bilo v Ljubljani krščenih pet, trije v petdesetih letih (1653, 1656 in 1658) in dva v šestdesetih (1664 in 1668) (NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1653–1664, pag. 2, 139, 189; R 1653–1664, pag. 336; R 1664–1669, pag. 143).

²⁶⁵ Barbove hiše v petdesetih letih ni v mestnih davčnih knjigah. Gl. op. 261.

Ponuja se zanimiva in prepričljiva rešitev vprašanja. Reisp je menil, da je Janez Vajkard kot gimnazijec stanovan blizu kruharne, kjer je neke noči sredi petdesetih let videl povodnega moža.²⁶⁶ V popisu ljubljanskih družinskih poglavarjev ljubljanske stolne župnije iz leta 1660 je nedaleč od tam resnično izpričano bivališče Karla Valvasorja, in sicer blizu Tranče.²⁶⁷ Primerjava z imeni lastnikov in najemnikov v mestnih davčnih knjigah in Fabjančičevi knjigi hiš je pokazala, da gre glede na zaporedje hiš za eno od dveh sosednjih hiš (Stari trg 5 in 7), ki sta bili tedaj v lasti dedičev pokojnega mestnega sodnika Franca Cirianija in stojita prav nasproti tehtnice in kruharne (Stari trg 4). Zaporedje družinskih poglavarjev kaže na hišo št. 5.²⁶⁸ Gimnazijec Janez Vajkard je od tod neke noči leta 1654 ali 1655 skozi

okno zlahka opazoval napad na meščana Schmaidlerja in kako je »povodni mož« opitega moža po Kleparski ali po Vodni stezi vlek do brega Ljubljance.²⁶⁹ Prav verjetno so v istem stanovanju v Cirianijevi hiši dve ali tri leta pozneje (1657) popisali ljubljansko zapuščino polihistorjeve matere. Tako Valvasorjevi v mestu ne bi imeli dveh najetih stanovanj – Jernejeva družina ločeno od Karlove –, temveč eno samo, slej ko prej isto, odkar so zapustili stanovanje v hiši mestne tehtnice in kruharne. Preselili so se samo čez cesto v sosednjo, precej manjšo hišo, ki so jo delili z več strankami. Po popisu družinskih poglavarjev iz leta 1662 pa Karla Valvasorja ni bilo več tu niti ne kje drugje v mestu.²⁷⁰

V svojih gimnazijskih letih je Janez Vajkard skoraj ves čas preživel v Ljubljani, saj so imeli dijaki jezuitskih gimnazij nasploh malo počitnic. Glavne so bile jeseni, med 21. septembrom in 3. novembrom, sicer pa so si je zuiti prizadevali, da bi bil pouk čim manj prekinjen. Bili so mnenja, da bi teden dni prostega časa brez učenja dijakom samo škodil, zato so jim v skladu s študijskim redom še v počitnicah nalagali izredne, obsežnejše vaje iz stila, pa tudi nedeljo so izrabili za deklamacije in disputacije.²⁷¹ Janez Vajkard tako kateri krat bržkone ni videl Medije tudi po celo leto, od enih glavnih počitnic do drugih. Del počitniških tednov je nemara kdaj preživel še pri botru Konradu Ruessu baronu Ruessensteinu na Strmolu. Čeravno pri opisu strmolskega gradu ne pove, da bi bil v mladosti kdaj tam, je, kot smo videli, dobro poznal tamkajšnje razmere in v čas »pred približno tridesetimi leti« (okoli 1659) postavil nenavadno smrt botrove hčerke.²⁷²

Iz polihistorjevih zadnjih ljubljanskih šolskih let so v *Slavi* poleg prilike o sošču in osebnega srečanja s povodnim možem iz Ljubljance morda tudi njegovi pogovori z žensko, ki je po zaobljubi čudežno spregledala na romanju na Sveto goro pri Vačah. Po njegovih besedah sta se večkrat pogovarjala v času, ko je bil njen mož medijski »amtman« (valpet). Valvasor pri opisu župnije Vače pravi, da je povsem oslepela pred tridesetimi in nekaj leti (*vor etlich und dreyssig Jahren*), torej v petdesetih letih 17. stoletja, in bila slepa nekaj let (*etliche Jahre*). Če je število let nad trideset približno enako številu let, ki jih je preživela v slepoti, bi se ji vid povrnil okoli leta 1658 ali 1659 in Valvasor bi lahko o tem z njo (prvič) govoril še pred odhodom na svoje prvo potovanje.²⁷³ A

²⁶⁶ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 77.

²⁶⁷ Vikar Boštjančič, popisovalec družinskih poglavarjev tega dela mesta, popisancev žal ni navedel po ulicah (NŠAL, NŠAL 100, KAL fasc. 58/17, Ljubljana, Nomina Communicantium, Restantium et Cathecumenorum annotata 1660 [...] Tractus D. Vicarii Baschtianschitsch). Že V. Valenčič je s pomočjo Fabjančičeve knjige hiš ugotovil, da gre pri Boštjančičevem popisu za stanovalece Gornjega, Levstikovega, Starega in Mestnega trga (Valenčič, *Popis družinskih poglavarjev*, str. 180). Kot deseti popisaneec za Karlom Valvasorjem je naveden mestni sluga na Tranči, Karlova družina pa je bila ob veliki noči 1660, ko je popis nastal, ravno odsotna.

²⁶⁸ Imena družinskih poglavarjev, kot si sledijo v popisu, kažejo, da je vikar Boštjančič vijugal po Starem trgu z ene strani ulice na drugo: Stari trg št. 11 (Pruner in najemnik Žlebnik), 12 (Dolničar in najbrž tudi Šteferle kot najemnik), 10 (najemnik Krivec), 8 (Kimerle), 6 (Fehner), 9 (Weiss). Tik pred Karlom Valvasorjem je popisal odsotno družino Franca Cirianija, čigar dediči so bili lastniki dveh sosednjih hiš št. 7 in 5, in polirja Janeza Jurija Sersiča, stanovalca ene od Cirianijevih hiš. V Fabjančič ga je umestil v hišo št. 5, kar iz samih davčnih knjig ni jasno razvidno. Potrditev za to najdemo v dve leti mlajšem popisu družinskih poglavarjev iz leta 1662 (gl. op. 270), ki navaja med Cirianijem in Sersičem stanovalce sedanje hiše št. 4 na nasprotni strani ceste. Karel Valvasor (vsa družina je bila ob velikonočnem popisu odsotna) je tako precej bolj verjetno prebivala v hiši št. 5, kamor gre postaviti tudi naslednja popisance, Felicito Horner (edini član družine) in Petra Babila (štirje odrasli in en otrok). Popis se nato vrne na drugo stran ceste in zajame družini Adama Purgerja in Jurija Srakarja, ki ju je Fabjančič na podlagi mestnih sejnih zapisnikov lociral v stavbo tehtnice in kruharne št. 4: Purger je bil namreč v letih 1653–1693 tehtniški mojster in mitničar, Srakar pa od 1659 do 1666 kruharnar (nadzornik v kruharni). Od tod zavije popisovanje nazaj na drugo stran ceste k hiši št. 3, tedaj Andrejčičevi hiši v lasti mesta (najemnik Konrad). Med Konradom in vdovo Žlebnikovo, lastnico polovice sosednje hiše na Starem trgu 1, sta popisana Luka Dovjak in Marko Pericostar, ki sta prebivala bodisi v Gaionzel-Žlebnikovi hiši (št. 1) bodisi na drugi strani ceste v Auerspergovih hiši (št. 2). Auerspergova hiša v tem času v davčnih knjigah ni navedena, kar lahko pomeni, da je bila prazna ali izvzeta iz mestne jurisdikcije. Žlebnikovi vdovi sledijo v popisu, skladno z zaporedjem stavb, družinski poglavarji na Mestnem trgu, začeni s Troppenheimom (pravilno Troppenauom) na št. 14 in mestnim slugo na Tranči. Čeprav Auerspergova hiša (Stari trg 2) kliče po tem, da bi v njej stanoval Karel Valvasor, bi bilo povsem nelogično, da bi popisovalec preskočil s Starega trga 5 diagonalno na št. 2, se vrnil nazaj k hiši št. 4 in od tam spet diagonalno skočil na št. 3. – Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš. I. del. Stari trg*, s. p.; Suhadolnik, Anžič, *Stari trg*, str. 137–146; ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, šk. 446, Cod. XVII, knj. 43a in 43d (1659), s. p.; šk. 447, Cod. XVII, knj. 44a in 44d (1660), s. p.

²⁶⁹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 685–686.

²⁷⁰ NŠAL, NŠAL 100, KAL fasc. 58/17, Ljubljana, Nomina, Cognomina Patrum familias qui de se suisque Anno 1662 pro Paschali tempore exhibuerunt Schedas. – Zaporedje hiš v tem popisu je rahlo drugačno kot v popisu iz leta 1660, v celoti pa potrjuje logiko preskakovanja z ene strani ceste na drugo in potrjuje, da Valvasorji dve leti prej niso mogli prebivati v Auerspergovih hiši, temveč v Cirianijevi. Družinski poglavarji si sledijo takole: Kimerle (gospodar na št. 8), Lavrič (stanovalka na št. 8 ali 9), Sajerle (stanovalec na št. 9), Weiss (gospodar na št. 9), Fehner (gospodar na št. 6), Franc Ciriani (gospodar na št. 7), Adam Burgar, Jurij Srakar in Janez Koch (stanovanci na št. 4), Jurij Seršič (stanovalec na št. 5), Fraileger (stanovalec na št. 5 ali 3), Osvald (stanovalka na št. 3), Dovjak (stanovalec na št. 3 ali 2), Grofader (stanovalec na št. 1), Žlebnik (stanovalka na št. 1).

²⁷¹ Ciperle, *Jezuitski učni program*, str. 170.

²⁷² Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 560–562.

²⁷³ Kot je zapisal z nekaj pridržka – »kolikor se spominjam« –, je

prav mogoče je tudi, da se je mladi Valvasor pogovarjal z žensko o svetogorskem čudežu šele po vrnitvi iz turške vojne (1663–1664), preden se je odpravil na svoje drugo veliko potovanje.²⁷⁴

Morda se je še v polihistorjevih šolskih letih odvila zgodba, ki jo opisuje v XI. knjigi *Slave* pri obravnavi dvorca Lukovec pri Brezovici na robu Ljubljanskega barja. »Pred nekaj leti« naj bi neki kmet iz okolice Lukovca, ki si je v Ljubljani ogledal dijaško igro o paradizu, enega od dijakov igralcev nagovoril, naj v hudičevi preobleki prestraši njegovo zapito ženo. »Komedijska« je menda učinkovala, tako da se je ženska povsem odvalila pitja.²⁷⁵ Časovna dimenzija pri tej zgodbi je zelo splošna, morda tudi zaradi premišljenega učinka oziroma ker čas tu ni bil pomemben. Ni izključeno, da gre za dogajanje, o katerem je Valvasor slišal še kot dijak in je glede na izčrpen opis bržkone osebno poznal protagonist. Igra ni imela zveze z gledališko dejavnostjo jezuitskega kolegija, ampak je bila zasebna zadeva predvsem revnih dijakov, zato je bilo zanjo potrebno dobiti rektorjevo dovoljenje. Izpričano je, da so jo igrali v letih 1657, 1659, 1660 in 1670, v slovenščini in vsakič konec januarja. Pristavek »ut vocant« v dnevniku prefekta jezuitske gimnazije (1657 in 1660) bi mogel pomeniti, da je šlo že tedaj za nekaj utečenega.²⁷⁶

Dejstvo, da se je bodoči kranjski polihistor šolal v rodni Ljubljani, gotovo ni ostalo brez pomembnega vpliva na njegovo zanimanje in poznejšo ustvarjalno dejavnost. Vprašanje je namreč, ali bi ga toliko pritegnila Kranjska in domoznanstvo nasploh, ko bi v letih osebnostnega oblikovanja zapustil domačo deželo in šel, denimo, na gimnazijo v Gradec ali na latinsko šolo v Ruše. Morda bi se tam sicer še bolj izostril kot naravoslovec ali usmeril v kaj povsem drugega, toda glede na njegovo mladost bi se zlahka izgubila navezanost na Kranjsko, njene ljudi in kraje, ne nazadnje tudi na jezik in običaje rodne dežele.

Ko je bil Janez Vajkard sredi šolanja na gimnaziji, v tretjem ali bolj verjetno četrtem razredu, star 16 let, mu je konec pomladi ali poleti 1657 **umrla mati Ana Marija**, rojena pl. Rauber. Ni znano, kako dolgo je bolehal in kaj je bilo zanjo usodno. Iz njene oporoke izvemole za hudo bolezen (*mit einer ligerhafften khrankheit*) in kako jo je med boleznijo negovala pastorka Marija Klara.²⁷⁷ Stara je bila šele kakšnih 45 let, rodila je 17 otrok in jih enajst še v otroški oziroma mladostniški dobi pospremila k večnemu počitku. Po moževi smrti 15. januarja 1651 je sama upravljala z Medijo, pri čemer ji je bil nekoliko v pomoč najstarejši pastorek Karel, sodedič in najemnik sosednjega očetovega gospostva Gamberk, ki se je sicer z družino veliko zadrževal v Ljubljani. Da je mačehi v določenih stvareh pomagal, priča poravnava

bilo njenemu možu ime Hanže Pajn (*Pein*), sicer pa je službo »amtmana« opravljal nekaj let tudi pri Witzu baronu Witzensteinu na Lebeku, česar polihistor ni časovno opredelil. Valvasor, *Die Ebre VIII*, str. 829.

²⁷⁴ V ta čas je pogovore z žensko pogojno postavil Reisp: »Nekako v tem času je moralo biti ...« (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 80).

²⁷⁵ Valvasor, *Die Ebre XI*, str. 351–352.

²⁷⁶ Kuret, Ljubljanska igra, str. 3–4 (205–206).

²⁷⁷ ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–3, 10. 6. 1657; prim. Radics, *Johann Weikhard*, str. 49, 50.

med Valvasorji iz obeh rodbinskih vej, v kateri jo je leta 1652 zastopal kot naprošeni pooblaščenec.²⁷⁸

Ana Marija je umrla kmalu po 10. juniju 1657, ko je narekovala oporoko, tedaj že težko bolna, »šibkega telesa, a pri pameti«.²⁷⁹ Dobra dva meseca pozneje, 20. avgusta, je namreč datiran njen zapuščinski inventar.²⁸⁰ V skladu z zadnjo željo so jo po katoliškem obredu in brez posebnih ceremonij pokopali v rodbinsko grobnico na Mediji, ki jo kot poslednje počivališče svojih staršev navaja tudi Janez Vajkard pri opisu domačega gradu v XI. knjigi *Slave*.²⁸¹ Za svojim že leta 1624 umrlim svakom Adamom Valvasorjem je Ana Marija druga iz Valvasorjeve rodbine, ki nam je zapustila tako oporoko kot zapuščinski inventar.²⁸² Oba dokumenta imata tem večjo težo, ker ju pogrešamo pri njenem šest let prej preminulem soprogu Jerneju. **Nadvse dragoceno pričevanje je zlasti oporoka**, nekakšna bilanca razmerij v družini in hkrati napovednik za prihodnost, viz, brez katerega bi bili prikrajšani za marsikatero pomembno informacijo. K zadnji volji Ane Marije se bomo zato vedno znova vračali pri obravnavi življenjskih poti njenih otrok in dveh pastork. Ključna je za razkritje in razumevanje usode njenega najstarejšega sina Janeza Ditriha, o katerem je Janez Vajkard na rodovnem deblu svoje rodbine zgolj lakonsko zapisal, da se je iz dežele izselil.²⁸³ Kar zadeva samega Janeza Vajkarda, pa je materina oporoka šele drugo pričevanje o njegovem obstoju (po krstu 16 let prej v ljubljanski stolnici) in razen omembe v *Slavi* edini vir o dediščini,²⁸⁴ ki mu je pripadla po starših, čeprav spoznamo le dedni delež po materi in še tega ne v podrobnostih.

Ana Marija je 10. junija 1657 na Mediji s tresočo roko podpisala oporoko in jo pečatila v navzočnosti sedmih naprošenih prič, po večini okoliških graščakov iz rodbin Barbo, Gall, Raumschüssl, Schwab, Apfaltrer in Hasiber. V uvodu je umirajoča vdova pojasnila, da njeno »skromno imetje« (*Mein weniges vermogen*) po večini sestavljajo njen prispevek k zakonski zvezi in odprava (*in meiner abfertigung*), torej dediščina po Rauberju, ki so zajeti v celotni posesti njenega pokojnega moža in posebej zavarovani s posestjo Medija (*in Specie aber auf das Guet Gollneg versichert bin worden*). Pred nedavnim odkrita poročna pogodba med Jernejem in Ano Marijo iz leta 1632 potrjuje njene besede, četudi v pogodbi ni

²⁷⁸ Poravnalno pogodbo za 2.688 goldinarjev, sklenjeno 9. februarja 1652 med Karlom v svojem imenu in kot naprošenim pooblaščenecem svoje mačehi, Francem Adamom Valvasorjem in vdovo Regino Suzano [prav: Regino Sidonijo] Valvasor, rojeno Barbo, poznamo iz regesta v zapuščinskem inventarju Adama Sigfrida Valvasorja iz Adamove rodbinske veje, sina omenjene vdove (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–10, 24. 10. 1699, pag. 41/Nr. 70).

²⁷⁹ ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–3, 10. 6. 1657. – Oporoka je v celoti objavljena v: Radics, *Johann Weikhard*, str. 49–53.

²⁸⁰ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 130, fasc. XIV, lit. Z 4 1/2, 20. 8. 1657. – Prim. natančno obravnavo vsebine inventarja v: Radics, *Johann Weikhard*, str. 41–48.

²⁸¹ Valvasor, *Die Ebre XI*, str. 164.

²⁸² Prim. Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 37–38, 44–45.

²⁸³ Natančno obravnavo življenja Janeza Ditriha gl. v: Golec, Lažni Valvasor, str. 20–31.

²⁸⁴ Da je (pol)brat Karel izplačal svoje sorojence, omenja Valvasor pri opisu Medije (Valvasor, *Die Ebre XI*, str. 165).

izrecno navedena Medija, ampak le celotno Jernejevo premoženje nasploh, vključno z zadolžnicami. Omejeno uživanje moževega premoženja in zaženila, letna vdovščina 400 goldinarjev, voz s konji in hiša v Ljubljani (ki je ni bilo) so za Ano Marijo postali aktualni ob Jernejevi smrti.²⁸⁵ Popolne delitve moževega imetja pa vse do njene smrti še niso izvedli, saj je Jernej zapustil nedoletne otroke. Poleg tega so bili tu otroci iz njegovega prejšnjega zakona. Kot bomo videli, je polihistorjev najstarejši polbrat Karel še naprej upravljal Gamberk, kjer je nekaj veljala tudi beseda drugega polbrata Franca Adama kot sodediča. Obenem so imeli svoje deleže na gamberški posesti otroci iz Jernejevega drugega zakona, med njimi Janez Vajkard, Karlu in drugim otrokom iz prvega zakona pa je pripadal delež na Mediji, s katero je razpolagala njegova mačeha Ana Marija.

Vdova zrelih let, ki bi jo okoli leta 1610 utegnil krstiti še protestantski duhovnik,²⁸⁶ v oporoki ni le izrecno zahtevala katoliškega pokopa – kar je tako rekoč obvezni del plemiških testamentov –, ampak je za svoje tri glavne dediče, sinove Janeza Vajkarda, Janeza Herbarda in Wolfganga Jerneja zahtevala, da ostanejo v katoliški veri. Kot drugi pogoj, da lahko po njej dedujejo, je postavila plemiškemu stanu primerno poroko po nasvetu in v soglasju s sorodstvom oziroma sprejem druge plemiške »službe«. Če bi kateri od sinov ravnal drugače, bi ga doletelo razdedinjenje, popolna izločitev iz dedovanja po materi. Za najstarejšega sina Janeza Ditriha je mati še pustila rahlo priprta vrata, če bi si vendarle premislil in se ne bi oženil s »slabo žensko«, od česar so ga ona in celotno sorodstvo skušali odvrniti s prošnjami in nasveti, a vse zaman. Razdedinjenju bi se izognil le, če bi se svoji izbranki odpovedal in se v kratkem svojemu plemiškemu stanu primerno oženil ali če bi sprejel drugo častno in plemiško »službo«. V tem primeru bi po materi podedoval enak delež kot ostali trije bratje, vendar bi mu od dediščine odračunali 1.600 goldinarjev, ki jih je že prejel, in sicer 600, ko je dve leti študiral v Gradcu, in 1.000 goldinarjev za zakup gospostva Ojstrica (sosedna gospostva Gamberk, a že na štajerski strani Cemseniške planine). Če pa bo Janez Ditrih razdedinjen, naj se mu teh 1.600 goldinarjev všteje v dediščino po očetu. Danes vemo, da je ta polihistorjev najstarejši pravi brat, tedaj ravno že polnoleten, vztrajal pri svoji odločitvi in je kmalu zatem, morda celo še za materinega življenja, stopil pred oltar z ojstriško grajsko ključarico Katarino Gaber.²⁸⁷

Iz oporoke torej ni vidno, koliko so po materi prejeli trije sinovi kot glavni dediči. Vsak najmanj 1.600 goldinarjev, kolikor je že dobil Janez Ditrih, poleg tega pa so si skupaj z najmlajšo sestro Marijo Izabelo razdelili na štiri enake dele materino srebrnino, iz katere je oporočiteljica izvzela le tri srebrne skodelice, po eno za vsako hčerko. Mati je enako delitev določila tudi za živino: vsak po eno četrtno so dobili trije sinovi in najmlajša hči, drugi dve hčerki vsaka po eno kravo, pastorka Marija Klara pa štiri. Glede ostalih premočnin je oporoka še natančnejša. Na tri enake dele si jih razdelijo sinovi, vendar potem ko dobijo določene stvari tri hčerke in

pastorka, zlasti najboljšo in najlepšo posteljnino, prte, naglavne rute in podobno, pač reči, ki pritičejo ženskam in njihovemu bolj prefinjenemu okusu. Najmlajša Marija Izabela je poleg tega podedovala ves materin nakit in dragocenosti ter vse njene obleke. Glavnino dediščine najmlajše hčerke, tedaj stare komaj kakšnih sedem let, je sicer predstavljalo 2.000 goldinarjev. Mati ji jih je namenila, ko bo dosegla polnoletnost in se bo s pristankom sorodnikov stanu primerno omožila s plemičem. Za drugi dve hčerki, Rozalijo Konstancijo in Ano Katarino, je umirajoča mati predvidevala drugačno prihodnost. Bog naj bi ju »ustvaril takšni, da bosta težko primerni za ta svet in bosta morali pravočasno oditi v kak samostan«. To je bil vsekakor razlog, da je Ana Marija volila vsaki le po 750 goldinarjev ali dobro tretjino tega, kar je zapustila njuni najmlajši sestri. Sestri sta bili zelo verjetno zaznamovani s kakšno telesno hibo. Toda kot bomo videli v nadaljevanju, se je mati pri napovedovanju usode svojih treh hčera zmotila. Ne vemo, kakšno pot je ubrala Ana Katarina, ni pa postala redovnica. Rozalija Konstancija, ki jo je mati prav tako pošiljala med nune, se je po doseženi polnoletnosti omožila z neplemičem, kar njeni družini vsekakor ni bilo pogodu. Še več, enak korak je pozneje storila tudi najmlajša Marija Izabela, povsem nasprotno z materino željo, da ji dajo sorodniki blagoslov za poroko s plemiškim mladeničem.

Materina oporoka je hkrati trdna referenca za ugotavljanje, kdo od njenih otrok leta 1657 ni več živel. To so bili vsi tisti, ki jih oporoka ne omenja, skupaj enajst. Nekateri so znani sploh le iz rodovnega debela v IX. knjigi *Slave*,²⁸⁸ nekaj od teh še iz Jernejevega zapisa o obutvi iz leta 1639,²⁸⁹ le za Wolfganga Kajetana (Volfa) pa vemo, da je umrl šele potem, ko ga leta 1652 najdemo na seznamu novih učencev latinske šole v Rušah.²⁹⁰ Od tega sveta se je potemtakem poslovil največ pet let pred materjo. Pravilo, da so bili mrtvi, če jih ni v oporoki Ane Marije, seveda ne velja za otroke iz prvega zakona Jerneja Valvasorja. Leta 1657 jih je živelo vsaj pet, manj verjetno šest (tudi Hieronim),²⁹¹ a se je mačeha v oporoki spomnila le tistih dveh pastork, ki sta ji bili najbliže. Kot že znano, je najmlajša pastorka Marija Klara dobila nekaj živine in drugih premočnin. Ana Marija ji je iz svojega imetja iz hvaležnosti zapustila še sto kron s pojasnolom, da jo je Marija Klara med boleznijo zvesto in skrbno negovala. Enako vsoto je namenila drugi pastorki, Mariji Elizabeti, ki tedaj ni več živela na Mediji, temveč kot redovnica v samostanu klaris v Mekinjah. Dediščino naj bi po določilu v oporoki obe prejeli v gotovini v roku enega leta po mačehini smrti.

Ko je torej polihistorjeva mati umirala, je za gosposinjstvo na Mediji skrbela njegova polsestra Marija Klara, tedaj stara med 25 in 32 let, doma pa so bile še tri prave sestre, stare približno sedem, okoli 13 in kakšnih 23 let: Marija Izabela, Rozalija Konstancija in Ana Katarina, zadnji dve tako ali drugače »problematični«, naj-

²⁸⁵ Golec, *Valvasorjev izvor* (2. del), str. 220–221.

²⁸⁶ Prav tam, str. 245–246.

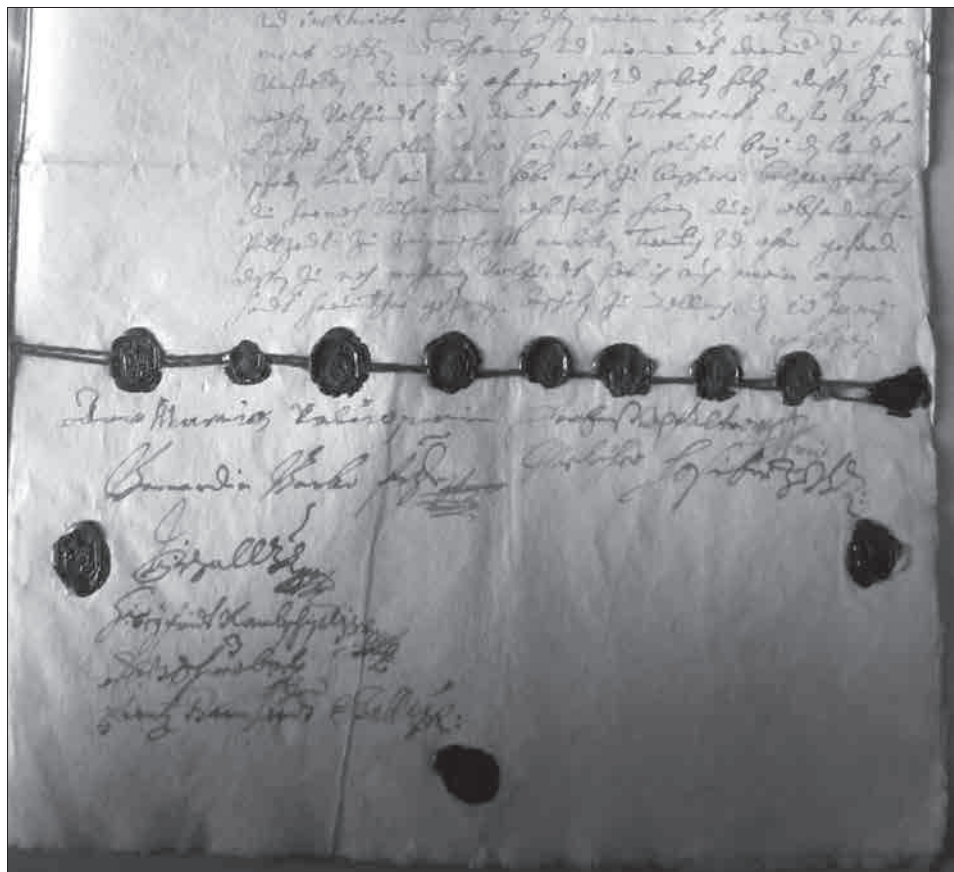
²⁸⁷ Golec, *Lažni Valvasor*, str. 25–26.

²⁸⁸ Valvasor, *Die Ebre IX*, str. 109.

²⁸⁹ Gl. op. 32.

²⁹⁰ ŽU Ruše, *Notata Rastensia etc.*, fol. 14v; prim. Mlinarič, *Seznam imen*, str. 138.

²⁹¹ O času rojstev in smrti vseh otrok Jerneja Valvasorja gl. Tabela 1.

Zaključek oporoke polihistorjeve matere Ane Marije Valvasor (1657).

brž telesno prizadeti. Dva mlajša brata, približno 13-letni Janez Herbard in še ne 11-letni Wolfgang Jernej, sta se šolala. Prvi, poznejši gospodar Medije, je šel tako kot Janez Vajkard na ljubljansko gimnazijo (najpozneje leta 1656),²⁹² najmlajši, bodoči duhovnik, pa je bil od leta 1655 učenec latinske šole v Rušah,²⁹³ enako kot med letoma 1652 in 1657 umrli Wolfgang Kajetan. Najstarejši pravi brat, 24-letni Janez Ditrih, je Valvasorjevo rodbino spravljal v jezo in ogorčenje zaradi izbire neplemiške neveste in doletela ga je materina »anatema«, izražena na smrtni postelji kot realna grožnja z razdedinjenjem. Tedaj se je ta »odpadli Valvasor« že odločil ostati na Štajerskem, kjer je (še) imel v zakupu gospodstvo Ojstrica. Spomnimo, da je njegovega in polihistorjevega bratranca Jurija Sigmunda Valvasorja prav tisto leto 4. avgusta zaradi enakega »delikta« – stanu neprimerne poroke – doletela še veliko hujša kazen. Na zahtevo sorodstva so mu kranjski deželni stanovi odvzeli deželanstvo in njegovo ime izbrisali iz matrike plemičev in deželanov.²⁹⁴ Nemara je to dejanje samo še spodbudilo Janeza Ditriha, da se je poročil in ostal onstran Trojan, tako kot je do

konca svojih dni živel zunaj Kranjske »razplemeniteni« bratranec Jurij Sigmund. Polihistor je trideset let pozneje zamolčal njuni odločitvi in tudi, kam sta odšla. Na Valvasorjevem rodovniku v IX. knjigi *Slave* je pri obeh le suho zapisal, da sta se iz dežele izselila.²⁹⁵

Vrnimo se k **zapuščini matere Ane Marije Valvasor**. Njen zapuščinski inventar z datumom 20. avgust 1657²⁹⁶ je prvo pričevanje o tem, da je vdova medtem preminila. Morda se je poslovila že kmalu po 10. juniju ali pa šele v začetku avgusta, ko je bil glede na datum inventarja najpoznejši čas za imenovanje inventurnih komisarjev. Nalogo so v imenu kranjskega ograjnega sodišča opravili bližnji graščaki, dva gospoda Raumschüssla in Melhior Hasiber, ki so se na pot podali s pisarjem. Inventuro so očitno najprej opravili v Ljubljani, čeprav so tamkajšnje premičnine navedene v inventarju čisto na koncu, vendar je spremni dopis ograjnemu sodišču datiran na Mediji, in to istega dne kot inventar, ta na začetni strani. Ne preseneča, da niso popisali nepremičnin kot takih, saj jih v tem času v zapuščinskih inventarjih praviloma pogrešamo, zato dajejo pogosto zmoten vtis, kot da bi bili pokojniki brez posesti. Da Ana Marija v Ljubljani ni imela hiše, smo ugotovili po drugi poti. Njene tamkajšnje premičnine so morale biti shranjene v nekem najetem stanovanju in sta jih zelo

²⁹² Ko je 8. septembra 1662 izpričan kot član jezuitske kongregacije Marije Vnebovzete, je bil v šestem, retoričnem razredu gimnazije (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 244). Če ni nobenega razreda ponavljal, se je nanjo vpisal jeseni 1656.

²⁹³ ŽU Ruše, Notata Rastensia etc., fol. 17v; prim. Mlinarič, Seznam imen, str. 140.

²⁹⁴ Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 48–49.

²⁹⁵ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 109.

²⁹⁶ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 130, fasc. XIV, lit. Z 4 1/2, 20. 8. 1657.

verjetno uporabljala brata Janez Vajkard in Janez Herbard, ki sta tedaj obiskovala jezuitsko gimnazijo. Šlo je za nekaj pohištva, kositrne in medeninaste posode, kuhinjskega posodja, posteljnine in platna, zelo malo je bilo ženskih predmetov in malo dokumentov.²⁹⁷

Pokojničin »listinski arhiv« je bil namreč shranjen na Mediji, skupno 30 enot (med temi tudi nekaj zavojev oziroma sklopov z več dokumenti), ki pa niso segale v čas pred pokojnično poroko (1632).²⁹⁸ Očetove listine, torej tudi vse starejše od četrto stoletja, je proti potrdilo že prej odnesel sin Karel iz prvega zakona, na čigar prošnjo so jih inventurni komisarji zdaj pregledali (revidirali) in jih pustili v njegovih rokah.²⁹⁹ Iz listin izvemo za že znane stvari, kot so Karlov zakup Gamberka od leta 1648 dalje, delitev Jernejevih premočnin v Ljubljani spomladi 1652, časovno neopredeljen najem stanovanja v hiši mestne tehtnice, ki je zmotno obveljala za polihistorjevo rojstno hišo, in drugo, česar zato ne kaže ponavljati. »Novi« so dokumenti o gospodarjenju Ane Marije Valvasor kot vdove, iz katerih izvemo, da se je upravljanju in gospodarstvu posvečala tudi sama osebno. Neposreden dokaz za to je omemba šestih pisalnih koledarjev (6 *Schreib Callender*), v katere je zapisovala prejemke in izdatke (*darinen der frauen see: annotierten Empfang- und ausgaben zufinden*).³⁰⁰ Še dve, sicer manj osebni navedbi kažeta, da se je s poslovanjem ukvarjala (tudi) sama: zapisi o tem, »kaj je gospa v tem ali onem prejela od medijskih podložnikov« ter »kaj je gospa prejela od podložnikov in kaj izdala«. ³⁰¹ Register zaostankov medijskih podložnikov³⁰² bi lahko nasprotno vodil kdo drug, denimo najet uradnik, kakršen je bil v Jernejevih zadnjih letih upravitelj Vincenc Šorman.³⁰³ Verjetno je v letih po Jernejevi smrti nastala nepodpisana cenitev Medije (*Ein vngefertigter bstandanschlag über daß Guett Gallenegkh*),³⁰⁴ pač iz potreb upravljanja s

pokojnikovo nerazdeljeno posestjo. Dejstvo, da je Karel tudi po očetovi smrti ostajal samo zakupnik in sodedič gospodarstva Gamberk, ne pa njegov popolni lastnik, se odraža v nedatirani »specifikaciji gamberskih podložniških zaostankov«, s katero se je Karel obvezal plačati, kolikor je od podložnikov treba pobrati.³⁰⁵ Vdova Ana Marija je torej gospodarila na Mediji, njen pastorek Karel Valvasor pa na Gamberku, oba le kot delna lastnika, sodediča, z obveznostmi do otrok oziroma sorojencev. O kakšnih nesoglasjih med njima ali urejanju zadev po sodni poti ne izvemo ničesar ne iz vdovinega zapuščinskega inventarja ne iz protokolov ograjnega sodišča, ki so iz tega časa ohranjeni sicer le za dveletno obdobje 1654–1656.³⁰⁶ Zato pa je Ana Marija v njih leta 1655 omenjena kot zakupnica Medije (*Bstandtinbaber der Herrschaft Gallenegkh*), in sicer v sporu za ribolovno pravico na istoimenskem potoku (šlo je za spor je za Mater-nusom Raumschüsslom, gospodom na Kolovratu).³⁰⁷ Iz njenega upravljanja je bil izvzet Gamberk, saj ga je Jernej dal že prej v zakup najstarejšemu sinu Karlu. Tako je bila torej Jernejeva posest po njegovi smrti v rokah dveh zakupnikov, Medija v posesti njegove vdove, Gamberk pa v rokah najstarejšega sina Karla iz prvega zakona. Vdovino upravljanje z Medijo je imelo sicer pravni temelj tudi v poročni pogodbi, po kateri je lahko uživala celotno možovo premočnin in nepremično premoženje leto in dan po njegovi smrti oziroma dokler ne prejme vsega, kar ji pripada.³⁰⁸ Ani Mariji je avtomatično pripadla vloga nujne varuhinje svojih nedoletnih otrok, ki je v virih sicer ne zasledimo, a zgolj zato, ker vdova ni imela odprtih nobenih pravnih poslov ali sporov, v katerih bi zastopala otroke.

Glavnino zapuščinskega inventarja polihistorjeve matere Ane Marije sestavljajo rubrike njenega premočnega imetja na Mediji. Težko bi govorili o bogastvu, zato pa o kar precejšnjem razkošju. Vdova je premo-gla nekaj gotovine in predvsem veliko ženskega nakita, zlatnine in srebrnine. Precej si je dala opraviti tudi z obleko. V medijskem dvorcu tudi sicer ni manjkalo raz-novrstnih predmetov, značilnih za takratno plemiško kulturo na Kranjskem in v širšem prostoru. Valvasorjevi so bili dobro založeni s posteljnino, odevjami, prepro-gami, prti, kositrnim, medeninastim, kuhinjskim ter drugim posodjem in podobnim.³⁰⁹ Zmoten bi bil vtis, da jim je manjkalo pohištva. Tega inventurni komi-sarji skoraj niso popisali, ker so stanje zgolj primerjali z Jernejevim inventarjem izpred šestih let in ugotovi-li, da manjkata samo dva stola in potovalna posteljica. Med popisanimi lesenimi predmeti so se poleg zvečine gospodarstvu namenjenih reči znašli stara lekarniška omarica, pisalna mizica in kopalna kad.³¹⁰ Sredi poletja je bilo v kaščah in kletih najti znatne količine raznih živil ter zalog prediva, lanu in usnja, le vino je šlo oči-

²⁹⁷ Prav tam, pag. 92–99. – V predalu neke omare so komisarji našli različna Rauberjeva in druga pisanja, med njimi nepodpisano poročno pogodbo zakoncev Valvasor (iz leta 1632) ter izvornik Jernejevega zapuščinskega inventarja (pag. 92–93).

²⁹⁸ Prav tam, pag. 3–10. – Pri rubriki listine (*Briefliche Vrkhunden*), ki je kot običajno na začetku inventarja, sicer ni izrecno navedeno, kje so komisarji dokumente popisali, a je dovolj očitno, da je šlo za Medijo, ker tej rubriki sledi popis tam-kajšnjih premočnin in ker listine niso navedene pri ljubljanski zapuščini. Kronološko prva je izvornik ženitnega pisma z dne 5. aprila 1632 (pag. 4/Nr. 5). Najzgodnejšega nastanka med dokumenti bi bila sicer poravnava med bratom Francem Adamom in Janezom Jakobom Rauberjema ter (sestrama, njunima mrzlima tetama) Regino Dorotejo Rasp in Ano Marijo Valvasor, datirana 15. maja 1631 (pag. 4/Nr. 4). Napaka v letnici je evidentna, saj Ana Marija tedaj niti še ni bila poročena. Dejansko je šlo za isti datum leta 1641 (Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 251).

²⁹⁹ Med popisanimi listinami je Karlovo nedatirano potrdilo, da je vzel k sebi očetova pisanja (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 130, fasc. XIV, lit. Z 4 1/2, 20. 8. 1657, pag. 6/Nr. 12). O tem, da so inventurni komisarji zapuščine Ane Marije na njegovo prošnjo revidirali listine, popisane v očetovem zapuščinskem inventarju, govori spremni dopis z istim datumom 20. avgust 1657 (pag. 101).

³⁰⁰ Prav tam, pag. 10/Nr. 30.

³⁰¹ Prav tam, pag. 8/Nr. 20, 10/Nr. 29.

³⁰² Prav tam, pag. 10/Nr. 28.

³⁰³ Gl. op. 128.

³⁰⁴ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 130, fasc. XIV, lit. Z 4 1/2, 20. 8. 1657, pag. 9/Nr. 22.

³⁰⁵ Prav tam, pag. 8–9/Nr. 21.

³⁰⁶ ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. 13, protokoli 1654–1656.

³⁰⁷ Prav tam, s. p., 11. 1. 1655.

³⁰⁸ Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 221.

³⁰⁹ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 130, fasc. XIV, lit. Z 4 1/2, 20. 8. 1657, pag. 11–31, 35–83. – Te rubrike ter zaloge živil in stanje živine je precej natančno povzel Radics, *Johann Weikhard*, str. 42–48.

³¹⁰ Prav tam, pag. 87–88.

tno že h koncu, ker ga ni bilo več kot po en sod rdečega in belega.³¹¹ Morda je temu botrovalo pomanjkanje moških pri hiši. Za pokojnim gospodom Jernejem je ostalo nekaj moških oblačil, ki so po besedah inventurne komisije »ob prejšnji delitvi« pripadla sirotam iz njegovega drugega zakona.³¹² Še bolj kot Jernejevi plašči, hlače in drugi kosi oblačil je moško roko pogrešalo orožje (*Mahns Wöhrn*), večinoma poškodovano in zarjavelo, skupaj 26 kosov raznih pušk in šest pištol.³¹³ Tudi jezdnim in vlečnim »konjskim silam« je očitno manjkal pravi gospodar. Poleg štirih konj so bili na Mediji še trije slabi, zelo malo vredni, ki se jih inventurnim komisarjem zato ni zdelo vredno popisati. Zapisali so, da bo Karel njihovo vrednost vnesel kot prejemek v »bodoči račun kot varuh sirot« (svojih mladoletnih polbratov in polsester).³¹⁴ V inventarju se je sicer znašlo precej živine in drugih domačih živali, večinoma z medijske pristave, a nemalo tudi s pristave v Podgorici pri Pečah. Samo stare in mlade goveje živine je bilo 63 glav, manj pa koz, ovc, svinj in razne perutnine.³¹⁵ Ko so komisarji delo že končali, jih je Karel poprosil, naj si ogledajo še ostrejša, »da v prihodnje sirotam ne bi bilo nič v škodo«. Strehe na gradu in kaščah so bile močno preperete, potrebne popravila in so na prenekaterem mestu zahtevale sploh novo kritino.³¹⁶

Niti najmanj ne preseneča, da v zapuščini Ane Marije Valvasor ni najti nobene knjige. Te se v zapuščinskih inventarjih kranjskih plemkinj iz tega časa pojavljajo zelo redko.³¹⁷ Ni dvoma, da je imel Jernej knjižnico, a po njegovi smrti so si očitno vse knjige razdelili sinovi. Kot smo videli, vemo za delitev njegovih premičnin v Ljubljani leta 1652 in tudi, da so se delila pokojnikova oblačila. Tem laže so v roke sinov prišle knjige. Samo ugibamo lahko, koliko jih je bilo leta 1657 še na Mediji, a jih inventurni komisarji niso popisali, ker so pripadale dijakom Janezu Vajkardu, Janezu Herbardu in Volfgangu Jerneju. Nedvomno jih je nekaj, če ne večino, odnesel najstarejši sin Karel, bodisi na Gamberk bodisi v Ljubljano. Kot vse kaže, so šli z njim tudi portreti družinskih članov. Če bi ostali na Mediji, bi se namreč gotovo znašli v popisu mačehine zapuščine. Zanimivo je, da ni v inventarju najti prav nobene slike in tako tudi ne portretov Jerneja in Ane Marije. Danes ohranjena portreta polihistorjevih staršev in šest portretov drugih Valvasorjev – od tega upodobitve štirih oseb, umrlih do leta 1649 – so bili narejeni pozneje na podlagi starejših predlog.³¹⁸ A kje so bile te predloge leta 1657? Ker

so vse portrete pozneje odkrili v lasti potomcev Karla Valvasorja,³¹⁹ lahko za zdaj sklepamo le, da je njihove predloge odnesel po očetovi smrti ta njegov najstarejši sin. Na Mediji jih ni bilo niti leta 1681, ko je umrl tedanji gospodar, polihistorjev mlajši brat Janez Herbard. Še več, v njegovem zapuščinskem inventarju ni najti nobene knjige, čeprav je končal jezuitsko gimnazijo.³²⁰ V zapuščini njegove in polihistorjeve matere Ane Marije so četrto stoletja prej popisali od upodobitev le majhno le-

Reisp pa sklepal, da je galerija po vsej verjetnosti nastala iz ambicij, ki jih je vzbudila leta 1690 sklenjena zakonska zveza Janeza Karla z grofico Auersperg (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 64). Kronološko zaporedje upodobljencev je naslednje: 1) Emerencijana Valvasor, rojena Khisl († 1572), žena prvega kranjskega Valvasorja Janeza Krstnika († 1581) in torej samo po imenu sorodnica poznejših kranjskih Valvasorjev (NG S 571); 2) Neža Valvasor, rojena pl. Scheyer (ok. 1560–ne pred 1627) (NG, S 948); 3) Jernej Valvasor (ok. 1596–1651) (NG S 944); 4) Marija Elizabeta Valvasor, rojena pl. Dornberg († 1630–32) (NG, S 942); 5) Ana Marija Valvasor, rojena pl. Rauber (ok. 1610–1657) (NG S 945); 6) Ana Kristina Valvasor, rojena baronica Schrattenbach (ok. 1627–1649) (NG S 947); 7) Janez Karel baron Valvasor (1664–1741) (NG, S 943) in 8) Ana Elizabeta baronica Valvasor, rojena grofica Auersperg (1672–ne pred 1729) (NG, S 946). – Kot je ugotavljal že Reisp, v vrsti upodobljenih prednikov manjkajo polihistorjev ded Hieronim, stric Karel in njegova druga žena Ana Rozina, rojena Barbo; o portretu zadnje, prav tako shranjenem na Plankenwartu, je Radics še poročal leta 1877, dvajset let zatem pa ne več (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 64).

319 Za ohranitev portretov gre dobršen del zaslug rodbini Stürgkh. Grad Plankenwart je prišel ponovno v njeno last leta 1791, dve leti zatem, leta 1793, pa je postal njegov gospodar Karel Anton grof Stürgkh (1764–1825), soprog Marije Kristine grofice Gaisruck (1767–1839), vnukinje zadnjega belneškega Valvasorja Karla Jožefa (1708/10–1761), vnuka polihistorjevega polbrata Karla. Plankenwart je bil del Stürgkhovega fideikomisa, a ga je morala vdova Marija Kristina leta 1826 prodati (o lastnikih Wiesflecker, Im alten und im neuen Österreich, str. 124–125; Schmutz, *Historisch-topographisches Lexicon. Dritter Theil*, str. 159). Ko je grofica Gaisruck, v Celovcu rojena potomka kranjskih Valvasorjev, prepustila grad v tuje roke, je tam nedvomno pustila tudi galerijo portretov ali vsaj njen del. Poročila o njih imamo od srede 19. stoletja, dotlej pa ni o portretih znanega ničesar vse od leta 1761, ko so v zapuščini Karla Jožefa barona Valvasorja popisali 33 družinskih portretov, po večini v njegovi hiši v Ljubljani (19) in nekaj manj na Belneku (14) (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 118, fasc. XXXXVII, lit. U–V–37, 30. 7. 1761, pag. 36, 38, 39, 41, 108). Koliko je bilo tedaj med njimi upodobitev Valvasorjev, bo žal ostalo neznanka. Ni pa dvoma, da gre med temi 33-timi iskati tudi devet oljnih upodobitev Valvasorjev enake velikosti, pozneje evidentiranih na Plankenwartu. O portretih članov Valvasorjeve rodbine pred letom 1761 ni poročil, ker ne poznamo zapuščinskih inventarjev Karla Valvasorja († 1697) in njegovega sina Janeza Karla († 1741), ampak je prvi popis zapuščine kakšnega Valvasorja iz belneške veje šele omenjeni inventar vnuka Karla Jožefa († 1761). Radics, ki ni poznal potomstva njegove hčerke Marije Antonije baronice Valvasor (1749–1813) in njene sorodstvene povezave s Stürgkhi, je zmotno sklepal, da so prišli portreti na Plankenwart prek sorodstvene zveze Auersperg–Stürgkh (Radics, Valvasor-Studien XXXIII, str. 489), Reisp pa vprašanja provenience ni načel.

320 ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–6, 12. 8. 1681. – Imel je 34 slik, največ krajinskih in »poetskih« ter nekaj malega nabožnih (prav tam, pag. 38–39). – O Janezu Herbardu kot dijaku zadnjega razreda ljubljanske gimnazije gl. op. 292.

311 Prav tam, pag. 83–86.

312 Prav tam, pag. 32–33.

313 Prav tam, pag. 34.

314 Prav tam, pag. 90. – O konjih govori spremni dopis inventurnih komisarjev (pag. 102).

315 Prav tam, pag. 90–92.

316 Prav tam, pag. 102–103.

317 Od 28 zapuščinskih inventarjev kranjskih plemkinj, umrlih v desetletjih 1651–1660 in 1701–1710, jih knjige izkazuje samo 5 ali 17,9 %; v prvem desetletju, ko je umrla tudi Ana Marija Valvasor, je imela knjige le ena plemkinja, in to zgolj štiri (Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 85).

318 Portreti članov Valvasorjeve rodbine so znani od srede 19. stoletja, ko so bili shranjeni na gradu Plankenwart pri Gradcu (o historiatu Reisp, *Kranjski polihistor*, prav tam, str. 292, op. 63 in 64). Radics jih je označil kot delo dobrega mojstra iz 18. stoletja (Radics, Valvasor-Studien XXXIII, str. 489),

seno razpelo.³²¹ Posebne rubrike »Slike« v inventarju ni, vse ostale upodobitve pa najdemo v rubriki »Tapiserijer« (*Tapezerejen*). Teh je sicer popisanih le osem, pet velikih in tri majhne, medtem ko so vse druge zajete v zapisu, da stanje ustreza tistemu v Jernejevem inventarju.³²²

Inventar medijske graščakinje ne odraža v celoti materialnega stanja, kakršno je bilo na Mediji pred Jernejevo smrtjo dobrih šest let prej. Del premičnin so dediči, otroci iz prvega zakona, potrjeno že raznesli. Spomniti je treba tudi na poročno pogodbo med zakoncema iz leta 1632, po kateri je od premičnin, vključno s srebrnino, pripadla vdovi tretjina, otrokom iz obeh zakonov pa dve tretjini.³²³ V kolikšni meri so stvar udeležili že pred vdovino smrtjo, ne vemo in tudi ne, kolikšen je bil delež Ane Marije na nepremičninah. Če nič drugega, je imela do moža neporavnano terjatev 4.000 goldinarjev, ki mu jih je posodila leta 1640 (ko je kupoval Gamberk). Zadolžnica v njenem zapuščinskem inventarju namreč ni označena kot poravnana.³²⁴

Z materino smrtjo je šestnajstletni Janez Vajkard, dotlej sodedič očetove zapuščine, postal še sodedič njene zapuščine, seveda s pridržkom, da jo lahko zahteva ob doseženi polnoletnosti ali izjemoma prej, če se poroči oziroma vstopi v samostan. Neodgovorjeno ostaja vprašanje, koliko mu je pripadlo skupaj po obeh starših. Očetov delež je bil vsekakor večji, glede na to, da je bil Jernej lastnik medijske in gamberske posesti. Ni oprijemljivih podatkov, o koliko tisoč goldinarjih je govor. Šlo je za najmanj 1.600 goldinarjev, glede na podatek, da je mati v oporoki zahtevala, naj se tolikšna vsota, ki jo je že izročila sinu Janezu Ditrihu, temu odračuna od dediščine po očetu. Dejansko je moral Janez Vajkard dobiti iz očetove dediščine vsaj nekaj tisočakov. Po materi pa je polihistor torej tako kot mlajša brata Janez Herbard in Wolfgang Jernej podedoval tretjino celote, potem ko je mati od te odštela v svoji oporoki dedne deleže hčerkam in dvema pastorkama. Razdedinjeni najstarejši brat Janez Ditrih se kot četrti enakopravni dedič ni pridružil ostalim trem bratom, ker se je poročil s plebejko in s tem izgubil pravico do dedovanja. Kot smo videli, bi se po določilu v materini oporoki lahko enako zgodilo tudi drugim trem. Če bi denimo Janez Vajkard prestopil v drugo vero ali vzel za ženo svojemu stanu neprimerno žensko, ne bi dobil ničesar. Tako pa si je z bratoma in najmlajšo sestro delil na četrtine živino in srebrnino, z bratoma pa na tretjine ostale materine premičnine, potem ko so si določene stvari razdelile sestre in polsestra. Upošteva je, da je Marija Izabela dobila poleg premičnin 2.000 goldinarjev v gotovini, je moral biti delež Janeza Vajkarda temu ustrezno večji. Glavnina njegove dediščine po obeh starših, vsekakor vsaj 5.000 goldinarjev, a raje več, je bila zajeta v posesti.

Karel je torej ob mačehini smrti postal **varuh svojih polbratov in polsester** iz očetovega drugega zakona,³²⁵

med njimi tudi šestnajstletnega Janeza Vajkarda. Sam je z družino prebival deloma v Ljubljani in deloma na Gamberku, ki ga je imel od očeta v zakupu že od leta 1648.³²⁶ Janez Vajkard je v XI. knjigi *Slave* v opisu dogajanj na Gamberku »pred približno 29 ali 30 leti« – 1658–1660 – zapisal, da je Karel tedaj »to gospostvo regiral in je bil naš jerob ali varuh« (*unser Gerhab (oder Vormund) war*).³²⁷ Formulacija se ujema z oznako v sporu med njim in Janezom Jurijem pl. Palmburgom (1658), kjer je Karel imenovan »postavljeni varuh Valvasorjevih sirot«, šlo pa je za Palmburgove terjatve oziroma hipoteko na gamberskem gospostvu.³²⁸ Po razpoložljivih virih ni bil nikoli pravi oziroma popolni lastnik Gamberka, ampak je imel tega do zadnjega kot sodedič po očetu v skupnem lastništvu z brati in sestrami.³²⁹ V njihovem imenu je z gospostvom še naprej upravljal kot zakupnik,³³⁰ kar je bil že zadnja leta očetovega življenja, le da je imel zdaj kot varuh mladoletnih sodedičev precej večjo odgovornost. V kranjski imenjski knjigi, znani po neažuriranosti, pa rodbina Valvasor, kot že vemo, sploh nikoli ni bila vpisana kot lastnik Gamberka.³³¹

Po polihistorjevih besedah v opisu Medije, »si je naš najstarejši brat Karel« po smrti mačehe Ane Marije »pridobil« tudi Medijo (*handelte es [...] an sich*), »nam ostalim pa izplačal naše deleže«. ³³² Kdaj natanko se je to zgodilo, razpoložljivi viri ne povedo, zlasti ker nimamo Karlovega zapuščinskega inventarja. Kot vse kaže, je do reguliranja Karlovega statusa in njegovih obveznosti do sorojencev prišlo leta 1658, ko so ocenili vrednost Medije,³³³ Karel pa je nato še istega leta nekemu bodočemu duhovniku sam podelil mizni naslov na medijsko posest.³³⁴ V kranjski imenjski knjigi prenos posesti na Karla sploh ni zabeležen,³³⁵ ker je šlo za spremembo

tarju Ane Marije Valvasor je opozoril tudi Radics, *Johann Weikhard*, str. 53. – Za tem je prvič izpričan kot »varuh sirot pokojne Ane Marije Valvasor« naslednje leto v dekretu deželnih stanov (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 895, sejni zapisniki 21, 1654–1673, fol. 96v, 14. 8. 1658).

³²⁶ O zakupu Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 228.

³²⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 161.

³²⁸ StLA, IÖ Reg., Cop 1658–II–29, 7. 2. 1658.

³²⁹ Čemšeniški mitničar Hans Textor v pismu iz leta 1659 imenuje Karlovega brata Franca Adama sodedič: »dessen mit interessierte Erb vnd Bruder« (StLA, IÖ HK, 1659–I–25, 29. 3. 1659). V protokolih ograjnega sodišča je Karel še sredi šestdesetih let označen kot »cum benef. leg. et Inuent. erclärter vätterlicher Erb«, torej kot prvi med očetovimi dediči (ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. 14, protokoli 1664–1667, s. p., 6. 2. 1665).

³³⁰ Kot zakupnika, »derzeit Bestand Inhaber der Herrschaft Gallenberg«, ga imenuje že omenjeno pismo mitničarja Textorja spomladi 1659 (gl. prejšnjo opombo).

³³¹ Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 227.

³³² Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 165.

³³³ V zapuščinskem inventarju poznejšega lastnika Medije, Adama Sigfrida barona Valvasorja iz Adamove rodbinske veje, je naveden prepis cenitve Medije (*Ein Bstandt anschlags abschrüfft*) z datumom 6. avgust 1658 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–10, 24. 10. 1699, pag. 28/Nr. 36).

³³⁴ Listino o podelitvi miznega naslova na gospostvo Medija (*ad Dominium Gallenege*) je Karel izdal v Ljubljani 22. novembra 1658 Mihaelu Vihteliču (NSAL, NSAL 100, KAL, fasc. 11/54, 22. 11. 1658).

³³⁵ Po letu 1641 ni pri imenjski renti Jerneja Valvasorja nobenih sprememb (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1661), fol. 58v).

³²¹ Razpelo je navedeno v rubriki »Raznovrstne premičnine«, kjer je sicer največ orodja, sicer pa še stekleni kozarci, dve uri in dve ženski sedli (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 130, fasc. XIV, lit. Z 4 1/2, 20. 8. 1657, pag. 83).

³²² Prav tam, pag. 75.

³²³ Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 221.

³²⁴ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 130, fasc. XIV, lit. Z 4 1/2, 20. 8. 1657, pag. 4/Nr. 3.

³²⁵ Na ta podatek iz spremnega dopisa k zapuščinskemu inven-

lastništva znotraj družine. Tudi v naslednjo imenjsko knjigo so preprosto prenesli Jernejevo imenjsko rento, o novem lastniku, sinu Janezu Herbardu, pa priča šele prvi vpis posebne spremembe iz leta 1672, ko je Janez Herbard dokupil neko hubo.³³⁶

Vsi bratje in sestre niso prejeli dediščine hkrati in tudi ne kmalu po materini smrti, saj so bili po večini mladoletni še več let po njenem odhodu v večnost in kot takšni pod Karlovim varuštvo. Najstarejši polbrat in varuh jih je torej izplačal postopoma, ko so bili pri posamezniku za to izpolnjeni pogoji (polnoletnost, poroka), znanega pa je o tem komaj kaj.³³⁷

Skoraj vse vedenje o tem je zajeto zgolj v zapisu v XI. knjigi *Slave*, da je Medijo po materini smrti (1657) pridobil »moj najstarejši brat Karel, nam ostalim pa izplačal naše deleže«. Iz tega gre sklepati, da so prejeli dediščino, še preden je Karel »pred približno 19 leti« (okoli 1670) »prodal Medijo mojemu drugemu bratu Herbardu«.³³⁸ A po drugi strani je sestra Marija Rozalija, malo mlajša od polihistorja, prejela dediščino po materi šele leta 1675.³³⁹ Dobršen del dediščine Valvasorjevih otrok je bil seveda vsebovan v očetovi zemljiški posesti, s katero je Karel razpolagal kot sodedič in je pripadala gospodstvu Gamberk ter posesti Medija. Oba gradova je slednjic izgubil, Gamberk že kmalu po macehini smrti, rodno Medijo pa leta 1669 ali 1670, ko jo je prodal polbratu Janezu Herbardu.³⁴⁰ Kaj natanko se je zgodilo s Karlovim lastništvom Gamberka, je polihistor zamolčal,³⁴¹ tako kot je bil v *Slavi* nasploh uvideven glede »sramotnih« prenosov lastništev. Da je imel Karel pri upravljanju Gamberka težave, je Janez Vajkard sicer nakazal, ko je po opisu omenjenega čudežnega dogodka izpred približno treh desetletij zapisal, da so se podložniki gamberškega gospodstva predtem dolgo puntali.³⁴² Nasprotno je pri Mediji brez nadaljnjega povedal, da je (pol)brat Karel »pred približno 19 leti« grad prodal drugemu bratu Janezu Herbardu.³⁴³

»Gamberška zgodba« rodbine Valvasor se je konča-

la, in to slabo, še v času, ko se je Janez Vajkard odpravljal na svoje prvi mladostno potovanje ali pa je ravno že odrinil od doma. Imela je sicer nadaljevanje, ki je trajalo še vse do sedemdesetih let in se ga bomo še dotaknili na drugem mestu, v osnovi pa je bila zaključena že leta 1660. Po manj kakor dveh desetletjih so Valvasorji gospodstvo izgubili. Tako kot se je stvar slabo začela, saj se je oče Jernej zelo hitro po nakupu Gamberka (1640/41) zapletel v spor s podložniki, zlasti s kosezi, se je slabo tudi iztekla, skoraj ves vmesni čas pa so si sledili prepiri in druge težave. Potem ko je Jernej leta 1648 izšel iz spora s podložniki kot zmagovalec³⁴⁴ in so se se njegovi podaniki začasno umirili, so do Jernejeve smrti 1651 opravljali dotlej sporno tlako in plačevali naklade, nato pa so Karlu to pravico nemudoma začeli odrekati in se z njim spustili v večletni spor.³⁴⁵ V petdesetih letih govori o Karlovih davčnih zaostankih³⁴⁶ in o neposlušnih podložnikih, ki svojemu gospodu niso plačevali davka in kontribucije. Vojaška eksekucija zoper podložnike leta 1655 je bila, kot vse kaže, neuspešna ali odložena.³⁴⁷ Poročila kažejo Karla po eni strani kot (pre)mehkega in nemočnega v boju s trdovratnimi podložniki, med katerimi so bili najbolj uporni zagorski kosezi.³⁴⁸ Po drugi strani pa si je nakopal še dodatne, verjetno nepotrebne težave s čemšeniškim komornim

³⁴⁴ Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 227.

³⁴⁵ Spor je precej natančno opisan v poročilu notranjeavstrijske vlade z dne 16. julija 1660, sicer v obliki kratkih povzetkov dokumentov, na katere se sklicuje (StLA, IÖ Reg., Gut 1660–VII–9, 16. 7. 1660). Kot navaja, naj bi podložniki do leta 1651 opravljali tlako in plačevali naklade (*Anlagen*), kakor so se poravnali »pred 28 leti«, torej leta 1632. Toda zoper obveznost tlake so se še za Jernejevega življenja začeli ponovno pritoževati v Gradcu, kot izvemo tik po njegovi smrti (prav tam, Cop 1651–IV–74, 29. 4. 1651). Naslednje leto je Karel prosil vlado za posredovanje, ker so kosezi v Zagorju in vsi podložniki Gamberka odklanjali tlako, na neznan način pridobili prepis urbarja še iz časa zastavnega imetništva gospodstva (pred 1620) in našli oporo v nekem odvetniku. Zaradi zbiranja podložnikov naj bi se bilo bati upora (*einer Rebellion zu besorget sey*) (prav tam, Cop 1652–VII–114, 19. 7. 1652).

³⁴⁶ Tisti del davčnih zaostankov, ki je šel v vicedomski urad v Ljubljani (komorni davek), je leta 1653 znašal 728 goldinarjev brez 180 goldinarjev kazni. Karel je slabo polovico še isto leto poravnal v denarju, preostali del v obliki voženj žita v Idrijo, dvorna komora v Gradcu pa mu je spregledala polovico kazni (StLA, IÖ HK, 1653–IX–49, 17. 12. 1653). O vicedomskih zaostankih iz časa, ko je imel Gamberk Karel Valvasor, je govor še pozneje, pod novim lastnikom in zakupnikom (ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. 14, protokoli 1664–1667, s. p., 27. 8. 1665).

³⁴⁷ 24. julija 1655 je Karel poročal graški vladi o trdovratnem nasprotovanju gamberških podložnikov, da bi plačali zaostali davek in kontribucijo, in to kljub njenemu ukazu. Celó grožnjo z vojaško eksekucijo naj bi zasmehovali. Vlada je 30. avgusta sklenila poslati na gamberško gospodstvo 70–80 vojakov, ki naj bi teden do dva ostali kvartirani po vaseh, mirno opazovali razmere, ne da bi razkrili namen svojega prihoda, polovili kolovodje in jih postopoma skrivaj spravili v Ljubljano (StLA, IÖ Reg., Cop 1655–VIII–140, 30. 8. 1655). O izvedbi eksekucije in njenih uspehih ni poročil.

³⁴⁸ Poročilo notranjeavstrijske vlade 16. julija 1660 povzema zadnje Karlove pritožbe kranjskemu deželnemu glavarju kot zelo resnirane; podložniki se niso menili ne zanj ne za ukaze, ravnali naj bi po pravilu močnejšega, ki lahko krađe, ropa in zatira šibkejšega (StLA, IÖ Reg., Gut 1660–VII–9, 16. 7. 1660).

³³⁶ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 100.

³³⁷ V zapuščinskem inventarju Janeza Herbarda Valvasorja, ki je od polbrata Karla leta 1669 ali 1670 kupil Medijo, najdemo regest potrdila (odpovednega pisma) sestre Rozalije Konstancije z dne 10. januarja 1675, da je (od brata Janeza Herbarda) prejela dediščino po materi (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–6, 12. 8. 1681, pag. 10/Nr. 21).

³³⁸ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 165.

³³⁹ Gl. op. 337.

³⁴⁰ O Mediji pravi Valvasor pri opisu gradu, da ga je Karel »pred približno 19 leti« prodal drugemu bratu (dejansko polbratu) (Janezu) Herbardu (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 165). Sodeč po polihistorjevi navedbi na prejšnji strani, da mu je prva žena umrla »še pred enim letom« (str. 164), postavljamo nastanek opisa Medije neizpodbitno v leto 1688. Toda »približno 19 let« od tedaj pomeni še vedno samo okoli leta 1669 in ne zagotovo tega leta. Vse kaže, da je Karel odstopil prodano Medijo Janezu Herbardu najpozneje jeseni 1670. V zapuščinskem inventarju Karlovega vnuka Karla Jožefa barona Valvasorja je namreč regest poravnalne pogodbe med bratom »die Abtretung des Guts Gallenekh betr.«, sklenjene 20. novembra 1670 v Ljubljani (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 118, fasc. XXXXVII, lit. U–V–37, 30. 7. 1761, pag. 88/Nr. 33).

³⁴¹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 159.

³⁴² Prav tam, str. 162.

³⁴³ Prav tam, str. 165.

mitničarjem Hansom Textorjem, s tem ko je mitničarju v nasprotju z utečeno prakso prepovedal sečnjo drv na gamberskih tleh. Določeno besedo na Gamberku je imel Karlov mlajši brat Franc Adam, ki je očitno upravljal gospodstvo v bratovi odsotnosti in čigar aroganca do mitničarja in dvorne komore navaja k sklepanju, da je bil verjetno še manj popustljiv do podložnikov.³⁴⁹ Ti so se sklicevali na domnevne stare pravice, jih dokazovali s prepisom urbarja,³⁵⁰ spretno zavlačevali rešitev spora in slednjič dočakali, da zadeva še leta 1660 ni bila rešena, Karel Valvasor pa ne več njihov gospod.³⁵¹ Vzporedno s prepri s podložniki in z mitničarjem je tekla še tretja zgodba, ki je prav tako ne poznamo v celoti, nazadnje pa je bila odločilna za slab zaključek – izgubo Gamberka. Karel je imel smolo, da oče Jernej ob nakupu Gamberka od grofa Paradeiserja (1640) ni v kupnem pismu dovolj zaščitil svojih pravic. Sredi petdesetih let je namreč Janez Jurij pl. Palmburg pred kranjskim ograjnim sodiščem tožil Paradeiserjevega sina za dolg več kot 55.000 goldinarjev. Kot je mogoče razumeti skope zapise v protokolih, je toženi grof hotel prevaliti terjatev 17.000 goldinarjev na gambersko posest, česar se je Karel kot imetnik (*Possessor*) gospodstva Gamberk otepal, nato pa nas protokoli jeseni 1656 zapustijo.³⁵² V začetku leta 1658 je Janez Jurij pl. Palmburg prosil notranjeavstrijsko vladu v Gradcu, naj mu kot hipoteko izroči Gamberk za čas do končanja pravde, če bo Karel z zadevo še naprej zavlačeval.³⁵³ Kot kaže, se je

pravda za Karla Valvasorja iztekla slabo. Prav Palmburg je bil namreč pozneje tisti, ki je od kranjskih deželnih stanov dobil »stanovsko pravico« (*Landtschaft Jus*) nad Gamberkom oziroma njegovo glavino.³⁵⁴ Kako in kdaj natanko so deželni stanovi Karlu Gamberk zarubili in podelili »stanovsko pravico« tistim, ki so poravnali Valvasorjeve davčne zaostanke in druge dolgove, ne vemo. Poročilo notranjeavstrijske vlade 16. julija 1660 govori o Karlu še kot o lastniku Gamberka (*als eigenthumbem*), a je imel tedaj na posesti prejkone le še manjši lastniški delež. Ali pa so ga v Gradcu imenovali lastnik zgolj zaradi spora s podložniki, v katerega je bil (predtem) vpleten kot njihov zemljiški gospod. Isti vir se sklicuje na Karlove pritožbe deželnemu glavarju, po katerih »so podložniki spravili gospoda Valvasorja kot svojo zemljiško gosposko do tega, da so ga (deželni stanovi) zaradi nakopitvenih podložniških (davčnih) zaostankov rubili, ga odstavili s celotnega gospodstva Gamberk (*der völligen Herrschaft Gallenberg endtsezt*) (!) in stanovsko pravico (*das Landtschafft Jus*) že izročili Ljubljancanom« (*denen v. Laybach*).³⁵⁵ V resnici so davčni zaostanki predstavljali le del Karlovih bremen, zaradi katerih je Gamberk izgubil. Z Ljubljancani gre razumeti več pravnih oziroma fizičnih oseb, ki so jim stanovi v zameno za poravnane dolgove podelili »stanovsko pravico«, med njimi konec leta 1659 samostanu klaris za dobrih 12.000 goldinarjev za dobo šestih let.³⁵⁶ Kot vse kaže, je moral Karel še pred sredo leta 1660 v celoti zapustiti gambersko posest, je pa imel na Gamberku še naprej delež, terjatev do že znanega Janeza Jurija pl. Palmburga v višini dobrih 9.451 goldinarjev. O tej beremo prvič, ko je Palmburg sredi leta 1661 prepuštil »stanovsko pravico« nad gospodstvom Gamberk v triletni zakup Janezu Antonu baronu Löwenburgu.³⁵⁷ Zadnji je mož, o katerem

³⁴⁹ Franc Adam Valvasor je jeseni 1654 z dvema služabnikoma na cesti pri Čemšeniku zasegel mitničarjevemu hlapcu voz drv in konja, pri tem pa grozil s pištolo in bodalom. Karel, ki mu je mitničar poslal na Gamberk sla z vprašanjem, ali gre za njegov ukaz, se je ogradil le od bratove uporabe orožja, sicer pa domnevno prek grajskega »amtmana« prepovedal okoliškim podložnikom, da bi mitničarju prodajali drva ali na gamberskih tleh pasli njegovo živino, sicer jim bo drva zaplenil, živino pa pobil in postrelil (StLA, IÖ HK, 1659–I–25, 4. 11. 1654, 29. 3. 1659). Franc Adam se na ukaze komornega prokuratorja in vladnega svetnika, naj pride na zaslivanje v Gradec, ni odzival vsaj štiri leta; po mitničarjevem poročanju naj bi nadaljeval z grožnjami in izjavil, da je njegov gospod deželni glavar na Kranjskem, ne pa dvorna komora (prav tam, 1655–II–36, 3. 2. 1655; 1658–IV–32, 11. 4. 1658; 1659–I–25, 6. 10. 1658, 29. 3. 1659; StLA, IÖ Reg., Cop 1655–IV–28, 5. 4. 1655; Cop 1656–III–87, 20. 3. 1656). – Mitničar Hans Textor je leta 1655 zatrjeval, da je drva na spornem kraju nemoteno sekal že 27 let, leta 1659 pa, da je to pravico v miru užival 32 let (torej od leta 1627/28), kakor že prej njegovi predhodniki. Mož je natanko tisti, o katerem je Radics na podlagi spisov notranjeavstrijske vlade ugotavljal, da je bil glavni krivec za uboj čemšeniškega župnika leta 1644 (Radics, *Johann Weikhard*, str. 39–40, gl. tudi Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 227–228). Natančneje o sodnem procesu, ki ga je vodil Jernej Valvasor: Radics, Valvasor-Studien XVIII–XX. Kot vse kaže, jo je Textor tedaj odnesel nekanzovan ali le z blago kaznijo, saj mu niti ni bilo treba zapustiti mitničarske službe.

³⁵⁰ StLA, IÖ Reg., Cop 1652–VII–114, 19. 7. 1652.

³⁵¹ Zadeva je opisana v poročilu notranjeavstrijske vlade 16. julija 1660, po katerem so si podložniki iz trdovratnosti in zlobe izmišljali vedno nove izgovore, samo da se jim ne bi bilo treba soočiti s komisijo o (StLA, IÖ Reg., Gut 1660–VII–9, 16. 7. 1660). Po istem viru je Karel medtem Gamberk že izgubil (gl. op. 355).

³⁵² ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. 13, protokoli 1654–1656, s. p., 7. 1. 1656 (več obravnav).

³⁵³ StLA, IÖ Reg., Cop 1658–II–29, 7. 2. 1658.

³⁵⁴ Gl. op. 357.

³⁵⁵ StLA, IÖ Reg., Gut 1660–VII–9, 16. 7. 1660.

³⁵⁶ Za podelitev »stanovske pravice« klarisam izvem dobrih pet let pozneje, ko je poverjeniški urad kranjskih deželnih stanov 20. aprila 1665 ugodil Karlovi prošnji, da »stanovsko pravico«, ki jo ima samostan klaris od 20. decembra 1659 za 12.302 goldinarja, po izteku šestih let 20. decembra 1665 podeli njemu, in sicer proti plačilu navedene vsote (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., š. 897, sejni zapisniki 23, 1663–1665, fol. 100v). Podelitve pravice klarisam in podelitve drugih »stanovskih pravic« za Gamberk v stanovskih sejnih zapisnikih ni najti, ker tega vanje niso vpisovali dosledno (prim. prav tam, š. 894, sejni zapisniki 20, 1653–1659; š. 895, Isejni zapisniki 21, 1654–1673; š. 896, sejni zapisniki 22, 1657–1662). – »Stanovska pravica«, ki jo je uveljavil samostan klaris, je skoraj brez dvoma izvirala iz Karlovega posojila 10.000 goldinarjev, ki ga je najel pri klarisah pred marcem 1651. Šlo je za sredstva iz ustanove dr. M. F. Hillerja, namenjene gradnji samostana v Ljubljani v letih 1648–1656. O posojilu: Radics, Valvasor-Studien XI, str. 2013; XII, str. 2021–2022.

³⁵⁷ Palmburg in Karel Valvasor sta 9. aprila 1661 sklenila poravnalno pogodbo o prepuštvu stanovske pravice nad gospodstvom Gamberk v zakup za tri leta (ARS, AS 309, Zap. inv., š. 81, fasc. XXXIV, lit. P 39/I, 15. 1. 1665, pag. 5/Nr. 6). Istega dne, 3. junija 1661, ko sta pogodbo o triletnem zakupu sklenila Palmburg in baron Löwenburg (prav tam, pag. 3/Nr. 3), je Löwenburg izstavil Palmburgu obligacijo zaradi odstopa stanovske pravice za gospodstvo Gamberk, prevzete od Karla Valvasorja, v višini dobrih 9.451 goldinarjev (prav tam, pag. 4/Nr. 5). Na podlagi navedenih registrov v Palmburgovem zapuščinskem inventarju in Valvasorjeve navedbe v *Slavi*

je Janez Vajkard v opisu Gamberka spretno navedel, da je Gamberk »potem prišel« v njegove roke (*gelangte sie an*), ni pa kot gospodarja v vmesnem času – med svojim očetom Jernejem in baronom Löwenburgom – omenil ne polbrata Karla ne Palmburga.³⁵⁸ Löwenburg je dejansko vseskozi, še dobro desetletje, ostajal le zakupnik Gamberka.³⁵⁹

Karlu je po izgubi Gamberka ostala bližnja rodna Medija skupaj z obveznostmi do sorojencev. Nič ne kaže, da bi se z mlado družino veliko zadrževal na obeh zasavskih gradovih, saj so se mu vsi otroci večinoma rojevali v Ljubljani,³⁶⁰ kjer se je ambiciozni Karel nato sredi šestdesetih let voljno vpregel v deželne javne funkcije.³⁶¹ Gospodarstvo na Gamberku ali nemara kar na obeh posestih je po vsem sodeč prepuščal neporočenemu bratu Francu Adamu, umrlemu že leta 1663.³⁶² Gospodinjstvo na domačem medijskem gradu pa je najbrž tudi po mačehini smrti (1657) ostalo na plečih polihistorjeve neporočene polsestre Marije Klare, ki je v boleznih skrbela že za mačeho, polihistorjevo mater.³⁶³ Kdo vse je prebival na Mediji ter kakšno vzdušje in razmere so vladali na gradu po smrti matere oziroma mačeha Ane Marije, pa lahko spričo skopih virov le domnevamo.

Ni potrjeno, da bi mladi Janez Vajkard Valvasor kdaj prebival pri bratu Karlu na bližnjem Gamberku. Opis dogodka, ki se je zgodil eno leto po dogodku »pred približno 29 ali 30 leti« in malo preden se je mladenič odpravil na večletno potovanje, ne daje najbolj natančne informacije o tem, kaj pomeni: »ko sem bil ravno doma« (*als ich damals eben dabeim war*). Čeprav je Karel tedaj upravljal Gamberk in bil »naš jerob ali varuh«, kot ga Janez Vajkard imenuje v zvezi s tem dogodkom, je bil

vendar hkrati tudi gospodar Medije. »Biti doma« se je v ožjem smislu vsekakor nanašalo na medijski grad, v širšem pa na domače kraje okoli Medije in Gamberka. Janez Vajkard je bil tedaj, nekega jesenskega popoldneva – najverjetneje leta 1659 – priča čudežnemu izginotju kmečkega fanta Ahaca iz gamberske grajske ječe.³⁶⁴ Kod je sedemnajstletnik sicer hodil v tistih letih, da je bil »ravno doma«, ne vemo natanko. Zelo verjetno je šlo za vmesni čas – tedne ali mesece – med zaključkom šolanja pri ljubljanskih jezuitih in odhodom na večletno potovanje, saj je zgodbo o pobeglem Ahacu sklenil z besedami: »kmalu nato sem namreč odpotoval in me več let ni bilo doma«. ³⁶⁵ Lahko pa bi, kot bomo videli, potoval že dotlej in bil »ravno doma« med dvema potovanjema.

Doma na Mediji in na Gamberku so mladeniča ob doseženi primerni starosti seveda začeli voditi na lov, kar je pač sodilo k standardni plemiški »izobrazbi«, vendar Valvasor v *Slavi* nikjer ne pokaže prevelike vneme za pogon divjadi. Omemb lova je malo,³⁶⁶ kakšno stališče je imel Janez Vajkard do prevelike lovske strasti, pa zelo jasno izhaja iz XIV. knjige, kjer pri obravnavi pozne antike mimogrede ošvrkne nezmerne lovske strasti in druga naslajanja velikih dvorov. Prve naj bi bile med ne ravno najmanjšimi vzroki, da je »naša draga Nemčija nekaj časa sèm potrebovala toliko potrpljenja nasproti marsikateremu tujemu potentatu«. ³⁶⁷

Povsem nedokumentirano, tudi v *Slavi*, je veliko pomembnejše vprašanje, kje je Valvasor pridobil prve vojaške oziroma borilne veščine, še doma na Kranjskem ali šele med prvimi potovanji? Po njegovem opisu navad kranjskih plemičev je bilo vojaško urjenje na prvem mestu, pred nabiranjem izkušenj v tujih deželah.³⁶⁸ Vsekakor je imel za seboj dovolj vojaškega znanja, da se je pri 22-ih ali najpozneje 23-ih lahko pridružil kranjskim prostovoljcem, ki so odjezdili v četrto habsburško vojno s Turki (1663–1664).³⁶⁹ Očitno pa se mu med urjenjem, drugače kot med vojno, ni dogajalo nič tako zanimivega, da bi te svoje izkušnje vsaj mimogrede omenil. Možnosti zanje ni manjkalo ne v rodni deželi ne tam, kjer je potoval, četudi ravno za prva potovanja ne vemo, kje se je zadrževal.

Ko se je 18- ali 19-letni Janez Vajkard Valvasor odpravil na pot v tujino, kar je bilo za plemiške mladeniče zelo običajna »šola za življenje«, se je na neki način **prvič poslovil od mladosti**, od tistega njenega dela, v katerem je užival v svobodi in brezskrbnosti, ki ju je omejevala tako rekoč le šola. Materialno dobro preskrbljen in v šolskih letih v Ljubljani kot zunanji dijak nevezan na hišni red seminarja ni imel posebnih skrbi, z učenjem najbrž (skoraj) nobenih težav, časa za »raziskovanje« sveta okoli sebe pa na pretek. Tako je bilo zlasti do leta 1657, ko mu je pri šestnajstih umrla mati in je skupaj s petimi še nedoraslimi sorojenci, štirimi mlajšimi od sebe, postal popolna sirota pod varštvom polbrata Karla.

(gl. naslednjo opombo), je M. Smole zapisala, da je gospostvo leta 1661 pripadalo Antonu baronu Löwenburgu (Leuenburgu) (Smole, *Graščine*, str. 150), dejansko pa ga je imel odtelj le v zakupu. 9.451 goldinarjev Karla Valvasorja je vsota, ki jo je pl. Palmburg moral plačati Karlu (kot preostanek) po prevzemu stanovske pravice nad Gamberkom. Ker je leta 1664 umrl, se je izplačilo zavleklo vsaj do leta 1667 (ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. 14, protokoli 1664–1667, s. p., 10. 12. 1664, 27. 8. 1665, 9. 12. 1666).

³⁵⁸ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 159.

³⁵⁹ Kot zakupnika ga srečujemo vse do konca leta 1673 (ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. 14, protokoli 1664–1667, s. p., 16. 1. 1665; ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 810, fasc. 543d, kopiajne knjige poverjeniškega urada, 1675–1676, 4. 12. 1675).

³⁶⁰ Gl. op. 264. – Da se je Karel zadrževal na Gamberku, je izpričano le za jesen 1654, ko je čemšeniški mitničar tja poslal k njemu svojega glasnika (gl. op. 349).

³⁶¹ Karlova prva pomembna funkcija je bila član poverjeniškega urada kranjskih deželnih stanov. Za poverjenika iz viteških vrst so ga prvič izvolili 12. februarja 1665 (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 897, sejni zapisniki 23, 1663–1665, fol. 181).

³⁶² Gl. op. 349. – Na Gamberku je bil Franc Adam Valvasor vsaj še spomladi 1658, saj naj bi po besedah mitničarja Hansa Textorja temu vse dotlej kontinuirano grozil (StLA, IÖ HK, 1658–IV–32, 11. 4. 1658). Textorjev dopis z dne 6. oktobra 1658 pravi, da na dva ukaza štiri leta ni odgovoril, pa tudi v dopisu 29. marca 1659 pri omembi Franca Adama ne navaja, da bi medtem umrl (StLA, IÖ HK, 1659–I–25, 6. 10. 1658, 29. 3. 1659). Po sekundarnem viru je Franc Adam Valvasor umrl marca 1663 v Celju (Witting, Beiträge zur Genealogie (1894), str. 143).

³⁶³ Gl. op. 277.

³⁶⁴ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 161–162; o lastništvu Medije: prav tam, str. 165.

³⁶⁵ Prav tam, str. 162.

³⁶⁶ Prim. Gratzky, *Repertorium*, str. 34.

³⁶⁷ Valvasor, *Die Ehre XIV*, str. 174.

³⁶⁸ Gl. op. 397.

³⁶⁹ Valvasor, *Die Ehre XV*, str. 601.

2.4 Leta mladostnih potovanj (1659/60–1671) – šola za življenje

Pr eden pospremimo Valvasorja na njegova mladostna potovanja, ki so trajala več kot desetletje – vključno z vsaj dvema vmesnima »postankoma« doma na Kranjskem –, se pomudimo pri ne nepomembnih vprašanih: kako je polihistor v *Slavi* datiral dogodke iz svojega življenja in s kakšnimi težavami se je treba spopadati, če želimo na podlagi tovrstnih pričevanj priti do »univerzalne« kronologije »Anno Domini 16 ...«. Zelo redko je namreč postregel z letnico, kaj šele z natančnim datumom. Tista štiri že znana osebna pričevanja, ki edina segajo še v čas otroštva in šolanja, so indikativni primeri, kako je kronološko umeščal dogodke iz polpretekle dobe in tudi kako je nasploh razmišljal v časovnih kategorijah. V *Slavi* največkrat ni v ospredju natančna kronologija, temveč poanta zgodbe. Časovna dimenzija ima pri tem enkrat večjo, drugič manjšo vlogo. O odstrelu medveda na Gamberku, česar se je iz otroštva še sam spominjal, denimo pravi: »ko je bil moj pokojni oče imetnik tega gospostva«. ³⁷⁰ Nikjer ne pove, kdaj je oče Jernej Valvasor umrl – leta 1651 –, ampak lahko iz opisa Gamberka povzamemo zgolj, da se je to zgodilo po letu 1641, ko je Jernej gospostvo kupil, ³⁷¹ in najpoznejše leta 1660. »Pred približno 29 ali 30 leti« je namreč Gamberk v imenu otrok kot njihov varuh upravljal že najstarejši brat Karel. ³⁷² Toliko, če bi bili odvisni samo od polihistorjevih besed. Alternativno datiranje »pred toliko ali toliko leti« je pri Valvasorju nasploh zelo pogosto, tako kot drugi način datiranja: »pred približno toliko leti«. Takšno formulacijo najdemo pri tretjem Valvasorjevem dogodku iz otroških oziroma šolskih let: »pred približno štiriintridesetimi leti«, s pojasnilom »ko sem v Ljubljani še študiral«. Podobno kot prvi je enigmatičen četrti osebni spomin na ta čas, ki vsebuje celo več časovnih »neznank«: neki fant si je začel »v četrti šoli, sintaksi«, v telo zabadati iglo in je s tem nadaljeval »dve ali tri leta«, dokler mu ni takšnega početja prepovedal »naš profesor v peti šoli, namreč na poetiki«. ³⁷³

Takšne načine datiranja srečujemo tudi za poznejši čas, najsi govori Valvasor o sebi ali o čem drugem iz polpretekle dobe. Kot bomo videli pri obravnavi njegovih mladostnih potovanj, zaradi tega ni lahko ugotoviti, katerega leta se je kaj dogajalo. Še več, tudi ko gre za datiranje, natančno do leta – npr. »pred 22 leti«, ne moremo biti gotovi, od katerega leta je štel časovno oddaljenost, od leta izida *Slave vojvodine Kranjske* 1689 ali že od prejšnjega leta, ko je dovršen del besedila nastal. Zgoraj navedeni primeri so vsi iz XI. knjige, ki je bila potrjeno dokončana šele leta 1689 in ni bila stiskana pred sredo leta, ³⁷⁴ vendar se čas njenega nast-

janja razkrije v navedbah, kot je ta, da so polihistorjevo prvo ženo položili v rodbinsko grobnico na Mediji »šele pred enim letom«. ³⁷⁵ Ker je iz njegovega pisanja znan datum ženine smrti 25. april 1687, ³⁷⁶ čas smrti pa potrjujejo tudi drugi viri, ³⁷⁷ je torej v tem primeru izhodišče perspektive gledanja v preteklost leto 1688, ne 1689. Kronologija je nazorna in povsem jasna v zapisu v III. knjigi *Slave*: »Zdaj, ko to pišem, še niso minila tri leta, odkar sem bil v Rimskem cesarstvu (leta 1685) ...«. ³⁷⁸ Datiranje tako z letnico kot s časovno oddaljenostjo je več kot dobrodošlo in obenem zelo redko. Leto nastanka konkretnega zapisa o potovanju, 1688, je prav tako dokazljivo, četudi posredno. Še pred koncem zime tega leta, 8. marca, je Valvasor namreč že prebiral pole (delal korekture) IV. knjige. O tem poroča v XI. knjigi v zvezi z nekim nenavadnim pripetljajem. Najbrž tudi zato, ker hoče biti zaradi pomena dramatičnega dogodka karseda eksakten in verodostojen, navaja datum z letnico, ne pa ohlapnejše formulacije »prejšnje leto« ali »letos«. ³⁷⁹

Vse druge datacije – »pred toliko leti«, »pred toliko ali toliko leti«, »pred približno toliko leti«, »pred več kot toliko leti« in podobno – zahtevajo preveritev z referenčnimi viri, ki pa jih največkrat nimamo, še posebej ne za Valvasorjeva doživetja zunaj Kranjske, ki se v veliki meri nanašajo prav na mladostna potovanja. Tudi če bi preverili vse, kar je v *Slavi* datirano na način »pred [...] leti«, in naredili statistiko, kolikokrat je za izhodišče vzel leto 1689 in kolikokrat leto 1688, problem še vedno ne bi bil rešen. Univerzalnega vzorca, uporabnega za preračunavanje, namreč ni. Za prav vsak dogodek, ki ni datiran do dneva natanko in ga želimo povezati z letnico, je treba poiskati posredni ali neposredni referenčni vir.

Postavlja se vprašanje, zakaj je Valvasor uporabljal takšne načine datiranja. V poštev pride več možnosti, ki so vse odvisne od konteksta: 1) polihistor pozna leto in celo datum, a ju zaradi majhne pomembnosti časovne perspektive glede na ubesedeno vsebino ne zapiše, ampak namesto tega uporabi ohlapnejšo formulacijo »pred 22 leti«, »pred približno 22 leti«; 2) ker za določeno stvar ni povsem prepričan, kdaj se je zgodila, navede »pred približno 20 leti«; 3) zaveda se, da je točna datacija na način »pred [...] leti« problematična, ker je med zapisom (1688) in letnico izida *Slave* (1689) časovna razlika, zato se zavaruje z relativiziranjem – »približno toliko let«, »toliko ali toliko let«, npr. »pred približno 19 leti«, »pred 24 ali 25 leti«; 4) k enakemu načinu datiranja se zateče, ker so določen proces, postopek ali dogajanje trajali daljši čas, npr. celo leto ali več mesecev; 5) gre za oddaljeno daljše trajanje, Valvasor sicer ve za leta, a zaradi njihove nepomembnosti z vidika posredovanja informacije napiše: »tega je že več kot 20 let«. Skratka: »približno« in »ali–ali« sta najpogostejši formulaciji, uporabljeni zaradi negotovega izhodišča (leto 1688

³⁷⁰ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 162.

³⁷¹ Prav tam, str. 159.

³⁷² Prav tam, str. 161.

³⁷³ Prav tam, str. 86–87.

³⁷⁴ V III. delu *Slave*, ki kot zadnje vključuje XI. knjigo, je najmlajši datum 26. marec 1689 (Valvasor, *Die Ehre X*, str. 392), nekajkrat pa je govor o »tem letu 1689« (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 329, op. 125). Na podlagi podatkov o uvozu *Slave* na Kranjsko je Radics sklepal, da je bil III. del lahko 16. julija 1689 komajda pripravljen za transport iz Nürnberga (Radics,

Valvasor–Studien XIII, str. 2403). Prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 258–259.

³⁷⁵ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 164.

³⁷⁶ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109.

³⁷⁷ O smrti prve žene v aprilu in o svoji vnovični poroki je pisal tajniku londonske Kraljevske družbe 17. novembra 1687 (Reisp, *Korespondenca*, str. 51, 70).

³⁷⁸ Valvasor, *Die Ehre III*, str. 415.

³⁷⁹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 71.

oziroma 1689), »ali–ali« pa lahko pomeni tudi trajanje od–do.

Valvasorjevo najbolj »skrivnostno« življenjsko obdobje je čas njegovih mladostnih potovanj od konca petdesetih ali začetka šestdesetih let do začetka sedemdesetih let 17. stoletja. Sodobnih pričevanj o njem v tem času namreč ne poznamo. Vse, kar je o potovanjih in vmesnih postankih doma znanega, izvira iz njegovih lastnih zapisov, raztresenih po *Slavi vojvodine Kranjske*, ter manj določno iz pism tajniku londonske Kraljevske družbe, oboje pa je šele iz osemdesetih let. Oba polihistorjeva življenjepisca Radics in Reisp sta sicer njegova mladostna potovanja obravnavala zelo natančno, vendar v Radicsevem precej smelem poskusu rekonstrukcije vrsta sklepanj in trditvev ni podprta z dokazi. Ne eden ne drugi tudi nista poskušala odgovoriti na vprašanje, kako se je Janez Vajkard na poti vzdrževal.³⁸⁰

Ko se je odpravil na svoje prvo potovanje v tujino, naj bi po Radiscu štel 18 let,³⁸¹ kar pomeni, da bi moral na pot odriniti leta 1659. Sam je slovo od doma – prvo ali že drugo? – umestil v daljšo pripoved o kmečkem fantu, ki je čudežno ušel iz ječe v grajskem stolpu na Gamberku. Dogodku je bil priča, pripetil pa se je »nekega jesenskega dne popoldne, ko sem bil ravno doma«. Pred prijetjem in pobegom se je fant, po imenu Ahac, »celo leto« skrival v gozdovih, in sicer potem ko je »pred približno 29 ali 30 leti« našel zaklad in si s tem nakopal težave, da so ga gamberski sodni hlapci začeli iskati. Nadaljevanja zgodbe po pobegu iz zapora Janez Vajkard ni poznal, kajti »kmalu nato sem namreč odpotoval in me nekaj let ni bilo doma (*etliche Jahre ausblieb*)«. ³⁸² Če smo povsem natančni, je torej od Ahačevega pobega iz ječe do trenutka, ko je Valvasor o tem poročal, minilo eno leto manj, potemtako »približno 28 ali 29 let«. Zanesljive časovnice nam ni dal, saj je čas kar dvakrat relativiziral (približno, ali) zato pa lahko iz povedanega sklepamo, da je bil na potovanju neprekinjeno nekaj let. Jesenski čas sicer ni primeren za odhod na pot in formulacijo »kmalu nato« lahko razumemo tudi kot naslednje leto spomladi.

Dve neznanki dodatno motita preračunavanje let, kot jih je navedel polihistor. Prva je zajeta v formulaciji »približno«, ko je govor o najdbi zaklada »pred približno 29 ali 30 leti«, druga pa ta, da ne vemo, ali je bil Janez Vajkard »ravno doma« pred odhodom na prvo potovanje ali že po vmesni vrnitvi, preden je spet odpotoval, tokrat za več let. Kdaj se je najditelj zaklada Ahac leto dni skrival pred prijetjem in nato »nekega jesenskega dne« pobežnil iz gamberske grajske ječe, lahko datiramo do dve leti natančno le, če odmislimo Valvasorjevo relativiziranje s »približno«. Druga špekulacija bo predvidevanje, da je Valvasor po Ahačevem pobegu šele začel potovati.

Kakor koli, Janez Vajkard ni mogel na pot pred jesenjo 1658, tj. trideset let pred letom 1688, ko je verjetno pisal o Gamberku (tega leta je namreč zanesljivo nastal opis Medije, ki v XI. knjigi *Slave* neposredno sledi opi-

su Gamberka),³⁸³ lahko pa bi se odpravil zdoma 29 let pred jesenjo 1688, tj. jeseni 1659. Če vzamemo za skoraj nesporno izhodišče časovne perspektive leto 1688, bi namreč tedaj minilo največ 30 let, odkar je Ahac našel zaklad (1658), in največ 29 od njegovega prijetja in pobeга (jeseni 1659). Tudi 28 let od zadnjega dogodka (gledano iz iste perspektive), je še sprejemljivo – leto 1660, ne pa 28 let, računano od izida *Slave* leta 1689, tj. leto 1661. Polihistorjev polbrat Karel Valvasor je namreč Gamberk najverjetneje izgubil in zapustil še v prvi polovici leta 1660 ali celo že leta 1659,³⁸⁴ Janez Vajkard pa piše, da je Ahaca »pred približno 29 ali 30 leti« začel iskati še Karel,³⁸⁵ takratni zemljiški in deželskosodni gospod. A nato ne pove, ali je Karel leto dni pozneje, ko so sodni hlapci fanta ujeli, še upravljal z Gamberkom. Janez Vajkard je kronologijo bržkone poznal, a se mu ni zdelo ne primerno ne potrebno, da bi čudežni dogodek, pobeg kmečkega fanta iz ječe, pospremil z natančno letnico.

Vsekakor je bil Valvasor 15. avgusta 1659, na dan vpisa v Marijino kongregacijo, še v deželi. Če je bil priča zadnjemu gamberskemu dogodku jeseni tistega leta in je »kmalu nato odpotoval«, je torej odrinil na pot še konec leta 1659 ali naslednje leto, in to na prvo potovanje, ki je, sodeč po njegovih besedah, trajalo neprekinjeno več let. Lahko pa bi končal gimnazijo tudi šele leta 1660 – kar je, kot smo videli, manj verjetno – in potemtako ne bi mogel odpotovati pred jesenjo tega leta. Zadnje se ne ujema najbolje z navedbo, da je kmalu zatem odšel in ga »več let ni bilo doma«. Leta 1663 ali najpozneje spomladi 1664 je namreč potrjeno odšel v vojno skupaj s kranjskimi prostovoljci. A morda se je tedaj na Kranjskem pomudil le kratek čas, toliko da se je pripravil na ponovni odhod, v »več let« odsotnosti pa je zato vključil tudi sodelovanje v vojni. Manj trdno oporo za ugotavljanje odhoda na prvo daljše potovanje ponuja opis zgodbe o nenadni smrti baronice Ruessenstein, hčerke njegovega krstnega botra, ki je preminila »pred približno tridesetimi leti«. ³⁸⁶ Zgodbo bi namreč lahko slišal pozneje in ne nujno, ko je še bil na Kranjskem, saj je v strmoškem gradu, kot izhaja iz opisa, strahilo še v času, ko je pisal *Slavo vojvodine Kranjske*.³⁸⁷

Reisp (1983) se je pri določitvi časa, ki ga je mladenič preživel na potovanjih, oprl v prvi vrsti na dve Valvasorjevi pismi tajniku Kraljevske družbe v Londonu Thomasu Galu (Gale) iz srede osemdesetih let, po katerih naj bi Valvasor zunaj domovine popotoval štirinajst let.³⁸⁸ Čeprav je Reisp navedbi interpretiral tako, da je šlo »v celem« za 14 let, je v nadaljevanju vendarle vsa leta strnil v čas pred poroko, saj je sklenil: »Iz tega lahko izračunamo, da je Janez Vajkard končal šolanje v svojem

³⁸³ Valvasor namreč pravi, da so njegovo prejšnjo ženo položili v medijsko kapelo »šele pred enim letom« (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 164). Ana Rozina, rojena Graffenweger, je umrla 25. aprila 1687, 20. julija istega leta pa se je vdovec vnovič poročil (navedbi o smrti in vnovični poroki na rodovnem deblu v IX. knjigi *Slave*, str. 109, objava poročne pogodbe: Kaspert, Ženitni dogovor, str. 186–189).

³⁸⁴ Gl. op. 355.

³⁸⁵ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 161.

³⁸⁶ Gl. op. 87.

³⁸⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 562.

³⁸⁸ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 78.

³⁸⁰ Radics, *Die Reisen des Freiherrn von Valvasor*; isti, *Johann Weikhard*, str. 67–79; Reisp, *Mladostna potovanja*, str. 99–107; isti, *Kranjski polihistor*, str. 78–89.

³⁸¹ Radics, *Johann Weikhard*, str. 69.

³⁸² Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 161–162.

sedemnajstem letu in bil nato od jeseni 1658 do 1672 v glavnem zdoma.³⁸⁹ Takšno sklepanje se je pozneje pokazalo kot napačno. Ko je namreč prišla na površje ugotovitev, da je bil Valvasor jeseni 1671 že na Kranjskem (prošnja in dekret o čakarini), je Reisp čas njegovih mladostnih potovanj pomaknil navzdol (2005): končala se niso leta 1672, temveč pred 9. oktobrom 1671. Skladno s tem je popravil tudi njihov začetek: »S tem v zvezi je letnica začetka potovanj 1658 bolj stvarna od letnice 1659.«³⁹⁰ Da bi se mu izšlo 14-letno trajanje potovanj, je uporabil naslednji argument (1997): »Po teh podatkih bi se polna leta mladostnih potovanj res iztekla leta 1672, število letnic [sic!] pa doseže vsoto 14 že 1671.«³⁹¹ Valvasor naj bi bil namreč zdoma od jeseni 1658, vendar je Reisp ob nekoliko prirojenem izračunu, da so s 14 leti mišljena koledarska leta 1658–1671, nekaj še vedno upravičeno motilo: »Po drugi strani pa je treba navesti, da je bil na novo vpisan – ali pa so ga na novo vpisali – med člane jezuitske kongregacije Marije Vnebovzete šele leta 1659.«³⁹²

Tedaj, na praznik Marijinega vnebovzeta, je bil Valvasor vsekakor še na Kranjskem. Član kongregacije bi lahko namreč le izjemoma postal v odsotnosti, brez iniciacijskega obreda, poleg tega pa se 15. avgusta še ni končalo šolsko leto. Doma ga spet najdemo jeseni 1671, ko od vrnitve ni moglo miniti veliko časa, saj naj bi istega leta v Bambergu izdal neko knjižico.³⁹³ Ker je gamberska zgodba postavljena v jesenski čas, se torej na pot ni odpravil pred jesenjo 1659. Med enim in drugim zapisom je tako minilo le dvanajst let. Se je torej Janez Vajkard v dveh pismih v London 1685 in 1686 zmotil, ko je navedel, da je bil iz dežele odsoten štirinajst let? Nikakor ne. Navedbi sta Reisp zavedli, saj Valvasor nikjer ne pravi, da so v skupno 14 let zajeta samo njegova mladostna potovanja. V resnici je v njih upošteval tudi čas, ki ga je zunaj Kranjske preživel pozneje in o katerem imamo več konkretnih pričevanj – šlo je za nekajkrat po več tednov ali mesecev³⁹⁴ –, med mladostnimi potovanji pa se je vsaj enkrat, če ne večkrat, za nekaj časa vrnil na Kranjsko. Potovanj v mladih letih, pred poroko, je bilo torej za kakšni dve ali celo tri leta manj, kot je menil Reisp. Glede na Valvasorjevo včlanitev v Marijino kongregacijo avgusta 1659 se njegovo prvo

mladostno potovanje ni začelo pred jesenjo istega leta, pred koncem šole, zadnje pa se je končalo najpозneje v začetku jeseni 1671. Potem ko je bil leta 1670 potrjeno še zdoma, v južni Franciji, in naj bi dal leta 1671 v Bambergu natisniti neko knjižico, svoj knjižni prvenec,³⁹⁵ se torej na Kranjsko ni vrnil veliko prej, kot se je s prošnjo za čakarino obrnil na deželne stanovne. Prošnjo več proslincev so deželni stanovni obravnavali 9. oktobra 1671.³⁹⁶ Morda se je Valvasor znašel doma komaj nekaj dni predtem, saj si ga zelo težko predstavljamo kot brezdelnega mladeniča brez načrtov, ali pa je prošnjo oddal v njegovem imenu kateri od bratov, še preden se je Janez Vajkard vrnil. Vrhu tega je tridesetletnik, če se je hotel v deželi ustaliti, potreboval denar. In čakarina je tako rekoč samo čakala nanj, da jo pobere.

Kako in kje je Valvasor preživel prva leta po končani jezuitski gimnaziji, ko ga »nekaj let ni bilo doma«, je zavito v popolno temo. Gre za najmanj znano obdobje njegovega življenja, saj vemo samo to, da Janeza Vajkarda ne smemo iskati na Kranjskem, ne pa tudi, kje vse se je zadrževal. Lahko le sklepamo, kje bi lahko bil in kaj je dvajsetletni mladenič tam počel. Ni dvoma, da si je izbral prvo od obeh poti, o katerih govori v VI. knjigi *Slave*, ko v razdelku o načinu življenja kranjskega plemstva in meščanstva opisuje plemiško mladino. Ta pot je bila vojaško urjenje in potovanje v tuje dežele. O navadah plemstva je namreč zapisal: »Plemstvo se vzdržuje s svojimi posestmi, ali pa, če teh nima, s svojim mečem v službi najvišjega poglavarja. Vendar imajo tako tisti, ki so gosposkega stanu, kakor [nižji] plemiči navado, da svojo mladost ozaljšajo s svobodnimi umetnostmi in služijo [Ateni] Paladi, pri tem se z leti (*mit zurwachsenen Jahren*) usposobijo v viteških vajah, nato pa potujejo po tujih deželah, zlasti po Italiji in Franciji, da bi se nekoč povzpeli bodisi do uglednega vojaškega položaja (mislim do imenitne vojaške stopnje) bodisi do svetlih vladnih dostojanstev in bleščečih častnih služb ali tudi, da bi lahko dosegli poseben ugled tako s konico peresa kot s konico meča, torej z obema. Bližina Italije jim ponuja tudi lepo priložnost in udobnost za potovanje (*zur Peregrination*). Ko na ta način naložijo in porabijo svojo prvo in prosto (samsko) mladost, skušajo priti do časti ali na velikih dvorih ali na bojnem polju in opravljati primerno službo bodisi pri deželni vladi bodisi v vojski. [...] Drugi pa, ki so bolj nagnjeni k zasebnemu življenju, se zabavajo z viteškim lovom in uživajo lepe dohodke svojih dednih posesti ali pa, če so pobožnega in miroljubnega značaja, vstopijo v kak odličen red, predvsem v bernardinskega [cistercijanskega] in benediktinskega.« Neposredno zatem je Valvasor pri opisovanju navad meščanov opozoril na skupne poteze, ki del meščanstva najbolj povezujejo s plemstvom. Mnogi meščani dajo namreč svoje otroke prav tako študirat in v ta namen so v deželi ustanovljeni seminarji in šole, zlasti v jezuitskih kolegijih. Zgovorno je nadaljevanje: »Ko si tu pridobijo dobro osnovo, se nekateri odpravijo na visoke šole ali pa, kot že rečeno, uporabijo za akademijo potovanje v tuje omikane dežele.«³⁹⁷

³⁸⁹ Prav tam, str. 78–79.

³⁹⁰ Reisp, Novejša spoznanja, str. 13. Prim. Reisp, Nekaj dopolnil, str. 575.

³⁹¹ Reisp, Nekaj dopolnil, str. 576.

³⁹² Prav tam.

³⁹³ Valvasor, *Die Ehre VI*, str. 368.

³⁹⁴ Valvasorjeva daljša potovanja zunaj dežele po poroki (1672) so bila: okoli leta 1679 v Benetke, okoli 1683 in 1685 v Nemčijo, po letu 1689, nedolgo pred smrtjo, pa v Lyon (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 92, 93; *III*, str. 405; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 88, 154; Reisp, *Neznani epitaf*, str. 347–348). Poleg tega je leta 1683 več mesecev preživel na vojaškem pohodu na Štajersko (Valvasor, *Die Ehre XV*, str. 604–605; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 164–167). Leta 1686 piše v pismu T. Galu o svoji večtedenski odsotnosti (trajala je najmanj štiri tedne), zato je šlo verjetno prav tako za potovanje zunaj dežele (Reisp, *Korespondenca*, str. 39, 43), v drugem pismu istemu naslovniku leta 1687 pa pravi, da je bil pred nedavnim na Hrvaškem (prav tam, str. 51, 70). V 14 let, preživetih na potovanjih zunaj Kranjske, je vštet čas pred 3. decembrom 1685, ko je nastalo prvo pismo Galu.

³⁹⁵ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 85–87.

³⁹⁶ ARS, AS 2, Deželni stanovni za Kranjsko, I. reg., šk. 900, sejni zapisniki 26, 1671–1677, fol. 25.

³⁹⁷ Valvasor, *Die Ehre VI*, str. 342.

Reisp je poudaril, da je Valvasor sledil tedanjim navadam plemiških sinov, ki so se izpopolnjevali v vojaških veščinah in nato potovali v tuje dežele, oboje iz kariernih razlogov. Po njegovem Valvasor ni iskal nadaljnje izobrazbe na univerzi, »kar je morda tudi eden od razlogov, da je ohranil in razvil značilne lastnosti samosvoje, duhovno neodvisne osebnosti.«³⁹⁸ Kakor koli, tega, ali se je kdaj kje daleč od doma vpisal na kakšno univerzo ali vsaj poslušal predavanja, ne vemo z gotovostjo. Njegov tak ali drugačen stik z univerzitetno sfero ni izključen in Valvasorjev molk je lahko v tem pogledu »zlato«. Poleg tega je Reisp spomnil na **Adama Sebastjana pl. Siezenheima**, v Ljubljani živečega uradnika, ki je dal leta 1659 v Münchnu natisniti delo o vzgoji plemiške mladine. Knjigo opisuje Valvasor pri obravnavi kranjskih piscev v VI. knjigi *Slavo*, vendar ne »zelo obsežno«, kot je zapisal Reisp, ki je bil mnenja, da je mladi Janez Vajkard »po vsej verjetnosti avtorja in to njegovo delo že poznal, preden se je odpravil na svoje veliko potovanje.«³⁹⁹ Ker ni šel na pot pred jesenjo 1659, je Siezenheimov »priročnik« utegnil prebirati res še v letu izida. Na knjigo je opozoril že Radics, še posebej na tretji del, ki obravnava potovanja v tuje dežele. Prepoznal je štiri stvari, ki naredijo plemiča previdnega v življenju in govorjenju, etičnega pri poslih in sposobnega za vodenje. To so: opravljanje pomembnih poslov, prenašanje velikih naporov in dela, branje številnih knjig in premišljena potovanja v tuje dežele. Začetek potovanj naj bi bil škodljiv, preden se mladenič v domovini dovolj ne pouči, priporočljiv pri dvajsetih oziroma ne prej kot po dopolnjenem 18. letu. In Radics je ugotavljal, da je imel Valvasor ob odhodu zdoma ravno 18 let. Siezenheim je razlikoval tri poglobitvene namene potovanj. Prvi je daljše zadrževanje na krajih, znanih po umetnostnih in naravnih znamenitostih. Mladenič naj bi obiskal vse javne zgradbe, kraljeve in knežje palače, veličastne templje, velika gledališča, mestne hiše, trge, mostove itd. in si ogledal vse lepote narave od gora, jam, slapov in drugih redkosti, »katerih poznavanje privede pri diskurzih pogosto do koristnega udobja«. Se koristnejši in zelo potreben je drugi poglobitveni namen potovanj: da namreč mladi plemič poleg ogledovanj in vaj v viteškem urjenju »izdatno natovori svoj razum« z redkimi umetnostmi in skrivnimi znanostmi. Tako naj bi poleg umetelnega sabljanja, jezdenja in plesa pridobil večšine spodobnega in jasnega izražanja, zapopal različne jezike z njihovimi pravnimi poudarki in izgovorjavo, se vadil

v vseh vrstah vokalne in instrumentalne glasbe, pridno raziskoval osnove zemljemerstva in šestila, se naučil risanja, ki daje vsem umetnostim najboljšo luč, in sledil tovrstnim »plemiškimi znanostim« (veščinam). Tretji in zadnji poglobitveni namen, ki naj bi ga plemiška mladina posebej upoštevala, pa je »notranjost« (*das Innerliche*). Spoznati mora notranjo ureditev dežel, ali je v njih veliko učenjakov, kakšno je stanje trdnjav, dostop do dežele, kakšne so navade ljudstev in drugo, kar je mogoče izvedeti od razumnih, odličnih in izkušenih ljudi. S tem mladi plemič ostri svoj um in se usposablja za bodoče vodstvene službe, funkcije in časti. Upoštevanje teh treh poglobitvenih namenov je po Siezenheimu neprimerno bolj v čast, kakor če mladenič po vrnitvi ne zna povedati drugega kot o dobri pijači in hrani, udobnih gostiščih, plesiščih in gledališčih ter o ženskah sumljivega slovesa.⁴⁰⁰ Kar je na Kranjsko priseljeni Siezenheim polagal potujoči mladini na srce, je bil ideal, nasprotje pogosto drugačne realnosti. Radics je ob tem zapisal, da se zdi, kot bi Janez Vajkard Valvasor potoval »po predpisih« gospoda Siezenheima, a vendar naj bi bile samo njegove lastne dispozicije tiste, ki so privedle do skladnosti med dobro teorijo pisca Siezenheima in polihistorjevo prakso.⁴⁰¹ Seveda ne vemo, ali ni mladi kranjski plemič na poti kdaj vendarle malce ušel z vajeti. Tega v *Slavi vojvodine Kranjske* svojim sodobnikom in zanamcem razumljivo ni zaupal. A naj bo kakor koli, nobenega dvoma ni, da se je Valvasor na »študijskih potovanjih« nadpovprečno trudil pridobiti veščin in znanja. Dobro desetletje na tujem ga je dokončno oblikovalo kot osebnost, ki je lahko po vrnitvi na Kranjsko dala svoji domovini kar največ, kar je zmogla.

»Dolgo desetletje« Valvasorjevega bivanja na tujem, med letoma 1659/60 in 1671 lahko razdelimo v tri ali štiri obdobja. Prvo je po njegovih lastnih besedah trajalo nekaj let, v katera je morda treba všteti tudi drugo obdobje, njegovo udeležbo v avstrijsko-turški vojni 1663–1664. Vanjo je šel potrjeno s Kranjskega, kjer se je predtem pomudil vsaj krajši čas. Po vrnitvi iz vojne se je spet nekaj časa zadrževal na rodnem Kranjskem – to bi bilo tretje obdobje –, nato pa je bil najpoznejše od zgodnje jeseni 1666 ponovno v tujih deželah, nemara brez prekinitve vse do leta 1671. Govorili bomo o dveh njegovih dolgih potovanjih, ki ju okvirno razmejuje vojni čas. Prvo potovanje spada v zgodnja šestdeseta leta in bi se znalo začeti že konec leta 1659, drugo pa se v glavnem pokriva z drugo polovico šestdesetih let in je trajalo do leta 1671.

Okvirno trajanje Valvasorjevega **prvega dolgega potovanja** določata dve njegovi lastni navedbi. Prva je ta, da je bil po čudežnem pobegu fanta iz gamberške grajske ječe nekaj let zdoma. Dogodek je mogoče s precejšnjo verjetnostjo datirati v jesen 1659, nekaj tednov ali mesecev po zaključku gimnazije. Drugi je njegova omemba lastne udeležbe v avstrijsko-turški vojni 1663–1664, ki je sicer časovno natančnejše ni opredelil, vendar za to glede na znana zgodovinska dejstva niti ni bilo prave potrebe. Odsoten je bil potemtakem najdlje do pomladi 1664, ko bi bil zadnji čas, da se je s Kranjskega podal v vojno, torej ne veliko več kot štiri leta in najbrž

³⁹⁸ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 78.

³⁹⁹ Prav tam, str. 78. – Pri tem je prišel njegov življenjepisec sam s seboj v nasprotje, saj je Siezenheimovo »Na novo osvetljeno vzgojno zrcalo plemiške mladine« izšlo leta 1659, Valvasor pa naj bi bil »v glavnem zdoma« že od jeseni 1658«. Iz Valvasorjevega komentarja bi po Reispu sklepali, da je bil polihistor nekoliko seznanjen tudi z osebnimi razmerami avtorja in bi utegnil biti pozneje povezan z njegovim sinom, jezuitom Francem. Siezenheimovega sina Franca (1658, Ljubljana – 1714, prav tam), slovenskega pridigarja in nazadnje vodje (regensa) ljubljanskega semenišča (Miklavčič, Siezenheim(b) Adam Boštjan, str. 307), ima literarnozgodovinska stroka za možnega pisca prve slovenske pesniške poslanice, objavljene pred uvodom v Valvasorjevo *Slavo* (1689) in podpisane (s psevdonimom) Jožef Sisentschelli (Miklavčič, Sisentschelli (Sisenthal, Zizenčeli) Jožef, str. 320). Prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 297, op. 15.

⁴⁰⁰ Radics, *Johann Weikhard*, str. 68–70.

⁴⁰¹ Prav tam, str. 70–71.

ne dosti manj kakor tri, če se je odpravil na pot še pred koncem leta 1659 in se morda vrnil že v letu 1662. Zanimivo je spoznanje, da v *Slavi* nima za vmesni čas nobenih časovno opredeljivih avtobiografskih podatkov. Končajo se z gambersko zgodbo, datirano leto dni po njenem začetku »pred približno 29 ali 30 leti«, kolikor se njen vrhunec (čudežni pobeg iz ječe) ni morda odvil šele leta 1660 in ga je Valvasor »ujel« med vmesno vrnitvijo s potovanja. Nato pa ne zasledimo niti enega dogodka, postavljenega 29 do 25 let v preteklost (1660–1664). Naslednji je šele dogodivščina z gadom nedaleč od domače Medije »pred 24 ali 25 leti« (1663–1665),⁴⁰² najverjetneje že po vrnitvi iz vojne s Turki (1663–1664).

Kakšno popotnico je vzel mladi Janez Vajkard na svoje prvo, več let trajajoče potovanje, ostaja odprto vprašanje. Se je na pot odpravil sam, v dvoje ali v skupini? Kam se je namenil, tudi on sprva v bližnjo Italijo in naprej v Francijo, kot je bila navada pri Kranjcih njegovega stanu? Razen Tunisa bi lahko že v tem času obiskal prav vse dežele, ki jih je, kot bomo videli, pozneje sumarno navedel kot tiste, s katerimi se je v življenju srečal. Za več krajev in pokrajin, o katerih se je mimogrede razgovoril v *Slavi* ali pa jih je omenil v pismih, namreč ni dal nobene časovne iztočnice, kdaj naj bi se tam mudil.

Radics je zapisal, da Valvasorjevo prvo večje potovanje oziroma »prvo romanje« (*seine erste »Peregrination«*) ni vodilo v Italijo, kot je bilo v navadi pri njegovih sodeželanih, temveč na Nemško, in sicer čez Koroško in Salzburško na Bavarsko.⁴⁰³ Pri tem je podal zelo natančen itinerar po starih trgovskih poteh od Ljubljane do Salzburga, ki pa se, tako kot smer potovanja samega, ne opira na Valvasorja, ampak zgolj na Radicseva lastna sklepanja. Na osemnajstletnega Janeza Vajkarda naj bi naredil največji vtis salzburški kamniti oder v Hellbrunnu. Tega omenja Valvasor pri opisu Postojnske jame,⁴⁰⁴ vendar ne navaja, kdaj ga je sam videl – o zadnjem sicer ne gre dvomiti. O tem, da bi na istem potovanju obiskal München, Ingolstadt, Nürnberg in Augsburg, kot brez navedbe vira trdi Radics,⁴⁰⁵ ni v *Slavi* nobenega namiga, na kar je opozoril že Reisp.⁴⁰⁶ Domnevna smer prvega potovanja, na Nemško, tako sploh ni potrjena in še naprej ostajamo pri Reispovi ugotovitvi, da »o prvih potovanjih ni konkretnjših podatkov.«⁴⁰⁷ Kje se je torej Valvasor zadrževal po letu 1659, ko je bil več let (skupaj) zdoma, je eno glavnih neodgovorjenih vprašanj z njegove življenjske poti sploh. Prav lahko, da je že tedaj prečkal Italijo, prepotoval znaten del Francije in prišel vse do Anglije in Danske na severu.

Nikakor ni mogoče, da bi Radics določil Salzburško in južnonemške dežele za Valvasorjevo »prvo romanje« na podlagi njegovih pisem Thomasu Galu v London, saj pismi, ki o tem govorita, v Radicsevem času še nista bili znani.⁴⁰⁸ Na obeh mestih, kjer piše polihistor o štirinaj-

stih letih popotovanj zunaj domovine in našteva dežele, ki jih je spoznal, je na prvem mestu navedena »Germania«, za njo pa »Anglia«.⁴⁰⁹ Dve pismi Thomasu Galu iz let 1685 in 1686 sta tudi edina vira, v katerih Valvasor svoje obiskane dežele našteva skupaj. Vprašanje pa je, v kakšni zvezi sta zaporedje dežel in kronologija, če sta sploh v kakšni. V prvem pismu polihistor pravi, da je potoval »tod in onod po Nemškem, Angleškem, Danskem, Francoskem, Španskem, po Italiji in Afriki«, v drugem se zaporedje ponovi, le da je izpuščena Danska.⁴¹⁰ Čeprav je Afrika, ki jo je res obiskal kot zadnjo leta 1669, navedena na koncu (pozneje je bil še v Franciji in Bambergu, vendar ne prvič), se zdi, da zaporedje ne ustreza kronologiji glede na vsakokratni prvi obisk določene dežele. Nemčijo je najbrž postavil na čelo, ker jo je poznal najbolje in je v (Nemško) Cesarstvo spadala tudi Kranjska. Anglija pa se je skoraj gotovo znašla na drugem mestu le zaradi londonskega naslovnika. Tudi druge dežele dajejo vtis, kot bi jih Valvasor premišljeno navedel iz angleške perspektive, od severa proti jugu oziroma tudi po pomembnosti. Italija na predzadnjem mestu, za Francijo in Španijo, je gotovo sprta s kronologijo. Nikjer v *Slavi* ni mogoče prebrati, da bi Valvasor kdaj sam stopil na Otok niti da bi videl Dansko in Španijo, kar pa njegovega obiska teh dežel samo po sebi še ne postavlja pod vprašaj. V pesniškem voščilu Christophu Wegleiterja⁴¹¹ v uvodu v *Slavo* so med vodami, ki »hvalijo njegove [Valvasorjeve] kreposti«, navedene angleška Temza in danske morske ožine v Baltskem morju, imenovane Belt.⁴¹² Prejkone je Valvasor spoznal obe deželi površno in le na kratko, denimo tako, da se je iz Francije z ladjo popeljal čez Rokavski preliv ali pa se je v Anglijo napolil z Nizozemske. Glede na to, da je imel некоč opraviti z dvema pomembnejšema iz Holsteina, severnonemške dežele, ki meji na Dansko, je več kot verjetno, da je omenjena moža spoznal v njuni deželi in da je tedaj skočil še čez mejo Cesarstva v Dansko kraljestvo. Še več, oba Holsteinceja je omenil v zvezi s koristnostjo oziroma škodljivostjo pitja čaja,⁴¹³ tik pred tem pa opisal, kakšno mnenje je imel o čaju prejšnji danski kralj Friderik III.⁴¹⁴ Kdaj je Valvasor obiskal najsevernejši državi, ki ju omenja v vrsti njemu osebno znanih dežel, Anglijo in Dansko, ostaja predmet ugibanj. Pač некоč, ko jima je bil dovolj blizu, da ga je vedoželjnost potegnila še tja. Vsekakor pa v mladosti, preden se je leta 1671 vrnil v domovino. Polihistorjeva formulacija »pred nekaj leti« (*vor etlichen Jahren*), ki se nanaša na srečanje s Holsteincema, je preveč nedoločna in je ne gre jemati dobesedno. Za obisk Danske je pre-

Korespondenca, str. 10). Ta pisma je tudi v celoti objavil (Radics, *Johann Weikhard*, str. 267–298). O Radicsevem študijskem potovanju gl. Radics, Valvasorjeva pisma, str. 226–229.

⁴⁰⁹ Reisp, *Korespondenca*, str. 21–22, 26; prim. slovenski prevod na str. 23, 27.

⁴¹⁰ Prav tam; prim. Radics, *Johann Weikhard*, str. 81, 298, op. 24.

⁴¹¹ Christoph Wegleiter (1659–1706) iz Nürnberga je bil protestantski teolog in pesnik, od leta 1688 profesor na univerzi v bližnjem Altdorfu (gl. *Allgemeine Deutsche Biographie*: <http://www.deutsche-biographie.de/sfz84739.html>, nov. 2013; prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 83, 201).

⁴¹² Valvasor, *Die Ebre I*, s. p. [v prevodu *Čast in Slava vojvodine Kranjske* spodnja pagina 35].

⁴¹³ Valvasor, *Die Ebre III*, str. 343.

⁴¹⁴ Prav tam, str. 342.

⁴⁰² Valvasor, *Die Ebre II*, str. 143.

⁴⁰³ Radics, *Johann Weikhard*, str. 71.

⁴⁰⁴ Valvasor, *Die Ebre II*, str. 279. – Radics se na ta opis sklicuje v opombi 185 na strani 71.

⁴⁰⁵ Radics, *Johann Weikhard*, str. 71.

⁴⁰⁶ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 297, op. 16.

⁴⁰⁷ Prav tam, str. 79.

⁴⁰⁸ Med študijskim potovanjem v London leta 1893 je Radics odkril le tri izvorna pisma in priložo k enemu od njih (Reisp,

cej bolj upoštevanja vreden indic čas vladanja danskega kralja Friderika III. – od leta 1648 do 1670.

Valvasorjevo s potovanji povezano vedoželjnost je v voščilni pesmi v uvodu v *Slavo* orisal tudi prej omenjeni nürnberski teolog Christoph Wegleiter, pač v pesniški maniri in temu ustrezno brez ambicij upoštevati kronologijo in natančno geografijo. Polihistorju znane dežele je najprej razmejil z vodami, in sicer v zaporedju: Ren, Belt (morske ožine na Danskem), Tibera, Sava in Temza. Kot pravi, je »baron Valvasor« prepotoval toliko, kot malokdo njegovega stanu, in spoznal tri dele sveta (tri celine). Raziskoval naj bi po državi Turkov, bredel po pesku Libije, Evropa ga ni mogla zadržati. S tretjim delom sveta je Wegleiter vsekakor mislil Azijo, ki jo tu zastopa Turčija. A Valvasor, kolikor je znano, kot popotnik nikoli ni bil na turških tleh, ne azijskih in ne evropskih, temveč je zgolj kot vojak stal nasproti osmanski vojski v Panonski nižini.

Za spoznavanje oblikovanja Valvasorjeve osebnosti – prvo dolgo potovanje spada namreč še v njegovo formativno življenjsko obdobje – precej bolj pogrešamo vedenje o tem, kaj je na poti počel, kakor sam itinerar. Ni dvoma, da je bil preskrbljen s priporočili vplivnih sorodnikov in (družinskih) prijateljev in da se je s takšno popotnico namenil k nekaterim vnaprej izbranim ljudem. Zavoj priporočil iz časa, ko je hodil po tujih deželah, je še hranil ob smrti in je bil v začetku leta 1694 popisano v njegovi zapuščini v Krškem.⁴¹⁵

Njegovo pero žal ni izpričalo, v kolikšni meri se je držal začrtane poti in načrtov nasploh, tako v časovnem kot vsebinskem smislu, ter kaj ga je morda usmerilo še kam drugam. Zelo pomembno je vprašanje, ali je na tej poti predvsem trošil ali pa je stroške bivanja v tujini pokrival pretežno z lastnim zaslužkom. Če bi dve ali tri leta zgolj potoval, bi mu dediščina po očetu in materi hitro kopnela. Veliko večja je verjetnost, da se je na nekaj krajih za določen čas ustalil, tako kot na drugem velikem potovanju, in se dal vpreči v kakšno službo. Pri tem ali onem novem znancu bi bil poraben kot učitelj, pisar, spremljevalec, pomočnik takšne ali drugačne vrste. Več kot upravičeno lahko sklepamo, da si je pridobil tudi dodatne vojaške oziroma borilne veščine, če ne kar glavnine svojega vojaškega znanja. Udeležba na bojnem pohodu leta 1663–1664, po vmesnem bivanju na Kranjskem, je seveda zahtevala že izurjenega človeka. Bržkone je mladenič kje na poti pustil sledove v še danes ohranjenih virih, a je le malo verjetno, da bi jih kmalu odkrili, saj trenutno obstaja za to en sam možni način, in to je naključje. Najdba popotnega dnevnika, o katerem bo še tekla beseda, pa je komaj, komaj verjetna.⁴¹⁶

⁴¹⁵ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/I, 16. 1. 1694, pag. 9.

⁴¹⁶ Takšne zapiske si je na primer dobro desetletje pred začetkom Valvasorjevih potovanj delal Janez Krstnik Dolničar (Thalnitscher) (1626–1692), meščanski otrok iz Ljubljane, oče Janeza Gregorja in Janeza Antona Dolničarja. Čeprav je pripadal nižjemu družbenemu stanu od Valvasorja, so podatki o njegovem bivanju in zaposlitvah na Dunaju v letih 1646–1648 poučni tudi za predstavo o tem, kako se je na tujem znašel polihistor. Objava zapiskov: Radics, Familien-Chroniken krainischer Adeliger, str. 26–27, 137–138. O Dolničarju prim. Smolik, Thalnitscher (do 1688 Dolnitscher, Dolnizher) Janez Krstnik, str. 76–77).

Leta 1663 ali 1664 je bil vsekakor spet v rodni deželi, najsi se je na Kranjskem pojavil zaradi vesti o vojni s Turki ali neodvisno od političnih dogodkov. O svoji udeležbi v vojni 1663–1664, t. i. četrti avstrijsko-turški vojni, je v *Slavi* pustil tri pričevanja, ki šele povezana v celoto dajo kolikor toliko jasno sliko, kje se je zadrževal, v kakšni vlogi in s kom. V XV. knjigi *Slave* je v letopisu Kranjske izpričal, da je bil v skupini dvanajstih prostovoljcev, ki so, tako kot mnogi kranjski gospodje in plemiči, »v tej vojni« skupaj s svojimi služabniki in hlapci jezdili proti dednemu sovražniku.⁴¹⁷ O Valvasorjevih nadrejenih beremo v XI. knjigi, kjer zavrača trditve, da so nekateri vojaški poveljniki na nadnaraven, hudičev način zaščiteni pred kroglo in sabljo. Takšne govornice so med drugim krožile o grofu Nikoli Zrinskem in konjeniškem stotniku (ritmojstru) Adamu pl. Albendorffu. S prvim naj bi bil Valvasor »v številnih prilikah« (spopadih) z dednim sovražnikom, drugega pa je predstavil kot svojega ritmojstra v Testa-Piccolominijevem polku. S posebnim spoštovanjem je četrto stoletja pozneje zapisal, da sta ključ njunega uspeha pomenila pogum in srčnost, s katerima sta k posnemanju podžigala druge častnike in navadne vojake.⁴¹⁸ V katerih spopadih se je v tej vojni znašel sam, ni povedal, je pa razkril, da se je pod poveljstvom grofa Nikole Zrinskega nekoliko seznanil s Slavonsko krajino. Ker je »tega že dvajset let« – navedbo gre razumeti, da je minilo več kot toliko časa –, je imena mnogih krajev medtem pozabil, častniki pa so se zamenjali. Iz lastnega vedenja je omenil zgolj že dolgo pokojnega barona Raumschüssla, ki je bil »pred dvajset in nekaj leti« poveljnik Đurdevca (pri Koprivnici).⁴¹⁹ Morda se mu je zdel vreden omembe, ker je šlo za Kranjca in nekrvnega sorodnika njegove matere; Raumschüsslovo osebno ime mu je ušlo iz glave.⁴²⁰ Sicer pa se je Valvasor Slavonske krajine, drugače kot Hrvaške in Morske, v XII. knjigi *Slave* samo dotaknil, z obrazložitvijo, da ne spada pod pristojnost Kranjske in njenih deželnih stanov.⁴²¹ Pri opisu Morske krajine se je nato še enkrat vrnil v čas, ko je »pred dvajsetimi in nekaj leti« služil pod Zrinskimi in na lastne oči videl krvoločnost senjskih Uskokov, ki so »na barbarski način« pili kri iz odsekanih turških glav.⁴²² Kot je opozoril Reisp, se v literaturi zaradi tega opisa od Radicsa dalje (1910)

⁴¹⁷ Valvasor, *Die Ehre XV*, str. 601.

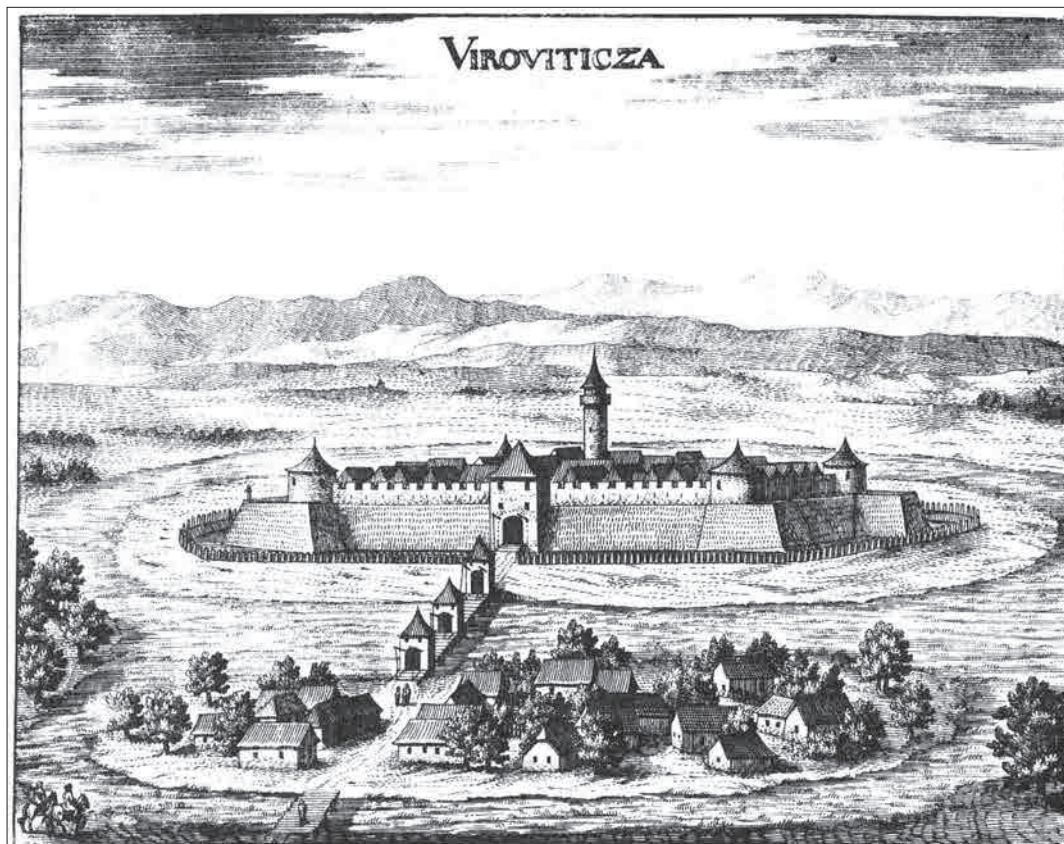
⁴¹⁸ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 100.

⁴¹⁹ Valvasor, *Die Ehre XII*, str. 40.

⁴²⁰ Baron Raumschüssl je bil Adam Sigfrid, brat Leopolda barona Raumschüssla (kmalu po 1592–1659), očima Valvasorjeve matere. V uporabljenih genealoških virih ni podatkov o času njegovega rojstva in smrti niti o morebitni ženi in otrocih (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 148–150). – Cearska diploma ga ob povzdignitvi v baronski stan 13. aprila 1654 – barona sta tedaj postala tudi njegova brata Leopold in Erazem – naslavlja kot stotnika v Đurdevcu, kar je bil dotlej nepretrogoma že 12 let (*Hauptman bey dem Schloß vnd Granitzhaus St. Georgen*) (ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte, Hofadelakt von Ramschissl, Adam, Seyfried und Erasmus Brüder, 13. IV. 1654, fol. 3). Tudi prošnjo za pobaronjenje je napisal on (fol. 9–10, s. d.). Prim. Frank, *Standeserhebungen, 4. Band*, str. 138). – Ko se je Valvasor kot vojak zadrževal v Slavonski krajini, je bil Raumschüssl še vedno aktiven častnik (StLA Laa. A. Antiquum III, K 372, H 1129, Verordnetenprotokoll 1662, fol. 40; H 1130, Verordnetenprotokoll 1663, fol. 52).

⁴²¹ Valvasor, *Die Ehre XII*, str. 39–42.

⁴²² Prav tam, str. 93.

Virovitica, vse do leta 1684 v turških rokah, je v Slavi upodobljena kot edina trdnjava v Slavonski krajini, in sicer na isti strani, kjer govori Valvasor o svoji udeležbi v vojni pod poveljstvom grofa Zrinskega (Valvasor, Die Ehre XII, str. 40).

ponavlja zмотa, da se je Valvasor med avstrijsko-turško vojno 1663–1664 bojeval v Senju.⁴²³

Okvirno datiranje Valvasorjevega vojaškega udejstvanja pod poveljstvom Nikole grofa Zrinskega ni v ničemer vprašljivo. Vojna s Turki se je začela spomladi 1663 z vdorom vojske velikega vezirja Ahmeda Köprölija na Ogrsko in naprej proti Dunaju ter se končala s sklenitvijo tajnega habsburško-turškega miru v Vasvaru 10. avgusta 1664, devet dni po habsburški zmagi v bitki pri Monostru. Nikola grof Zrinski, pod čigar poveljstvom je bil po lastnih besedah mladi Janez Vajkard, je konec leta 1663 odbil tatarski napad proti Štajerski in pozimi 1663/64 vpadel na turško ozemlje vse do Osijeka. Potem ko je konec junija 1664 padla njegova trdnjava Novi Zrin ob izlivu Mure v Dravo, je imel to za osebno žalitev s strani cesarskega vrhovnega poveljnika Rajmunda grofa Montecuccolija in se ni več udeleževal nadaljnjih bojev. Umril je še istega leta, 18. novembra 1664, v nepojasnjenih okoliščinah na lovu nedaleč od Čakovca, potem ko je začel pripravljati zaroto proti Habsburžanom.⁴²⁴

Kako dolgo se je mladi Valvasor mudil zdoma kot pripadnik konjenice oziroma udeleženec vojne, ni gotovo, a vsekakor ne več kot poldrugo leto. Ni izključeno,

da se je njegova skupina prostovoljcev podala na pot šele drugo leto vojne, leta 1664. V kranjskih deželno-stanovskih virih ni najti zapisov, da bi se – kot pravi Valvasor – v vojno odpravilo »veliko kranjskih gospodov in plemičev«, saj to ni bilo v stanovski pristojnosti. Turki namreč Kranjske niso neposredno ogrožali, zato se njeni deželni stanovni obrambi tudi niso posebej angažirali. Sklicevali so se na privilegij, po katerem niso dolžni poslati deželne vojske zunaj kranjskih meja. Stanovski viri govorijo tako ves čas predvsem o oskrbi in vkvartiranju vojaštva.⁴²⁵ Novačenje vojakov iz vrst kranjskega plemstva jih ni zadevalo. Skupina dvanajstih prostovoljcev s spremstvom, v kateri se je znašel Janez Vajkard, je bila torej »zasebna zadeva«. Najverjetneje je Testa-Piccolominijev konjeniški polk izpeljal rekrutacijo prostovoljcev kar na kranjskih tleh, tako kot so to počeli polki dobrih dvajset let prej, med tridesetletno vojno.⁴²⁶ V zgodnjih šestdesetih letih se je Testa-Piccolominijev polk večkrat zadrževal na Kranjskem, še več,

⁴²⁵ ARS, AS 2, Deželni stanovni za Kranjsko, I. reg., šk. 937, Carnioliae Pragmaticae I, s. p.; šk. 897 sejni zapisniki 23, 1663–1665, fol. 1–458v; šk. 864, registraturni protokoli 1660–1666, fol. 267–424v). – Kranjske vojna ni posebej zadevala. Dimitz ima o njej sploh zelo malo podatkov, oba z Grudnom pa se sklicujeta na Valvasorjevo spominsko navedbo (Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 27; Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 903–904).

⁴²⁶ Prim. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 878.

⁴²³ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 297, op. 18.

⁴²⁴ *Zgodovina narodov Jugoslavije*, str. 626–628; Zöllner, *Geschichte Österreichs*, str. 248–249.

slediti je mogoče nastanitvi in oskrbi čete »ritmojstra Adama«,⁴²⁷ v katerem prepoznamo poznejšega Valvasorjevega nadrejenega častnika Adama pl. Albendorffa.

Iskanje morebitnih sledov polihistorjeve udeležbe v vojni se je v nadaljevanju omejilo na gradivo štajerskih deželnih stanov, pod katerih oskrbo je spadala Slavonška krajina.⁴²⁸ Zaradi obsežnosti in slabe preglednosti v raziskavo ni bilo pritegnjeno gradivo dunajskega in graškega dvornega vojnega sveta.⁴²⁹ Zapisi o navadnem konjeniku, kakršen je bil polihistor, bi se v tem arhivskem gradivu lahko znašli kvečjemu na kakšnem seznamu moštva in v obravnava posebnih primerov, kot so izjemni vojaški podvigi ali disciplinske zadeve. V štajerskem stanovskem gradivu pa je celo njegov četni poveljnik Adam pl. Albendorff pustil sledove le v poimenovanju enote: »četa ritmojstra Adama«; tako kot sta zgolj po osebnem imenu poveljnikov označeni dve drugi četi Testa-Piccolominijevega konjeniškega polka,⁴³⁰ v katerem je Valvasor po lastnih besedah služil. Polk se v deželno stanovskih spisih razumljivo pojavlja samo v zvezi z vkvartiranjem in vzdrževanjem, največ seveda v jesensko-zimskem času, neprimernem za večje vojaške operacije. Ker so to za zdaj sploh edini viri iz šestdesetih let 17. stoletja, ki poleg polihistorja samega pričajo o tem, kje in kdaj se je mladi Valvasor najverjetneje zadrževal, ne bo odveč nekoliko natančnejša obravnava. Štab s 150 konji in devet čet Testa-Piccolominijevega polka, vsaka s po sto konji, so bili v začetku julija 1663 nastanjeni po vaseh med Radgono in Fürstenfeldom. Četa Valvasorjevega poveljnika stotnika Adama pl. Albendorffa se je tedaj znašla v vasi Großwilfersdorf zahodno od Fürstenfelda,⁴³¹ konec septembra pa s sto konji v vaseh Eigen in Plesch,⁴³² tj. pri Fehringu ob takratni štajersko-ogrski, danes štajersko-gradiščanski meji. Od tod je polk krenil na vzhod proti turškemu ozemlju in se v drugi polovici novembra vrnil na izhodiščne položaje. Graški dvorni vojni svet

je namreč 19. novembra obvestil štajerskega deželnega glavarja in stanove, da bosta Testa-Piccolominijev in še en polk v nekaj dneh prestopila štajersko mejo. Dežela ju je bila dolžna sprejeti in razporediti v prejšnja bivališča vzdolž dveh vojnih krajin, Ogrske in Slavonske.⁴³³ Celoten polk, ki je tedaj štel 1.483 mož in 1.271 konj,⁴³⁴ se je vkvartiral na štajerski strani Mure, točneje okoli Ljutomera, Veržeja in Ormoža, in sicer tako, da je na posamezno hišo prišel eden ali največ dva konjenika. Albendorffova četa je našla streho nad glavo v štirih obmurskih vaseh med Radenci in Veržejem: v Turjancih, Hrastju, Moti in Vučji vasi.⁴³⁵ Zatem so se čete razdelile v dva dela, vendar ne vemo, kam je svojo odpeljal Albendorff. Pred božičem so štiri čete brez reda in v zmedi ložirale v vaseh okoli Slovenj Gradca, šest čet pa na štajerski meji ob Sotli, nakar so še pred praznikom postopoma prešle na celjsko območje.⁴³⁶ Na pritisk deželnih stanov so se štiri čete na prehodu v leto 1664 pomaknile naprej na Koroško in Kranjsko, potem ko so povzročile razne ekscese in škodo.⁴³⁷ V registraturnih protokolih kranjskih deželnih stanov je govor le pavšalno o dveh četah Testa-Piccolominijevega polka, ne da bi bila omenjena njuna poveljnika. Tako ne vemo, ali je Janez Vajkard Valvasor morda del vojne prezimil kot vojak kar v domači deželi,⁴³⁸ če je tedaj seveda že bil v vojski. Konec januarja so štajerski stanovski poverjeniki prosili dvorni vojni svet, naj premakne tudi tistih šest čet polka, ki so vkvartirane v celjski četrti, ker se vrstijo pritožbe in spori. Poverjeniški urad je želel, da bi šle zlasti v srednještajersko četrt Vorau, ki še ni bila v celoti zasedena z vojaštvom.⁴³⁹ Pomlad in prva polovica poletja 1664 sta minevali v znamenju vojskovanja, ni pa še raziskano, kje vse se je v tem času zadrževal Valvasorjev Testa-Piccolominijev polk. Skoraj dva meseca po sklenjenem miru je 30. septembra spet izpričan na Štajerskem, kjer so dve njegovi četi poslali proti Ljutomeru za zaščito bližajoče se trgatve.⁴⁴⁰

Potrebe, da bi tedaj 23-letni Valvasor po sklenitvi miru ostal v vojski, torej ni bilo. Po vsej verjetnosti že pozno poleti ali zgodaj jeseni 1664 se je ponovno znašel na Kranjskem. Prav na poti domov bi se lahko ustavil v Konjicah pri (Janezu) Erasmu grofu Tattenbachu, o čemer govori v opisu hoje po vodi, ki naj bi se je tu naučil od nekega Holandca. »Pred mnogimi leti« je Holanec služil kot vojak pri mestni gardi v Gradcu in bil v mestu zelo znan kot vodohodec. Tattenbach ga je dal od tam pripeljati k sebi in Valvasor mu je za praktični pouk v ribniku nekaj podaril.⁴⁴¹ Od kod je mladi Janez Vajkard poznal grofa Janeza Erasma Tattenbacha, lah-

⁴²⁷ Četa »ritmojstra Adama« je v registraturnih protokolih izpričana na Kranjskem aprila 1660 (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 864, registraturni protokoli 18, 1660–1666, fol. 18v, 19v, 20). oO Testa-Piccolominijevem polku kot takem beremo pred izbruhom vojne v tej ali oni zvezi v letih 1661 in 1662 (prav tam, fol. 55, 83, 89, 110, 114, 115, 121v, 122, 123, 151v), o rekrutih pa avgusta 1661 (fol. 114).

⁴²⁸ Iz zadevajočega obdobja so bili pregledani zapisniki deželnega glavarja in poverjeniškega urada, knjige izdatkov in z največ uspeha serija *Militaria: StLA, Laa. A. Antiquum III, K 371–373, 422; VI, Ausgabenbücher, 1663–1664; XIV, Militaria, Sch. 217–229*. Za koristne nasvete se iskreno zahvaljujem arhivistu dr. Gernotu P. Obersteinerju.

⁴²⁹ Gradivo hrani Vojni arhiv (Kriegsarchiv), oddelek Avstrijskega državnega arhiva na Dunaju. Za podatke iz prve roke o urejenosti arhivskih fondov in majhni možnosti za uspešno iskanje vojaka Valvasorja sem dolžan zahvalo arhivistu dr. Michaelu Hochedlingerju.

⁴³⁰ StLA Laa. A. Antiquum XIV, Sch. 218, 1663/2, fol. 67.

⁴³¹ Prav tam, fol. 67, julij 1663. – Če je bil Valvasor tedaj že v tej četi, se je srečal s kraji, kjer se je kot vojak, poveljnik kranjskih pešcev, ponovno znašel čez dvajset let. Leta 1683, med turškim obleganjem Dunaja, je po lastnem pričevanju s topniškim ognjem ubranil mesto Fürstenfeld pred turškimi zavezniki, Batthyányjevimi ogrskimi uporniki (Valvasor, *Die Ehre XV*, str. 604–605).

⁴³² StLA Laa. A. Antiquum XIV, Sch. 218, 1663/2, fol. 63, predstavljeno 26. 9. 1663.

⁴³³ Prav tam, Sch. 222, 1663/6, fol. 13, 19. 11. 1663.

⁴³⁴ Prav tam, Sch. 220, 1663/4, fol. 363, ad 23. 11. 1663.

⁴³⁵ Prav tam, Sch. 219, 1663/3, fol. 36.

⁴³⁶ Prav tam, Sch. 219, 1663/3, fol. 383–384, 24. 11. 1663.

⁴³⁷ Prav tam, Sch. 225, 1664/3, fol. 70, 4. 1. 1664.

⁴³⁸ Konec decembra 1663 bi se morali dve četi vkvartirati v Kamniku in Kranju, a sta bili v začetku januarja 1664 še na Koroškem, nato pa sta ostali na Kranjskem do aprila (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 864, registraturni protokoli 18, 1660–1666, fol. 320v, 322, 324, 345, 352).

⁴³⁹ StLA Laa. A. Antiquum XIV, Sch. 224, 1664/2, fol. 87, 28. 1. 1664.

⁴⁴⁰ Prav tam, fol. 266, 30. 9. 1664.

⁴⁴¹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 87–88.

Tabela 4 – Kronologija Valvasorjevih mladostnih potovanj

Čas	Časovna opredelitev v <i>Slavi</i>	Dežela/kraj
1663 in 1664 ali samo 1664	»pred dvajsetimi in nekaj leti«, »ker je že dvajset let tega«	v avstrijsko-turški vojni v Slavonski krajini (in drugje)
med 1663 in 1665 (verjetneje 1664 ali 1665)	»pred 24 ali 25 leti«	doma na Kranjskem – na Kalu nad Medijo ujel gada
1666, oktober	oktobra 1666	Dunaj
1667 (manj verjetno 1666)	»pred 22 leti«	Lyon
1667 in 1668	»pred približno 22 leti« in po sklenitvi špansko-portugalskega miru (13. 2. 1668)	v švicarskem pehotnem polku v Franciji
okoli 1666–1667	»pred približno 22 leti«	na potovanju
pred 1668	»pred dvajsetimi in nekaj leti«	Amsterdam
pred 1668	»pred dvajsetimi in nekaj leti«	Pariz
1668 ali 1669	»pred dvajsetimi leti«	grofija Stollberg v Braunschweigu, Baumannova podzemna jama
okoli 1668–1670	»pred približno dvajsetimi leti«	Bamberg
1669, poleti	15. julija 1669	Tunis
1670, poleti	posredna datacija glede na obisk drugih provansalskih krajev julija 1670	Toulon
1670, poleti	6. in 7. julija 1670	Saint-Maximin-la-Sainte-Baume z bližnjo jamo in goro Saint Pilon v Provansi
1670 – verjetno	»pred nekaj leti« – možna datacija glede na zadrževanje v Provansi julija 1670 in v Lyonu neznanu kdaj istega leta	Beaucaire v Languedocu
1670	»leta 1670«	Lyon
1671	»leta 1671«	Bamberg – natis prevoda knjižice iz francoščine v nemščino

ko sklepamo iz tega, da je neki grof Tattenbach (ime ni navedeno) »pred nekaj leti« kopal svinčevo rudo pri gradu Ponoviče in nedoločljivo kdaj pri gradu Lebek,⁴⁴² dveh sosedih Valvasorjeve domače Medije. Poleg tega se je »tajni svetnik Njegovega veličanstva« grof Tattenbach 31. julija 1657 v Ljubljani pridružil slovesnostim ob prazniku sv. Ignacija Loyolskega,⁴⁴³ ko je Valvasor potrjeno še obiskoval tamkajšnjo jezuitsko gimnazijo. Polihistor ni zamolčal znanstva s konjiškimi graščakom Janezom Erazmom grofom Tattenbachom, čeprav je bil mož eden od štirih glavnih zarotnikov iz zrinško-frankopanske protihabsburške zarote (1670). Zadnje je polihistor najprej omenil v X. knjigi *Slave*, natančno pa opisal v XII. knjigi, kjer je usmrtilitev zarotnikov leta 1671 označil kot »upravičeno obsodbo« in med drugim objavil integralno besedilo Tattenbachove prisega vodji zarote grofu Petru Zrinškemu (bratu že pokojnega grofa Nikole, pod katerim je Valvasor služil v vojni).⁴⁴⁴

Z enim svojih doživetij iz srede šestdesetih let se je polihistor spet postavil **na Kranjsko**. »Pred 24 ali 25 leti« je na vzpetini Kal nad domačo Medijo, znani po številnih in zelo velikih gadih, za nekaj trenutkov z goli mi rokami enega ujel, debelega kot roka, a dolgega le tri pedi.⁴⁴⁵ Doma se je torej mučil leta 1664 ali 1665. Manj verjetno se dogodek nanaša na leto 1663, ki ga dobimo, če 25 let odštejemo od leta 1688, v katerem je bila II. knjiga *Slave* sicer že dokončana.⁴⁴⁶ V prvi polovici šest-

desetih let se je torej znašel doma vsaj dvakrat, prvič, preden je s skupino dvanajstih prostovoljcev odrinil v vojno s Turki (1663–1664) in drugič, med vrnitvijo iz vojne in odhodom na svoje drugo dolgo potovanje. Na pot se je tokrat odpravil najpozneje zgodaj jeseni 1666, precej verjetneje pa leto poprej, morda celo jeseni 1664. Za to potovanje je v XI. knjigi *Slave* uporabil izraz *Peregrination*, ki ga kot sinonim za potovanje srečamo tudi pri opisu navad mladih kranjskih plemičev v VI. knjigi. »Nemoralnež«, ki je v petdesetih letih nekega Valvasorjevega sošolca zavajal k zabadanju igle v telo, naj bi »izdihnil svojo brezbožno dušo pred okoli 22 leti, ko sem bil *auf der Peregrination*«. ⁴⁴⁷

Drugo potovanje, ki ga Reisp imenuje **veliko potovanje**,⁴⁴⁸ je prav tako trajalo nekaj let, najmanj pet (1666–1671) in v celem nemara celo blizu sedem (1664–1671). Ni potrjeno, da bi se vmes vračal na Kranjsko, bi pa bilo povsem mogoče. Drugače kot o prvem, na videz »skrivnostnem« potovanju je Janez Vajkard o drugem pustil v *Slavi* ne samo več pričevanj, temveč tudi vrsto dragocenih podatkov, ki pričajo o njegovih zanimanjih, udejstvovanju, mimogrede celo o življenjskih oziroma bivanjskih razmerah, nekateri dogodki pa so datirani celo do dneva natančno. Reisp je na podlagi tovrstnih dragocenih navedb sklenil, da so se na tem dolgem potovanju že izoblikovale Valvasorjeve lastnosti in nagnjenja, ki so mu začrtala tudi življenjsko pot in delo v zrelih letih. Predvsem so ga zanimala narava in njene redkosti, gotovo se je ukvarjal z matema-

⁴⁴² Prav tam, str. 347, 451.

⁴⁴³ *Letopis Ljubljanskega kolegija*, str. 199 (pag. 311); *Historia Annae*, str. 199.

⁴⁴⁴ Valvasor, *Die Ehre XII*, str. 129–131. – O Tattenbachu prim. Grafenauer, Tattenbach Ivan Erazem, str. 11–12.

⁴⁴⁵ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 143.

⁴⁴⁶ Prvi del *Slave*, ki vključuje knjige od I do IV, zajema dogodke do leta 1686, Franciscijeva zadnja datirana opomba pa je iz

oktobra 1687 (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 258). Že marca 1688 je Valvasor prebiral natisnjene pole IV. knjige (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 71).

⁴⁴⁷ Valvasor, *Die Ehre VI*, str. 342; *XI*, str. 86.

⁴⁴⁸ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 80, 81.

tičnimi in fizikalnimi vedami, kot otrok svoje dobe pa se kaže v tem, da so ga privlačile tudi alkimija, magija in podobne modne »vede«. Če sodimo po tem, kar je o svojih doživetjih v letih 1666–1670 povedal sam, lahko samo pritrdimo Reispu, da je bil Valvasor prvotno naravoslovec in da se je v zgodovinarja razvil šele pozneje pod vplivom okoliščin.⁴⁴⁹

Valvasorjeva mladostna potovanja je temeljito obdelal že Reisp, predvsem Valvasorjevo drugo, veliko potovanje.⁴⁵⁰ Ker temu v dogodkovnem pogledu za zdaj ni mogoče dodati nobenih novih dejstev, se bomo v nadaljnjem omejevali na polihistorjevo razmerje do ljudi, stvari in krajev, ne da bi ponavljali vsebino sicer zanimivih zgodb. Poskusili bomo natančneje razdelati kronologijo in potencialne smeri poti.

Prvi podatek z velikega potovanja sega v oktober 1666, ko se je tedaj petindvajsetletni Janez Vajkard mudil **na Dunaju**. Kakšni načrti so ga privedli v cesarsko prestolnico, ni znano, kakor tudi ne, ali se je tam ustavil prvič. Na hrani je bil pri nekem gospodu Meintzerju v Arnoldovi hiši v bližini Rdečega stolpa (*Roter Turm*), tj. na koncu današnje Rotenturmgaße, ki vodi od Štefanovega trga proti kanalu Donave. V isti hiši se je iz enakega razloga, na hrani (in stanovanju), znašel alkimist Johann de Monte Snyders z ženo, preoblečeno v moškega. Glede na to, da je Valvasor vedel za ženino preobleko, je alkimist mlademu Kranjcu očitno precej zaupal. Skupaj sta izvedla poskus, v katerem je Valvasor funt svinca lastnoročno tingiral z gramom De Monte Snydersove tinkture v zlato. Janez Vajkard se je že tedaj ali pozneje zavedel, da je vse skupaj brez koristi in celo škodljivo, saj gre le za pretvarjanje koncentriranega ekstrakta zlata, in to ob izgubi časa, truda in tudi nekaj zlata samega. De Monte Snyders si je pri Dunajčanih najprej pridobil ugled z uspešnimi zdravljenji in dvema natisnjenima kemijskima razpravama, nato pa je moral iz mesta zbežati. Od gospodarja Meintzerja in Valvasorja se je predtem še poslovil in si z Janezom Vajkardom dopisoval, dokler je živel.⁴⁵¹ Johann De Monte Snyders (ok. 1625–1670), sicer znana osebnost iz sveta alkimije in eden najljubših alkimistov Isaaca Newtona, je umrl štiri leta pozneje,⁴⁵² zanimivo pa bi bilo vedeti, od kod in kam sta si z Valvasorjem pisala in ali res še ves ta čas.

Ko Valvasor v nadaljevanju razglablja, da so za obstoje kamna modrosti potrebni trdni dokazi in ne zgolj trditve učenjakov,⁴⁵³ pove o sebi znamenite besede, ki jih kaže navesti dobesedno in ki z gotovostjo kažejo na to, da mladi Janez Vajkard ni našel poti v Arnoldovo hišo po naključju, temveč s trdnim namenom spoznati znanega čudodelca in njegovo delo. »Brez nečimrnega slavohlepa in bahanja priznam, da me je vse moje žive dni kurioznost ali radovednost in vedoželjnost držala med svojimi ostrogami in me venomer spodbadala k

možnemu raziskovanju naravnih redkosti in skrivnosti, kot velikega ljubitelja vseh svobodnih in naravnih umetnosti. Kjer koli mi je uspelo izvedeti za kakega vedoželjnega moža, tja sem potoval in nobena pot ni bila predolga, niti nevarnost prevelika, noben trud pretežaven; upanje, da se bom kaj nenavadnega naučil in izvedel, je osladilo vse kislino: celo tako, da me je taka gola kurioznost nekaj let vodila ne le po Evropi, ampak celo po Afriki daleč in široko naokoli, da sem se gnal za naravnimi znanostmi.«⁴⁵⁴ Glede na to, da so Valvasorjevi časovno opredeljeni opisi videnih »kurioznosti« v tujih deželah vsi iz let 1666–1670, je mogoče sklepati, da je bilo njegovo drugo veliko potovanje bolj ciljno usmerjeno od prvega. A po drugi strani ne vemo, kateri kronološko neopredeljivi opisi se nanašajo na prvo, kateri pa na drugo potovanje. Gotovo pa je Valvasor v drugi polovici šestdesetih let bolje vedel, kaj iskati po svetu in kje, kakor v začetku desetletja, ko so mu še manjkale dragocene življenjske izkušnje, pridobljene v naslednjih letih, tako v miru kot v vojni.

Skoraj brez dvoma se je Valvasor na Dunaju vsaj enkrat, če ne večkrat, srečal s kranjskim rojakom, jezuitskim patrom Janezom Krstnikom Dolarjem. Še vedno ne poznamo Dolarjevih natisnjenih skladb,⁴⁵⁵ o katerih Valvasor v VI. knjigi *Slave* pravi, da jih je dal pater natisniti v cesarski prestolnici okoli leta 1665 (*von seiner Composition gar viel Stücke zu Wien umgefähr ums 1665. Jahr deß Drucks gewürdigt seynd*).⁴⁵⁶ J. G. Dolničar navaja četrto stoletja za Valvasorjem (1715) latinski naslov Dolarjevega dela z letnico in krajem izdaje: 1666 na Dunaju.⁴⁵⁷ Zdi se zelo verjetno, da je Valvasor videl natis Dolarjevih skladb na lastne oči na obisku pri patru. Iz njegove okvirne datacije izdaje sicer ni mogoče sklepati, katerega leta se je to zgodilo. Morda res že 1665, nič manj verjetno pa šele kakšno leto zatem.

Nekje proti koncu svojega bivanja v cesarskem mestu, konec leta 1666 ali v letu 1667, je imel polihistor priložnost poslušati nekega Tomaža Damascena, astronoma, astrologa, naravoslovca in ljubitelja podobnih ved, ki je razlagal, kako naj bi izdelal tri čudežna zrcala, v katerih je mogoče videti vse, kar si človek zaželi. Valvasor je Damascena moral videti in slišati na lastne oči. Mož se je namreč zadrževal na Dunaju »pred dvajsetimi in nekaj leti«, rezultata njegovega dela pa Janez Vajkard ni poznal, ker je po lastnih besedah z Dunaja prej odpotoval.⁴⁵⁸

Naslednje leto 1667 je bil mladi kranjski vedoželjnejš potrjeno v Franciji. Ne le da v XI. knjigi *Slave*, natisnjeni poleti ali jeseni 1689,⁴⁵⁹ pripoveduje, kaj je »pred

⁴⁴⁹ Prav tam, str. 88–89.

⁴⁵⁰ Reisp, *Mladostna potovanja*, str. 99–107; skoraj identično: Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 78–89.

⁴⁵¹ Valvasor, *Die Ehre III*, str. 415–416. – O legi nekdanje Arnoldove hiše gl. Radics, Valvasor in Wien, str. 2353.

⁴⁵² <http://www.ramsdigital.com/author/snyder.html> (dec. 2013). – Njegovi objavljeni deli sta s področja medicine in astronomije: »De medicina universalis« (1662) in »Metamorphosis Planetarum« (1663).

⁴⁵³ Valvasor, *Die Ehre III*, str. 416.

⁴⁵⁴ Prav tam, str. 416–417.

⁴⁵⁵ Škulj, Ioannes Baptista Dolar, str. 27–36; Sehnal, Jan K. Dolar, str. 87–89.

⁴⁵⁶ Valvasor, *Die Ehre VI*, str. 359.

⁴⁵⁷ »Edidit: Dramata seu Miserere mei, Deus etc. Viennae Austriae anno 1666« (Dolničar, Bibliotheca Labacensis publica, pag. 95 (po objavi: Vidmar (ur.), *Trubar, Hren*, str. 256)).

⁴⁵⁸ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 96. – Korektor Slave Erasmus Francisci je zgodbi na rob zapisal (prav tam, str. 96–97), da je Tomaž Damascen gotovo človek, ki se je približno v istem času in pozneje ponovno mudil v Nürnbergu in s katerim je Francisci nekajkrat razpravljal. Prizanesljivo je pristavil, da bi Valvasor zagotovo spoznal njegovo pravo naravo in častihlepno, če bi se z njim nekoliko bolje seznanil. Mož naj bi bil »popoln idiot«, popoln ateist in bahač.

⁴⁵⁹ Gl. op. 374.

22 leti« doživel v Lyonu,⁴⁶⁰ ampak je v to in naslednje leto, kot bomo videli, mogoče postaviti še dve njegovi omembi bivanja v Franciji. Ni posebej verjetno, da bi se v Lyonu mudil že leta 1666, preden je oktobra istega leta prebival na Dunaju, potem pa bi se v Francijo vrnil spet naslednje leto. Nemara je nehote, zaradi kolizije asociacij z iste poti, v X. knjigi izpričal, kod ga je z Dunaja vodila **pot na Francosko**. Ko se v omenjeni knjigi, namenjeni deželnim knezom in vojvodam Kranjske, dotakne veličastnega zvonika dunajske stolnice sv. Štefana, potegne primerjavo z zvonikom v Landshutu na Bavarskem in v Strassburgu v Alzaciji.⁴⁶¹ Mesti ležita na poti iz habsburške prestolnice proti Parizu, kjer je bil Valvasor »pred dvajsetimi in nekaj leti« pri nekem »imenitnem vojvodi«, ki pa ga ni hotel imenovati. Na obisku je videl kovinsko ogledalo, v katerem je takoj zagledal, kar si je glasno zaželel; podobno, kot je (prej) slišal o takšnih zrcalih na Dunaju (!).⁴⁶² Reisp Valvasorjeve poti v Francijo, drugače kot smeri potovanja po tej deželi, ni skušal rekonstruirati, je pa pred opisom »francoskega obdobja« opozoril na polihistorjevo zadrževanje v določenih krajih.⁴⁶³ Med temi jih kar nekaj leži na možni poti, ki jo je Janez Vajkard ubral, potem ko je zapustil Dunaj. Pot bi ga lahko vodila po Donavi navzgor na Bavarsko, nato vzdolž Donave, Isarja ali Lecha do Bodenskega jezera in z vmesnimi postanki po Renu vse do Amsterdama. Od tam naj bi Valvasor, kot je menil Reisp, prispel v Pariz.⁴⁶⁴ Smer poti ni potrjena, je pa potovanje v Holandijo po njej med lažjimi. Valvasor je namreč očitno okusil Donavske vrtince na meji med Zgornjo in Spodnjo Avstrijo, znane po nevarni plovbi, ki jo v II. knjigi *Slave* primerja s plovbo po Savi.⁴⁶⁵ Da je plul tudi po bavarskem Lechu, je sklepati iz istega opisa največje kranjske reke, po njegovih besedah bolj deroče od Rena, Donave in Lecha.⁴⁶⁶ Že omenjeni Landshut ob Isarju bi na tej poti lahko spoznal, če bi z Donave zavil na München in naprej na zahod proti Lechu. Zahodno od Bodenskega jezera se je moral na skrajnem severu Švice, pri Schaffhausnu, srečati z zahrbtnostjo Rena, ki naj bi bil za izkušene savske čolnarje tudi na tem nevarnem odseku vendarle kakor igra.⁴⁶⁷ Strassburg in njegov zvonik sta na poti vzdolž Rena proti severu, največja zahodnoevropska reka pa pred koncem svoje dolge poti teče skozi **Amsterdam**, kjer je Valvasor »pred dvajsetimi in nekaj leti« videl velikega pavijana.⁴⁶⁸ Holandijo omenja posredno še dvakrat, ko tamkajšnje drsalce primerja s kranjskimi smučarji,⁴⁶⁹ in skupaj z Vestfalijo, ko spregovori o slabem sirkovem kruhu na Pivki in Krasu.⁴⁷⁰

⁴⁶⁰ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 85.

⁴⁶¹ Valvasor, *Die Ehre X*, str. 265.

⁴⁶² Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 93.

⁴⁶³ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 81–82.

⁴⁶⁴ Prav tam, str. 84.

⁴⁶⁵ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 158.

⁴⁶⁶ Prav tam, str. 157.

⁴⁶⁷ Prav tam, str. 158.

⁴⁶⁸ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 58.

⁴⁶⁹ Valvasor govori o smučarji, ki jo danes poznamo kot bloško, sam pa jo pripisuje kmetom na Kranjskem, »zlasti pri Turjaku in v bližini« (Valvasor, *Die Ehre IV*, str. 584).

⁴⁷⁰ Ta kruh naj bi bil precej slabši kot kruh na Holandskem ali »pumpernikel« v Vestfaliji (Valvasor, *Die Ehre III*, str. 348).

Lahko da je njegovo potovanje z Dunaja na zahod pretežno potekalo po rekah, lahko pa tudi, da je naštete kraje spoznal že na svojem prvem velikem potovanju. Formulacija »pred dvajsetimi in nekaj leti« je namreč zelo splošna in v *Slavi* pogosto rabljena, denimo tudi za čas (okoli) avstrijsko-turške vojne 1663–1664. Valvasor bi tako utegnil biti v Amsterdamu in Parizu še kot dvajsetletnik, prav tako kot sta časovno povsem nedoločljiva obiska **Anglije in Danske**,⁴⁷¹ oba najverjetneje zelo kratka in za polihistorja brez posebnih vtisov. S potjo na Dansko je zagotovo povezana že znana zgodba o dveh Holsteincih,⁴⁷² ki kaže, da se je polihistor skoraj gotovo mudil v njuni deželi na skrajnem severu cesarstva ob danski meji in da je torej svojo najsevernejšo deželo dosegel po kopnem, ne po morju.

Omemba že znanega dogodka v Parizu »pred dvajsetimi in nekaj leti« je sama po sebi presplošna, da bi smeli Valvasorjev postanek v francoski prestolnici z gotovostjo datirati v leto 1667. Kar pa zadeva **Francijo**, ni dvoma, da je bil Valvasor tam prav leta 1667 in 1668. Po trdni dataciji bivanja na Dunaju – oktober 1666 – ponudi dve oporni točki: »pred 22 leti« je bil v Lyonu in »pred približno 22 leti« v Franciji v švicarskem polku. Lyon omenja v zvezi z odkritjem nekega tamkajšnjega trgovca, kako je mogoče dati svilenemu blagu poseben sijaj. Med Valvasorjevim bivanjem v tem mestu je kakšnih deset let star izum prišel v splošno rabo in polihistor je iznajdbo označil kot naključno, v nasprotju s prepričanjem, da je imel prste vmes hudič.⁴⁷³ O švicarskem polku govori v istem razdelku XI. knjige *Slave*, kjer obravnava različne »hudičeve veščine«. Navedba, da sta dva njegova vojaška tovariša, eden Hessenčan in drugi Poljak, »v Franciji pod našim švicarskim polkom« služila »pred približno 22 leti«,⁴⁷⁴ se ne more nanašati na leto 1667, temveč šele na naslednje leto. Kot Valvasor pove v nadaljevanju, sta namreč prišla v službo k omenjenemu polku, kjer je bil tudi sam, po sklenitvi miru med Španijo in Portugalsko – 13. februarja 1668 v Lizboni⁴⁷⁵ – in šele zatem so ju kot vojna ujetnika sploh privedli na francoska tla, v atlantsko pristanišče La Rochelle. V Španijo sta predtem prispela s cesarskimi pomožnimi silami, ki so prišle na pomoč Špancem, tam pa ju je zajelo francosko pomožno vojaštvo, podpora Portugalcem. Po izkrcanju v La Rochelleu sta tako kot veliko drugih nemških konjenikov in vojakov stopila v službo h kraljevemu francoskemu švicarskemu polku. Valvasor o svoji vlogi v omenjenem polku ne pove drugega kot to, da je šlo za pehotni polk, in pa ključni podatek: »v tem regimentu sem bil tudi jaz«. ⁴⁷⁶ Od kdaj, kako dolgo, zakaj, so vprašanja, ki še terjajo odgovor, morda skrit v arhivskih virih o švicarskih pehotnih polkih v Franciji. Kakor koli, v najemniški vojaški službi je plemič s Kranjskega prislužil nekaj denarja, ki mu je

⁴⁷¹ Navaja ju v pismih Galu (v drugem pismu brez Danske) (gl. op. 410), Christoph Wegleiter pa v voščilni pesmi v uvodu *Slave* omenja Temzo in danske morske ožine Belt (gl. op. 412).

⁴⁷² Gl. op. 413.

⁴⁷³ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 85.

⁴⁷⁴ Prav tam, str. 75.

⁴⁷⁵ O sklenitvi miru: <http://www.regis-net.de/krieg/spanport.html> (nov. 2013).

⁴⁷⁶ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 76.

prišel prav na nadaljnjih poteh. Če je prišel v švicarski polk tako kot tovariša šele po končani vojni na Iberškem polotoku, lahko glede na že mirni čas dvomimo, da bi v Franciji uporabljal izkušnje, pridobljene nekaj let prej v bojih s Turki. Po drugi strani pa bi utegnil biti njegov molk o grmenju boga Marsa pomenljiv. Ni povsem izključeno, da se je Janez Vajkard s Švicarji v francoski službi vendarle udeležil vojne in je torej njegov obisk Španije del te »zgodbe«. Ker pa ne bi zvenela ravno lepo pripoved o tem, da se je znašel v isti vojni kot pomožne enote cesarja Leopolda I., toda na nasprotni strani, pri francoskih zaveznikih Portugalcev, se je »ne-potrebnim podrobnostim« izognil.

Zatem je bil Valvasor **ponovno na Nemškem**, in sicer zagotovo preden je odpotoval v severno Afriko, kjer ga najdemo poleti 1669. V II. knjigi *Slave*, dokončani še leta 1688, namreč pravi, da si je »pred dvajsetimi leti« ogledal kapniško Baumannovo jamo v Braunschweigu v grofiji Stollberg, opevano v Merianovi Topografiji.⁴⁷⁷ Zelo verjetno spada v isto »nemško potovanje«, ki je moralo imeti izhodišče v Franciji, tudi njegovo obisk Bamberga »pred približno dvajsetimi leti«, ko se je tam mudil nekaj dni in dobil na vpogled del sodnega zapisnika iz časa, ko so v tem mestu sezgali veliko čarovnikov in čarovnic.⁴⁷⁸ Glede na bližino Bamberga in Nürnberga si težko predstavljamo, da se ne bi tedaj ali že kdaj prej ustavil tudi v Nürnbergu kot močnem kulturnem središču, s katerim je bil pozneje tesno povezan. Braunschweig in Bamberg ležita več sto kilometrov vsaksebi, od Braunschweiga do danske meje pa je razdalja še nekoliko večja, vendar je Danski najbližja potrjena točka z Valvasorjevih potovanj prav Braunschweig. Skok čez Holstein na dansko ozemlje bi bil zato lahko tudi del tega potovanja.

Mikavno je razmišljati, da se je tedaj 27-letni ali 28-letni Janez Vajkard na skrajni jug svojega »obzorja«, v severno Afriko, podal naravnost s skrajnega severa, torej z Danske ali iz Amsterdama. Glede na to, da Dansko, Anglijo in Španijo omenja zgolj v dveh pismih Thomasu Galu, tajniku Angleške kraljevske družbe,⁴⁷⁹ v *Slavi* pa nikjer ne poroča o svojih tamkajšnjih doživetjih, bi lahko sklepali, da je dežele zrl bolj ali manj le iz njihovih pristanišč, kjer se je ustavil ali zamenjal ladjo na dolgi poti proti Sredozemlju. Vendar govori proti temu njegov molk o tem, da bi se kdaj srečal z Atlantikom. Neomenjanje Portugalske v pismih Galu in molčanje o veličastnosti in nevarnostih največjega svetovnega oceana sta le preveč očitna. Neomenjanje Švice v pismih tajniku Galu – v Schaffhausnu na njenem skrajnem severu je Valvasor očitno bil, ko je plul po zgornjem Renu – je v primerjavi s tem zanemarljiva podrobnost, kajti videti del dežele z rečne ladje pač ni enako kakor tam biti. Anglija in Španija torej gotovo ne sodita v isto potovanje. Valvasor bi lahko obe spoznal že

med svojo prvo večletno odsotnostjo s Kranjskega ali pa tako eno kot drugo res šele leta 1669, vendar brez vmesne plovbe po Atlantiku. Na ladjo za Tunis se je vkrcal nekje v severnem Sredozemlju, najverjetneje v enem francoskih pristanišč, kamor je prišel iz nemških dežel po kopnem. Lahko da je bila sredozemska obala Španije tedaj vmesna postaja, lahko pa tudi, da jo je videl šele ob drugi priložnosti, kar je bolj verjetno glede na to, da leži Tunis kot cilj poti v drugi smeri. Na isti poti bi se utegnil ustaviti v nekaterih italijanskih pristaniščih ob Ligurskem in Tirenskem morju.

Nikakor ni rečeno, da je Valvasorja v **Afriko** gnalo vprašanje, kaj se skriva za domnevnim turškim strupom, ki ga dajejo Turki piti pomembnim vojnim ujetnikom, deluje pa z zamikom, tako da osvobodenci kmalu po vrnitvi domov pomrejo. Reisp je zapisal, da lahko namen njegove poti v Afriko zasluţimo pri prebiranju opisa gradu Graben pri Novem mestu, kjer govori Valvasor o nesrečni usodi več zajetih in izpuščenih kranjskih plemičev, ki jih je doletela takšna usoda.⁴⁸⁰ Toda »afriška zgodba« v XI. knjigi *Slave* deluje povsem neodvisno od Valvasorjevega namena potovanja na to celino. Bil je prepričan, da znajo tako kot Turki pripraviti tak strup Afričani, zato je vpletel svoj spomin na bivanje v Tunisu. »Ko sem se leta 1669 mudil v Afriki«, pravi, »mi je neki odličan in učen mohamedanec po imenu Ali Haisa, ki je užival pri Tafiletu velik ugled, 15. julija tistega leta v Tunisu kot veliko skrivnost razodel pripravo in učinek tega strupa, v zameno za neke druge skrivnosti, ki Afričanom niso znane.« Skrivnosti priprave strupa ni potem razkril nikomur, čeravno so ga za to večkrat prosili.⁴⁸¹ Še več, v trenutku, ko je pripoved zapisal za natis, je zadevo izbrisal iz knjige, v katero je »s svojimi navadnimi neznanimi črkami« zapisoval vse, kar je izvedel na popotovanjih.⁴⁸² Dragoceno pričevanje o tej knjigi je Reisp razlagal kot »popotni dnevnik, kamor je [Valvasor] s skrivno pisavo beležil vse, kar se je bil na potovanjih naučil, in na drugem mestu zapisal, da se dnevnik ni ohranil.«⁴⁸³

Ničesar torej ne vemo ne o namenih potovanja v severno Afriko ne o tem, ali ga je 28-letnik izvedel na lastno pest ali v nekogaršnji službi in po naročilu. Iz dikcije lahko sklepamo samo to, da se je Janez Vajkard mudil v Afriki (samo) leta 1669, ni pa iz prve roke znano, ali je bil razen v Tunisu še kje. Wegleiterjeva voščilna

⁴⁸⁰ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 83. – Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 207–208.

⁴⁸¹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 209. – Tako kot že Reispu tudi meni ni uspelo ugotoviti, kaj je »Tafilete«. Učeni Ali Haisa naj bi užival velik ugled »bey dem Tafilete«. Glede na predložno zvezo je Reisp sklepal, da gre za neko osebo oziroma položaj (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 298, op. 27). Morda je mišljen določen urad oziroma oblastvo.

⁴⁸² Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 211.

⁴⁸³ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 82, 88. – V Valvasorjevih zapuščinskih inventarjih, sestavljenih januarja 1694 v Krškem in na Bogenšperku, zapisa o takšni knjigi ali zvezku ni, kar glede na naravo inventarjev ne preseneča. Tudi če bi zvezek obstajal, ni imel prave uporabne vrednosti in bi ga inventurni komisarji zlahka preskočili. V krškem inventarju so med knjigami denimo navedeni Valvasorjev rokovnik o vojaki in dva rokovnika o plačilih služinčadi in posevku na Bogenšperku (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, lit. Z-7/I, 16. 1. 1694, pag. 17).

⁴⁷⁷ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 278.

⁴⁷⁸ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 90. – Sodni zapisnik je Valvasor dobil v branje od kanonika Hansa Adama Cogla, čigar oče je lastnoročno zapisal srhljive izpovedi čarovnikov in čarovnic. – Bamberg je bil v obdobju 1595–1630 osrednje območje preganjanja čarovništva; samo v letih 1625–1630 je izpričanih 236 sezigov, skupno število ubitih pa naj bi znašalo do 900 (http://de.wikipedia.org/wiki/Hochstift_Bamberg).

⁴⁷⁹ Gl. op. 410.

pesem v uvodu v *Slavo* pravi, da je »bredel po suhem pesku Libije«. ⁴⁸⁴ Koliko pesniške svobode je v njej in kako daleč v puščavo je Valvasor resnično prišel, ostaja skrivnost, zajeta v stavku: »Ko sem se [...] mudil v Afriki«.

Proti koncu svojega drugega velikega potovanja je bil **ponovno v Franciji**. Iz nobene druge dežele ne poroča o svojih potovanjih in doživetjih toliko kot prav iz te tedaj najrazvitejše evropske države. ⁴⁸⁵ Skoraj brez dvoma je ni spoznal šele v drugi polovici šestdesetih let, temveč že na svojem prvem velikem potovanju, saj jo ne nazadnje skupaj z Italijo omenja kot najpriljubljenejša cilja potovanj mladih kranjskih plemičev. Najverjetneje se je v južni Franciji vkrcal na ladjo za Tunis in se od tam istega leta 1669 ali leto pozneje v deželo sončnega kralja Ludvika XIV. tudi vrnil. Ker je poleti 1670 obiskal več krajev in naravnih znamenitosti v bližini Toulona, bi po Reispu lahko sklepali, da v ta čas prav tako sodi njegovo nedatirano bivanje v tem pomembnem vojaškem pristanišču, kjer se je morda na poti iz Afrike tudi izkrcal. ⁴⁸⁶ Kot je izpričal v zgodbi o čarobnem lističu z rekom iz Svetega pisma, ki ga je dobil od nekega Francoza, je v Toulonu prenočeval v gostišču »Pri zlatem levu«, v ozki ulici blizu pristanišča. ⁴⁸⁷ O Provansu se je sicer na široko razpisal že v IV. knjigi *Slave*. Obiskal je božjepotni kraj Saint-Maximin-la-Sainte-Baume, povezan z začetki krščanstva v tej deželi. Tu si je 6. junija 1670 ogledal baziliko ter relikvije sv. Magdalene in sv. Maksimina, naslednji dan pa v družbi štirih spremeljalcev nadaljeval romanje do dve nemški milji oddaljene jame Grotte de la Sainte-Baume, kjer naj bi po provansalski legendi spokorniško živela svetopisemska Marija Magdalena. Istega dne se je družina povzpela še na goro Saint-Pilon (998 m n. m.), prav tako znano iz legende o sv. Magdaleni. ⁴⁸⁸ Lahko da je Janez Vajkard prav tedaj potoval tudi po sosednji južnofrancoski pokrajini Languedoc, kjer se je neznano kdaj mudil v Beaucairu na desnem bregu Rone, nedaleč od Nimesa in nasproti znamenitega Tarascona. Formulacija »pred nekaj leti« je zelo splošna, a spada vsekakor v čas polihistorjevih mladostnih potovanj, saj ni nobenega namiga, da bi bil pozneje, pred izidom *Slave* (1689), še kdaj tako daleč na zahodu. Nad vrhodom neke palače v tem okcitanskem mestu je naletel na Valvasorjev rodbinski grb z imenom. ⁴⁸⁹ Več kot logično je, da je tod, po Roni, potoval bodisi v Lyon bodisi od tam v Provanso, in to istega leta 1670, saj sam pravi, da je bil omenjenega leta v Lyonu. V tem pomembnem mestu se je mudil vsaj že drugič v življenju, tokrat najbrž nekaj dlje. V hiši »la maison du Pin« na trgu Bellecour je bil priča dogodku, ko je neki Anglež brez prevare tingiral pol funta bakra v najboljše zlato. Valvasor je opis poskusa takoj navezal na svoj lastni tovrstni uspešni poskus na Dunaju oktobra 1666. ⁴⁹⁰ Žal ni povedal, med katerim obiskom Lyona je izvedel trik z ogledalom, v katerem

se je ženska videla golo, če se je vanj pogledala. Prebrisani Kranjec je namreč izrabil lom in odsev svetlobe ter preračunan nagib in rez zrcala, tako da sta se hkrati prikazala glava žive ženske in slika gole. ⁴⁹¹ S tega ali katerega drugega obiska Lyona, najverjetneje ne s kakšnega poznejšega, je moral Valvasor poznati »gospoda« Henryja Garbusata, ki ga mimogrede omenja v IX. knjigi *Slave*. Temu po dejavnosti in poklicu še vedno neznanemu možu, prejkone trgovcu, je v Lyon poslal nekaj primerkov okamnin s Kranjskega. Zanimivo je, da poimensko imenuje samo njega, čeprav v isti sapi pove, da je veliko okamnin odposlal v Benetke in več drugih krajev. ⁴⁹² Časovno nedoločljivo Valvasorjevo zadrževanje v Franciji se nanaša tudi na Tours ob Loire, ko si je med drugim ogledal bližnje kapniške jame. Vsaj tako je razumeti, kajti o fosilih pri Kropi pravi, da ga spominjajo na te jame – *caves gouttieres*. ⁴⁹³

Glede na to, da so kranjski plemiči po Valvasorjevih besedah v mladosti potovali predvsem v Italijo in Francijo, preseneča, kako malo je v primerjavi s Francijo povedal o Italiji. Kot da ne bi imel na Kranjskem česa primerjati z naravnimi in drugimi znamenitostmi italijanskega obnebja ali kot bi ga tam ne zanimalo veliko stvari in ne bi srečeval zanimivih ljudi. Reisp pravi, da ga Italija skoraj ni privlačila, razen morda Benetke. ⁴⁹⁴ A poleg tega, da je tja pozneje pošiljal okamnine in si prek Benetk dopisoval z londonsko Kraljevsko družbo, ⁴⁹⁵ vemo za en sam Valvasorjev obisk tega bližnjega znamenitega mesta, in še ta je iz poznejšega časa. Glede na navedbo »pred 10 leti«, ga lahko datiramo v leto 1678 ali 1679. ⁴⁹⁶ V resnici so morale biti Benetke Janezu Vajkardu veliko bolj domače že prej in skoraj nemogoče je, da se ne bi tam mudil že med prvem velikim potovanjem, če niso bile sploh prvo veliko mesto, ki ga je v življenju obiskal. Najbližja pot s Kranjskega v južno Francijo vodi vendar tod mimo. Kolikšen del Italije je videl sicer, ostaja neznanka. Iz Wegleiterjeve voščilne pesmi, ki omenja Tiberio, ⁴⁹⁷ posredno izvemo, da je bil Janez Vajkard vsaj enkrat tudi v Rimu, a »večno mesto« nanj očitno ni naredilo posebnega vtisa. V Italiji v geografskem (in današnjem) smislu ga je (dovolj) nagovoril le grad Kofel (Covolo) v dolini Brenta na prehodu iz Južne Tirolske v Beneško republiko, ki ga je primerjal z notranjskim gradom Jama. ⁴⁹⁸ Nikjer ne omenja Bergama, kamor bi ga utegnila gnati radovednost, da bi spoznal rodni Telgate prvega kranjskega Valvasorja. Ker pa je moral vedeti, da Janez Krstnik Valvasor († 1581) ni bil v nikakršnem sorodstvu z njegovim dedom Hieronimom, svojim služabnikom – pri obravnavi rodbine Valvasor v IX. knjigi *Slave* je resnico sicer prikrojil ⁴⁹⁹ –, ga v tiste kraje morda niti ni vleklo.

⁴⁹¹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 81.

⁴⁹² Valvasor, *Die Ehre IV*, str. 478. – O Garbusatu, najverjetneje članu lyonske trgovske elite, gl. Reisp, Novejša spoznanja, str. 18.

⁴⁹³ Valvasor, *Die Ehre IV*, str. 565.

⁴⁹⁴ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 88.

⁴⁹⁵ Prav tam, str. 87, 107, 175–178.

⁴⁹⁶ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 93.

⁴⁹⁷ Valvasor, *Die Ehre I*, s. p. [v prevodu *Čast in slava vojudine Kranjske* spodnja pagina 35].

⁴⁹⁸ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 278.

⁴⁹⁹ Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 7, 11–13.

⁴⁸⁴ Valvasor, *Die Ehre I*, s. p. [v prevodu *Čast in slava vojudine Kranjske* spodnja pagina 35].

⁴⁸⁵ Prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 83–84.

⁴⁸⁶ Prav tam, str. 85.

⁴⁸⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 101.

⁴⁸⁸ Valvasor, *Die Ehre IV*, str. 501–504.

⁴⁸⁹ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 108.

⁴⁹⁰ Valvasor, *Die Ehre III*, str. 415.

Kam ga je zanesla pot iz Francije, kjer se je leta 1670 mudil v Provansi in Lyonu, lahko le ugibamo. Morda še isto leto čez severno Italijo domov na Kranjsko ali pa spet na Nemško. Sam ni pustil o tem nobenih namigov, kot tudi ni povedal, da je dal leta 1671 v **Bambergu** natisniti neko knjižico, prevedeno iz francoščine v nemščino in brez navedbe svojega imena. O tem je namesto njega poročal Erasmus Francisci v dodatku k VI. knjigi *Slave*, v kateri Valvasor obravnava kranjske pisce.⁵⁰⁰ Zagotovo je bil Janez Vajkard tisto leto osebno v Bambergu. Ker ni šlo za zahteven tiskarski podvig, bi bilo namreč povsem nesmiselno pošiljati rokopis s Kranjskega v tisk tako daleč. Ljubljana tedaj resda ni imela tiskarne,⁵⁰¹ a je bilo dovolj tiskarjev veliko bližje Kranjski, kot je od nje oddaljeno knezoškofijsko mesto Bamberg. Valvasor se je torej v rodno deželo vrnil z lastno knjigo, bodisi da je predtem že bil na kratko doma bodisi da je Bamberg pomenil (zadnjo) postajo med njegovim vračanjem z neprekinjenega večletnega potovanja. Kakor koli, prevod v nemščino priča, da se je tedaj tridesetletni Janez Vajkard v letih svoje odsotnosti iz domovine dovolj dobro naučil francosko. Morda se tudi ni hotel vrniti, dokler ne bi imel pokazati česa otipljivega. Recimo, da je mladostna potovanja zaključil z »mojstrskim izpitom« v obliki knjige. Drugi verjetni razlog, zakaj se je odločil za natis prevoda, in to na Nemškem, je gmotne narave. Nemara je poskušal nekaj zaslužiti, preden se dokončno vrne in ustali na Kranjskem, ker mu je dotlej pošel že skoraj ves denar. In v osrčju Cesarstva je bil knjižni trg veliko večji, zaslužek od prodaje knjig pa temu primerno boljši in lažji.

Eno temeljnih vprašanj, ki zadevajo Valvasorjevo »dolgo desetletje« odsotnosti s Kranjske in smo se ga že dotaknili, so **stroški mladostnih potovanj**. Težko bi na poti toliko prislužil, da bi se lahko vzdrževal sam in pokrival vse sprotne izdatke. Glede na dolžino potovanja, ki je presegala običajno prakso mladih plemičev, se zdi bolj verjetno, da mu je lep del dediščine po očetu in materi skopnel. Še posebej, če je že v tem času načrtno kupoval matematične in druge instrumente ter knjige. Pravih namigov na to ni, je pa upravičena Reispova domneva, da je na tujem pridobil del svojih zbirk, zlasti instrumente, grafične liste in risbe.⁵⁰² Prav veliko ni mogel kopiciti pri sebi, kaj šele nositi s seboj, ampak je moral stvari vsake toliko, ko je zamenjal deželo oziroma bivališče, nekje uskladiščiti oziroma poslati domov na Kranjsko, bodisi po pošti bodisi po kakšni zanesljivi osebi. Kdaj je v njegovo roke prišla katera knjiga ali grafični list, žal ne vemo. Morda se sicer v njegovi knjižnici v Zagrebu tu in tam skriva kak zapis o času pridobitve, bodisi natančnem bodisi »post quem non«.⁵⁰³

Vprašanje skupnih stroškov potovanja je povezano z vprašanjem, ki smo ga prav tako že načeli: koliko je zna-

šala njegova dediščina po starših. Očetova je bila vseka kor večja od materine in obe skupaj sta, kot že rečeno, nanesli vsaj 5.000 goldinarjev, morda celo še enkrat toliko. Pomenljivo je naslednje spoznanje. Janez Vajkard leta 1672 ob nakupu posesti in gradov pri Litiji tako rekoč ni imel sredstev, saj je skoraj celotni poravnani del kupnine pokrila ženina družina pl. Graffenweger, več kot polovico kupnine pa sta zakonca Valvasor ostala dolžna. Po kupo-prodajni pogodbi z dne 27. septembra 1672 je kupnina za tri gradove – Bogenšperk, (že razvaljeni) Lihtenberk in Črni potok – znašala 20.000 goldinarjev kranjske veljave, 200 zlatih dukatov in 100 državnih tolarjev za likof. Pri tem je precej nenavadno, da se je prodajalec Franc Albreht baron Kheysell zadovoljil s takojšnjim izplačilom manj kot polovice dogovorjene vsote. Zakonca Valvasor sta mu morala namreč izročiti zgolj 9.000 goldinarjev, in sicer v obliki treh zadolžnic, od katerih je ena izvirala od grofa Blagaja in dve od Wazov (baronov, nato grofov Wazenberg).⁵⁰⁴ Prav te tri zadolžnice je Valvasorjeva žena Ana Rozina pl. Graffenweger prejela za dediščino na dan sklenitve poročne pogodbe 5. julija 1672.⁵⁰⁵ Janez Vajkard je tako primaknil zelo malo, kot vse kaže, bolj ali manj le obljubo, da bo z modrim gospodarjenjem na kupljeni posesti prislužil dovolj za izplačilo preostale kupnine.⁵⁰⁶ To se ni zgodilo nikoli, ampak je Valvasor, že kot vdovec, lahko poravnal preostanek skupaj z obrestmi šele tako, da je v letih od 1689 do 1692 celotno posest prodal.⁵⁰⁷

O tem, kdaj se je Janez Vajkard **za stalno vrnil v domovino**, smo govorili že na začetku podpoglavja, kjer smo v luči novih ugotovitev osvetlili njegovo lastno navedbo, da je bil iz dežele odsoten štirinajst let. Na Kranjskem so ga večidel pogrešali vsa šestdeseta leta,

⁵⁰⁴ ARS, AS 746, Cistercijski samostan in državno gospostvo Kostanjevica, Spisi, fasc. 2, Kupoprodajna pisma, 27. 9. 1672; prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 94. – Wazi so bili povzdignjeni v barone z naslovom Waz von Wazenberg leta 1650, v grofe Wazenberg pa 1673 (Frank, *Standeserhebungen*. 5. Band, str. 190; ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 268, I/136, lit. S V, Podeljevanje plemiških naslovov V–Z, W–8, 20. 8. 1650).

⁵⁰⁵ O tem priča delitev med Graffenwegerji, datirana 18. oktobra 1672, ki sicer ne razkriva vrednosti zadolžnic (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/100r, fol. 1v–2). Vse kaže, da so skupaj tehtale nekaj manj kot 9.000 goldinarjev – 8.228 goldinarjev, in sicer Blagajeva 4.000, Waz(enbergovi) pa 2.300 in 1.928 goldinarjev. Skupaj z vrednostmi so vse tri navedene v Kheysellovem zapuščinskem inventarju (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 50, fasc. XXVI, lit. K–42/I, 28. 5. 1674, pag. 9–10/Nr. 4 in 5, pag. 10–11/Nr. 6 in 7, pag. 14/Nr. 13. – Poročna pogodba, sklenjena 5. julija 1672 na Graffenwegerjevem gradu Slatna pri Litiji, ne govori o nevestini dediščini (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 5. 7. 1672).

⁵⁰⁶ Leto pozneje, septembra 1673, sta zakonca Valvasor dolgovala baronu Kheysllu še vedno slabih 10.242 goldinarjev (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 50, fasc. XXVI, lit. K–42/I, 28. 5. 1674, pag. 12/Nr. 10), do srede leta 1677 pa se je dolg komajda zmanjšal, in sicer na dobrih 9.829 goldinarjev (prav tam, lit. K–42/II, 14. 2. 1685, pag. 6–7).

⁵⁰⁷ Ko je v začetku leta 1689 prodal Črni potok, je šla skoraj vsa prejeta kupnina za dolg družini Kheysell, dedičem barona Franca Albrehta, od katerega sta zakonca Valvasor grad s posestjo kupila dobrih 16 let prej (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 95). O poplačilu kupnine gl. natančneje v: Golec, Valvasor kot zemljiški gospod (v tisku).

⁵⁰⁰ Valvasor, *Die Ebre VI*, str. 368.

⁵⁰¹ Po skoraj sto letih je Ljubljana ponovno dobila tiskarno leta 1678 (Berčič, *Tiskarstvo na Slovenskem*, str. 48–50, 63–65; prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 28).

⁵⁰² Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 89.

⁵⁰³ Leta 1611 je denimo polihistorjev oče Jernej kot dijak podpisan v izvodu neke Salustove knjige, ki je pozneje z glavnino knjižnice Janeza Vajkarda romala v zagrebško škofijsko knjižnico (Radics, *Johann Weikhard*, str. 24).

ne ravno zdržema štirinajst let, kot je menil Reisp,⁵⁰⁸ a zelo verjetno ne veliko manj kot dvanajst. Ko se je v začetku sedemdesetih let za vedno vrnil, je bilo pred njim še nekaj krajših nekajtedenskih oziroma nekajmesečnih potovanj in ta so nazadnje nanesele število, kot ga je navedel v pismih tajniku londonske Kraljevske družbe 3. decembra 1685 in 5. marca 1686.⁵⁰⁹

Valvasorjevo vrnitev na Kranjsko postavljamo v leto 1671, najverjetneje še pred začetek jeseni. Isto leto, neznano kdaj, naj bi v Bambergu izšla njegova knjiga, o kateri je še vedno edini vir Erasmus Francisci.⁵¹⁰ Prav lahko da je bil Janez Vajkard tedaj že doma, bodisi z eno nogo bodisi z obema. Z obema najverjetneje jeseni, ko so ga deželni stanovi 9. oktobra 1671 sprejeli v deželno konjenico, razen če mu tega ni še v odsotnosti uredil kateri od bratov, polbrat Karel ali pravi brat Janez Herbard. Ob naloženi obveznosti vzdrževati dva oklepna konja so mu dodelili stalno plačo v obliki čakarine (*Wartgeld*),⁵¹¹ s čimer je bilo poskrbljeno za njegov prvi stalni dohodek. Vstop v rezervno deželno vojsko, ki ji je pripadal nadaljnjih 22 let do smrti, je jasen dokaz, da se je tridesetletnik poslovil od daljših potovanj in da je torej nameraval ostati v rodni deželi. Usoda Valvasorja kot nekdanjega popotnika je bila še trdneje zapečatená naslednje leto 1672, ko se je poročil z Ano Rozino pl. Graffenweger (1658–1687) z gradu Slatna pri Šmartnem pri Litiji, in nato skupaj z ženo kupil bližnja gradova Bogenšperk in Črni potok ter že razvaljeni Lihtenberk.⁵¹² Zdaj je imel družino in stalen dom na Bogenšperku, za daljša potovanja ni bilo ne časa ne možnosti in – kar je ključno – čakali so ga veliki načrti.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

- AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko: šk. 268
- AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko: I. reg., šk. 129, 810, 864, 891, 895–897, 900, 937.
- AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko: št. 5 in 6.
- AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko: šk. 237,
- AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko: knj. 13 in 14.
- AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani (= Testamenti): II. serija, fasc. R 1–45, V 1–16.
- AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani (= Zap. inv.): šk. 81, 118, 130, 131.
- AS 740, Gospostvo Jablje: fasc. 8.
- AS 748, Gospostvo Krumperk: fasc. 25.
- AS 984, Radics pl. Peter Pavel: šk. 4, 5.
- AS 1064, Zbirka plemiških diplom: št. 93.

AS 1073, Zbirka rokopisov: 168r, I/31r, I/32r, I/44r, I/100r, II/51r.

AS 1074, Zbirka urbarjev: I/30u.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

NŠAL 10, Škofijski arhiv Ljubljana/Župnije (= ŠAL/Ž): fasc. 122.

NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana (= KAL): fasc. 11, 52, 58.

NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn: šk. 375.

ŽA Cerklje na Gorenjskem, Matične knjige: R 1649–1654, RPM 1658–1675.

ŽA Kamnik, Matične knjige: M 1671–1707.

ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige: R 1621–1626, R 1638–1643, R 1643–1653, R 1653–1664, R 1664–1669, P 1632–1651, M 1635–1657, M 1658–1735.

ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige: R 1703–1719, P 1660–1720.

ŽA Vače, Matične knjige: R 1621–1628, R 1628–1635, R 1636–1643, R 1643–1656, R 1656–1665, R 1666–1672, R 1673–1689.

ŽA Višnja Gora, Matične knjige: P 1639–1657.

NG – Narodna galerija v Ljubljani

NG S 571, NG S 942–948.

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor

Matične knjige: Loka pri Zidanem Mostu: R 1632–1669.

ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv

AVAFHKA – Allgemeines Verwaltungsarchiv – Finanz- und Hofkammerarchiv, Wien: Adelsakte: Hofadelsakt von: Rueß von Ruessenstain, Konrad und Daniel, 21. X. 1630; Hofadelsakt von Rambschissl, Adam, Seyfried und Erasmus Brüder, 13. IV. 1654.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz

Landschaftliches Archiv, Altes Archiv (= Laa. A. Antiquum): III: K 371–373; VI: Ausgabenbücher, 1663–1664; XIV: Sch. 217–229.

Innerösterreichische Hofkammer (= IÖ HK): 1651–VII–84, 1653–IX–49, 1655–II–36, 1658–IV–32, 1659–I–25.

Innerösterreichische Regierung (= IÖ Reg.): Cop 1651–IV–74, Cop 1651–IX–90, Cop 1652–VII–14, Cop 1655–IV–28, Cop 1655–VIII–140, Cop 1656–III–87, Cop 1658–II–29, Gut 1651–XI–35, Gut 1660–VII–9.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige: šk. 385, 386, 436–447.

ŽU Ruše – Župnijski urad Ruše

Notata Rastensia Ex antiquissimis documentis desumpta Et varijs fide humana dignis autographis Sinoptice descripta.

⁵⁰⁸ Gl. op. 389–391.

⁵⁰⁹ Reisp, *Korespondenca*, str. 21, 25; prim. slovenski prevod na str. 23, 27. O potovanjih po letu 1672 gl. op. 394.

⁵¹⁰ Gl. op. 500.

⁵¹¹ Gl. op. 4 in 194.

⁵¹² Gl. op. 6 in 504. Prim. Golec, Neznano in presenetljivo, str. 309–310.

ELEKTRONSKI VIRI

<http://www.deutsche-biographie.de/sfz84739.html>;
<http://www.ramsdigital.com/author/snyder.html>;
<http://www.regis-net.de/krieg/spanport.html>.

LITERATURA

- Andritsch, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz. Band 1. 1586–1630*. Graz: Akademische Druck-Verlagsanstalt, Universitätsbuchdruckerei und Universitätsverlag, 1977; *Band 2. 1630–1662*, 1980; *Band 3. 1663–1710*, 1987.
- Beckh-Widmanstetter von, Leopold: *Die Familienchronik der Grafen Barbo von Wachsenstein*. S. l., s. a. (18__).
- Berčič, Bogdan: *Tiskarstvo na Slovenskem. Zgodovinski oris*. Ljubljana: Odbor za proslavo 100-letnice grafične organizacije na Slovenskem, 1968.
- Bizant, Milan: Marijine kongregacije v ljubljanskem jezuitskem kolegiju. V: Rajšp, Vincenc (ur.): *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1697–1997)*. Zbornik razprav. (Redovništvo na Slovenskem 4). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete, 1998, str. 137–156.
- Ciperle, Jože: Jezuitski učni program in njihovi študiji v Ljubljani. V: *Jezuiti na Slovenskem. Zbornik simpozija*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, 1992, str. 157–179.
- Ciperle, Jože: Ljubljansko šolstvo do srede 18. stoletja. V: Gestrin, Ferdo (ur.): *Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo. Prispevki s posvetovanja o zgodovini Ljubljane 16. in 17. novembra 1983 v Ljubljani*. Ljubljana: Kronika, Zgodovinsko društvo, str. 134–139.
- Cvetko, Dragotin: Dolar Nikolaj. *Muzička enciklopedija 1 A–J*. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1958, str. 374.
- Cvetko, Dragotin: *Skladatelj Gallus, Plautzius, Dolar in njihovo delo*. Ljubljana: Slovenska matica, 1963.
- Cvetko, Dragotin: *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem. I. knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1958.
- Cvetko, Igor: Valvasor in njegov zvok. V: Vovko, Andrej (ur.): *Valvasorjev zbornik ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske. Referati s simpozija v Ljubljani 1989*. Ljubljana: SAZU in Odbor za proslavo 300 letnice izida Valvasorjeve Slave, 1990, str. 311–322.
- Črnivec, Živka (ur.): *Ljubljanski klasiki 1563–1965*. Ljubljana: Maturanti Klasične gimnazije (1941–1958), 1999.
- Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung. Viertes Theil. Vom Regierungsantritt Leopold I. (1657) bis auf das Ende der französischen Herrschaft in Illyrien (1813)*. Laibach: Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1876.
- Dolar, France M.: Die Rolle und die Bedeutung der Jesuiten während des 17. und 18. Jahrhunderts im slowenischen Raum. V: Drobesh, Werner – Trop-
per Peter G. (izd.): *Die Jesuiten in Innerösterreich, Die kulturelle und geistige Prägung einer Region im 17. und 18. Jahrhundert*. Klagenfurt/Celovec–Ljubljana/Laibach–Wien/Dunaj: Verlag Hermagoras/Mohorjeva založba, 2006, str. 215–221.
- Dolničar, Janez Gregor: Bibliotheca Labacensis publica Collegii Carolini Nobilium – Kritični prepis. V: Vidmar, Luka (ur.): *Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar. O slovtvu na Kranjskem. Znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2009, str. 181–293.
- Fabjančič, Vladislav: *Knjiga ljubljanskih hiš in njih prebivalcev. I. del. Stari trg, II. del. Novi trg, III. del. Veliki trg, IV. del. Šentpetersko predmestje, V. del. Kapucinsko predmestje*. Ljubljana, 1944 (tipkopis v Zgodovinskem arhivu Ljubljana).
- Faganel, Tomaž: Glasbeno delo v ljubljanskem kolegiju: poskus prikaza ustroja in njegove vsebinske zasnove. V: Rajšp, Vincenc (ur.): *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1997)*. Zbornik razprav. (Redovništvo na Slovenskem 4). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete, 1998, str. 229–240.
- Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadennakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918. 4. Band. O–Sh. Schloß Senftenegg: Selbstverlag, 1973; 5. Band. Si–Z, 1974.*
- Globočnik, Anton v.[on]: Der Adel in Krain. *Mitteilungen des Musealvereins für Krain XII* (1899), str. 1–16, 52–64.
- Glonar, Joža: Harrer Franc. *Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga Abraham–Lužar*. Ljubljana: Zadruga gospodarska banka, 1925–1932, str. 292–293.
- Golec, Boris: Lažni Valvasor nehote prispeva k razkritju usode zamolčanih pravih Valvasorjev. O dveh »izobčencih« Valvasorjeve rodbine iz srede 17. stoletja in o polihistorjevem čiščenju rodbinskega debla. *Zgodovina za vse XIX* (2012), str. 5–38.
- Golec, Boris: Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja. *Zgodovinski časopis* 61 (2007), št. 3–4, str. 303–364.
- Golec, Boris: Plemstvo v cerkvenih matičnih knjigah zgodnjega novega veka – raziskovalni problemi in izzivi. *Arhivi* 36 (2013), št. 1, str. 85–110.
- Golec, Boris: Valvasor kot zemljiški gospod. *Arhivi* 37 (2014), št. 1 (v tisku).
- Golec, Boris: Valvasorjev izvor, družina in mladost – stare neznanke v novi luči (1. del). *Kronika* 61 (2013), št. 1, str. 5–66; (2. del). *Kronika* 61 (2013), št. 2, str. 217–272.
- Golec, Boris: Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni (1. del). *Zgodovinski časopis* 62 (2008), št. 3–4, str. 351–383; (2. del). *Zgodovinski časopis* 65 (2011), št. 3–4, str. 292–373; (3. del). *Zgodovinski časopis* 66 (2012), št. 1–2, str. 46–114.
- Grafenauer, Bogo: Tattenbach Ivan Erazem. *Slovenski biografski leksikon. Četrta knjiga Táboška–Žvanut*.

- Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1980–1991, str. 11–12.
- Gratzky, Oskar: *Repertorium zu J. W. Freiherrns von Valvasors »Die Ehre des Herzogthums Krain« (1689). Enthaltend ein alphabetisches Namens-, Orts- und Sachregister und im Anhang eine Inhaltsübersicht.* Laibach: Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1901.
- Gruden, Josip: Sola pri sv. Nikolaju in ljubljansko nižje šolstvo po reformacijski dobi. Kulturnozgodovinska študija. *Carniola NV VI* (1915), str. 1–21.
- Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda. I. del.* Reprint prve izdaje, ki je izšla v 6 zvezkih v letih od 1910 do 1916. Celje: Mohorjeva družba, 1992.
- Historia annua Collegii Societatis Jesu Labacensis (1596–1691)* (Textus originalis editionem curavit France Baraga). Ljubljana: Družina, Provincialat Družbe Jezusove, 2002.
- Höfler, Janez: Janez Krstnik Dolar (ok. 1620–1673). Prispevek k zgodovini glasbe na Slovenskem v 17. stoletju. *Kronika* 20 (1972), št. 2, str. 82–89.
- Kaspert A.[nton]: Ženitni dogovor Ivana Vajkarda Valvasorja z Ano Maksimilo baronico Zečker z dne 20. julija 1687. I. *Časopis za zgodovino in narodopisje I* (1904), str. 186–189.
- K.[oblar], A.[nton]: Črtice s Krumperka. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XVIII* (1908), str. 119–120.
- Koropec, Jože: *Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635.* Maribor: Obzorja, 1985.
- Krampac, Tone: *Vodnik po matičnih knjigah Nadškofijskega arhiva Ljubljana.* Druga dopolnjena izdaja. Ljubljana: Nadškofija, 2008 (Nadškofija Ljubljana, Arhiv, Priročniki 2).
- Kuret, Niko: Ljubljanska igra o paradizu in njen evropski okvir. V: *Razprave Dissertationes IV* (Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede). Ljubljana: SAZU, 1958, str. 3–50 (205–252).
- Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)* (Prevedla Marija Kiauta, uredil France Baraga). Ljubljana: Družina, Provincialat Družbe Jezusove, 2003.
- Lukman, Franc Ksav.[erij]: Ruessenstein Konrad. *Slovenski biografski leksikon. Tretja knjiga Raab–Švikaršič.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1960–1971, str. 163.
- Magić, Vladimir: Valvasorjeva knjižnica. V: Vovko, Andrej (ur.): *Valvasorjev zbornik ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske. Referati s simpozija v Ljubljani 1989.* Ljubljana: SAZU in Odbor za proslavo 300 letnice izida Valvasorjeve Slave, 1990, str. 239–257.
- Mal, Josip: *Stara Ljubljana in njeni ljudje. Kulturnozgodovinski oris.* Ljubljana: Mestni muzej, 1957.
- Miklavčič, Maks: Siezenheim(b) Adam Boštjan. *Slovenski biografski leksikon. Tretja knjiga Raab–Švikaršič.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1960–1971, str. 307.
- Miklavčič, Maks: Sisentschelli (Sisenthal, Zizenčeli) Jožef. *Slovenski biografski leksikon. Tretja knjiga Raab–Švikaršič.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1960–1971, str. 320.
- Miklavčič, Maks: Schönleben Janez Ludvik. *Slovenski biografski leksikon. Tretja knjiga Raab–Švikaršič.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1960–1971, str. 236–240.
- Mikuž, Stane: Zanimiva pravda iz 17. stoletja. *Zbornik občine Grosuplje X. Gospodarska, kulturna in zgodovinska kronika.* Grosuplje: Občinska konferenca SZDL občine Grosuplje, 1978, str. 155–162.
- Mlinarič, Jože: Seznam imen iz latinske kronike. V: Teržan, Josip (ur.): *Ruška kronika.* Ruše: Krajevna skupnost, 1985, str. 133–247.
- Mugerli, Marko: *Cerkvene razmere v ljubljanski škofiji v času škofa Otona Buchheima (1641–1664).* Doktorsko delo (Filozofska fakulteta v Ljubljani, Oddelek za zgodovino). Ljubljana, 2011.
- Premrl, Stanko: Dolar Nikolaj. *Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga Abraham–Lužar.* Ljubljana: Zadruga na gospodarska banka, 1925–1932, str. 139.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Der krainische Historiograph Johann Ludwig Schönleben (geb. 1618, gest. 1681). *Mitteilungen des Musealvereins für Krain VII* (1894), str. 1–72.
- Radics, P.[eter] von: Die Reisen des Freiherrn von Valvasor. *Laibacher Zeitung* 112 (1893), Nr. 212, 16. 9. 1893, str. 1817–1819.
- Radics, P.[eter] von: Familien-Chroniken krainischer Adeliger im 16. und 17. Jahrhundert. *Mitteilungen des Musealvereins für Krain XVI* (1903), str. 1–27, 137–152; XVII (1904), str. 3–13.
- Radics, P.[eter] von: *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor (geb. 1641, gest. 1693). Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen; samt Anhang, Nachtrag und der Genealogie der Familie Valvasor.* Laibach: Krainische Sparkasse, 1910.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor in Wien. *Laibacher Zeitung* 113 (1894), Nr. 275, 30. 11. 1894, str. 2353–2354; Nr. 276, 1. 12. 1894, str. 2361–2362.
- Radics, P.[eter] pl.[emeniti]: Valvasorjeva pisma v Londonu. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko III* (1893), str. 226–229.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien XI. *Laibacher Zeitung* 114 (1895), Nr. 232, 9. 10. 1895, str. 2013.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien XII. *Laibacher Zeitung* 114 (1895), Nr. 233, 10. 10. 1895, str. 2021–2022.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien XIII. *Laibacher Zeitung* 114 (1895), Nr. 276, 30. 11. 1895, str. 2391; Nr. 277, 2. 12. 1895, str. 2403–2404.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien XVIII. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), Nr. 10, 14. 1. 1896, str. 75.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien XIX. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), Nr. 11, 15. 1. 1896, str. 83.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien XX. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), Nr. 12, 16. 1. 1896, str. 89.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien XXXIII. *Laibacher Zeitung* 116 (1897), Nr. 57, 11. 3. 1897, str. 489.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasors Geburtshaus. *Laibacher Zeitung* 119 (1900), Nr. 100, 2. 5. 1900, str. 815–816.
- Reisp, Branko: *Korespondenca Janeza Vajkarda Valvasorja z Royal Society. The Correspondence of Janez Vajkard Valvasor with the Royal Society.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1987.

- Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.
- Reisp, Branko: Mladostna potovanja Janeza Vajkarda Valvasorja. *Kronika* 28 (1980), št. 2, str. 99–107.
- Reisp, Branko: Nekaj dopolnil k biografiji Janeza Vajkarda Valvasorja. *Zgodovinski časopis* 51 (1997), št. 4, str. 575–576.
- Reisp, Branko: Neznani epitaf Janezu Vajkardu Valvasorju. *Zgodovinski časopis* 47 (1993), št. 3, str. 345–348.
- Reisp, Branko: Novejša spoznanja o Valvasorju. *Glasnik Slovenske matice* XXIX/XXXI (2005/2007), str. 10–19.
- Reisp, Branko: Rodbina Valvasor in jezuiti. V: Rajšp, Vincenc (ur.): *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1997)*. Zbornik razprav. (Redovništvo na Slovenskem 4). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete, 1998, str. 241–246.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Görz: Selbstverlag, 1905.
- Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. Dritter Theil*. Gratz: Verlag Kienreich, 1822.
- Sehnal, Jiří: Jan K. Dolar und Mähren. V: Škulj, Edo (ur.): *Dolarjev zbornik* (Knjižnica Cerkevne glasbenika. Peta zbirka. Knjižna zbirka. Petnajsti zvezek). Ljubljana: Družina, 2002, str. 87–94.
- Seražin, Helena (ur.): *Poročila in risbe utrdb arhitekta Giovannija Pieronija*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2008.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Smolik, Marijan: Thalnitscher (do 1688 Dolnitscher, Dolnizher) Janez Krstnik. *Slovenski biografski leksikon. Četrta knjiga Tábovska–Žvanut*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1980–1991, str. 76–77.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Peta knjiga. Med Goričanami in Gamberkom*. Ljubljana: Viharnik, 2000.
- Suhadolnik, Jože – Anžič, Sonja: *Stari trg, Gornji trg in Levstikov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris mestnih predelov in objektov, lastniki hiš ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2003.
- Škulj, Edo (ur.): *Dolarjev zbornik* (Knjižnica Cerkevne glasbenika. Peta zbirka. Knjižna zbirka. Petnajsti zvezek). Ljubljana: Družina, 2002.
- Škulj, Edo: Ioannes Baptista Dolar e Societate Iesu. V: Škulj, Edo (ur.): *Dolarjev zbornik* (Knjižnica Cerkevne glasbenika. Peta zbirka. Knjižna zbirka. Petnajsti zvezek). Ljubljana: Družina, 2002, str. 27–36.
- Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir* (Studia humanitatis, Apes 1). Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.
- Umek, Ema: Barbo-Waxenstein. *Enciklopedija Slovenije. 1. zvezek*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987, str. 185–186.
- Umek, Ema – Kos, Janez (ur.): *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije I–II*. (Skupnost arhivov Slovenije. Vodniki, 1.–3. zvezek). Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije, 1972.
- Valenčič, Vlado: O gospodarski strukturi ljubljanskega prebivalstva v začetku XVIII. stoletja. *Kronika* 5 (1957), št. 1, str. 5–13.
- Valenčič, Vlado: Popis družinskih poglavarjev l. 1660 in število prebivalstva v Ljubljani. *Kronika* 3 (1955), št. 3, str. 179–182.
- Valenčič, Vlado: Prebivalstvo Ljubljane pred dvesto leti. *Kronika* 2 (1954), št. 3, str. 191–200.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, I–XV*. Laybach, 1689.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Čast in slava vojvodine Kranjske. 1.–4*. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2009–2013.
- Vrhovnik, Ivan: Plemenitniki v dobovskih farnih maticah. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* IX (1899), str. 77–102.
- Wiesflecker, Peter: Im alten und im neuen Österreich. Notizen zur Geschichte der Familie Stürgkh. V: Riegler, Josef (Hg.): *Bauern, Bürger, hohe Herren* (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs, Band 34). Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 2005, str. 105–134.
- Witting, Joh.[ann] Bapt.[ist]: Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. *Jahrbuch der K. K. Heraldischen Gesellschaft »Adler«*. Neue Folge IV (1894), str. 89–146; V (1895), str. 162–264.
- Zgodovina narodov Jugoslavije. Druga knjiga. Od začetka XVI. stoletja do konca XVIII. stoletja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1959.
- Zöllner, Erich: *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. 8. Auflage. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, München: R. Oldenbourg Verlag, 1990.
- Žvanut, Maja: Valvasorjev boter Konrad Ruess baron Ruessenstein na Strmolu. *Kronika* 54 (2006), št. 2 (Iz zgodovine gradu Strmol na Gorenjskem), str. 183–194.